

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV BOHEMISTIKY

DIPLOMOVÁ PRÁCE

**POZICE DÍLA TERÉZY NOVÁKOVÉ V KÁNONU
ČESKÉ LITERATURY 19. STOLETÍ**

Vedoucí práce: Mgr. Veronika Faktorová, Ph.D.

Autor práce: Renáta Nejedlá

Studijní obor: Bohemistika

Ročník: 2.

2015

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s §47 zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

České Budějovice 30. 4. 2015

.....
Renáta Nejedlá

Poděkování

Na tomto místě bych chtěla poděkovat Mgr. Veronice Faktorové, Ph.D. za její nekonečnou trpělivost, toleranci, vstřícnost, přínosné rady a čas, který mi poskytla při vedení této diplomové práce.

Anotace

Práce bude analyzovat literárněhistorická hodnocení díla Terézy Novákové obsažená v dostupných syntetických pracích, odborných monografiích i sekundárních paratextech, jakými jsou například doslovy knih. Cílem je popsat dynamiku utváření pozice díla Terézy Novákové v kánonu české literatury 19. století, na jehož tvorbě se literárněvědná produkce podílí zásadním způsobem.

Annotation

This thesis analyses literary-historical evaluations of works by Teréza Nováková included in synthetic works, specialized monographs and also secondary paratexts, such as book epilogues. The aim is to describe the dynamics of forming the position of works by Teréza Nováková in the canon of the nineteenth-century Czech literature, to which the literary scientific production contributes significantly.

OBSAH

<i>Úvod</i>	8
1 Literární kánon	10
1.1 Pojem kánonu a možnosti jeho vymezení	10
1.2 Druhy kánonů	13
1.3 Kanonické vs. nekanonické	15
1.4 Zařazení děl do kánonu	16
1.5 Problematika pronikání ženských autorek do literárního kánonu	20
2 Pozice ženských autorek v literatuře	24
2.1 Pohled na ženskou literaturu	24
2.2 Vstup ženských autorek do literatury	26
2.3 Konstituování ženské literární tradice	31
3 Teréza Nováková v české literatuře	34
3.1 Teréza Nováková: literární vs. společenská role	34
3.1.1 Činnost spisovatelská	34
3.1.2 Činnost publicistická	36
3.1.3 Činnost národopisná a cestopisná	39
3.1.4 Činnost feministická	44
3.1.5 Závěrečné shrnutí	46
3.2 Etapy literární tvorby: od nezrálých románek k modelové realistické próze	48
3.2.1 První prózy: „učňovská léta“ spisovatelky	48
3.2.2 Maloměstský román a Úlomky žuly – dva body zlomu	53
3.2.3 Vrcholová díla – romány venkovského realismu jako ideál tvorby	62
3.3 Hodnocení literárního díla a pozice Terézy Novákové v kánonu české literatury 19. století	70
3.3.1 Hodnocení Terézy Novákové v nekrolozích a jubilejních textech	70
3.3.2 Literárněvědná hodnocení Terézy Novákové	75
3.3.2.1 Teréza Nováková jako představitelka kritického realismu	75
3.3.2.2 Teréza Nováková mezi autory venkovské prózy	76
3.3.2.2.1 Tematika v literární tvorbě	79
3.3.2.2.2 Žánrové rozdělení literární tvorby	85

3.3.2.3	Mezi romantismem a realismem _____	88
3.3.2.4	Karolína Světlá a Teréza Nováková: literární vzor nebo paralela? _____	93
3.3.3	Teréza Nováková ve školní praxi _____	96
3.3.3.1	Hodnocení Terézy Novákové ve středoškolských učebnicích _____	96
3.3.3.2	Vliv středoškolského hodnocení Terézy Novákové na čtenářskou veřejnost _____	99
	<i>Závěr</i> _____	101
	<i>Seznam použité literatury</i> _____	104

Úvod

Diplomová práce pojednává o utváření pozice literárního díla Terézy Novákové v kánonu české literatury 19. století. Naším cílem je analyzovat literárněvědné publikace, odborné monografie a sekundární paratexty, v nichž jsou pojednávány osoba a dílo Terézy Novákové, a na základě zjištěných informací stanovit, jaké zastávala spisovatelka postavení v české literatuře a jak byla její tvorba hodnocena literárními badateli.

Práce je rozdělena na část teoretickou a praktickou. V úvodní části se budeme zabývat obecným vymezením pojmu literární kánon, pokusíme se nastínit jeho utváření v rámci literatury a představíme specifické druhy literárního kánonu a hlavní literární badatele, kteří se literárním kánonem zabývají. V rámci této kapitoly se zaměříme také na způsoby zařazování spisovatelů do literárního kánonu a přiblížíme specifické problémy, s kterými se potýkaly ženské spisovatelky při pronikání do této oblasti. V druhé teoretické kapitole se budeme věnovat postavení ženských spisovatelek v literatuře, pokusíme se přiblížit, jak je vymežován a opravňován termín ženská literatura, a v neposlední řadě nastíníme i obtíže spojené s etablováním ženských spisovatelek v literatuře.

Hlavní analytické kapitoly se budou zabývat literárněvědným a kritickým hodnocením produkce Terézy Novákové. Cílem naší analýzy bude zjistit, jak bylo nahlíženo na literární tvorbu této autorky, která díla byla označována za kanonická a která byla postavena na periferii literárního kánonu. Pokusíme se zde postihnout především proměny a posuny, které provázely hodnocení děl Terézy Novákové. Výchozím zdrojem pro popis těchto procesů nám budou nekrology a jubilejní texty, dále dobové kritiky a posléze i literárněvědná pojednání v širokém časovém záběru od konce 19. století po současnost (v závěru využijeme i soudobé středoškolské publikace a jim podobné texty). Literárněvědná pojednání etablovala několik základních stereotypů ve výkladu díla Terézy Novákové, která se opakují napříč různými texty. Z nich budeme na následujících stránkách analyzovat především zařazení Terézy Novákové mezi představitele (kritického) realismu, resp. realistického venkovského románu, dále její vymežování jako pokračovatelky i protějšku Karolíny Světlé a obvyklé rozdělení tvorby spisovatelky na tři, plynule na sebe navazující literární etapy,

které sugerují představu lineárního literárního vývoje Terézy Novákové od romantismu směrem k realismu.

Cílem diplomové práce je tedy přiblížit postavení Terézy Novákové v literatuře, tak jak jej přináší dostupné literárněvědné zdroje a jiné sekundární prameny. Na základě zjištěných poznatků se pokusíme stanovit, jak je Teréza Nováková hodnocena ve vývoji české literatury a jaké místo zaujímá její literární produkce v českém literárním kánonu 19. století.

1 Literární kánon

1.1 Pojem kánonu a možnosti jeho vymezení

Jak dokazuje množství odborné literatury týkající se tématu, lze jen velmi obtížně stanovit nejužitečnější a jednotnou definici pojmu „kánon“. Literární badatelé zaujímají k tomuto tématu různorodá stanoviska a předkládají veřejnosti odlišné definice i význam zmiňovaného slova.

H. Markiewicz se ve své práci *O literárních kánonech* (2007, srov. 63-73) důkladně zabývá pojmem „kánon“ a upozorňuje, že v dávné minulosti znamenal kánon zcela odlišné skutečnosti, než jak je tomu dnes. Jako první uvádí řecký výraz „kánon“, který je hebrejského původu a původně znamenal „třtinu“, „hůlku“, později „měrný prut“ a v přeneseném významu také „pravidlo“, „normu“ nebo „vzor“. H. Markiewicz podotýká, že pojem „kánon“ se používal v různých uměleckých odvětvích, v nichž představoval vždy jinou skutečnost. Podle H. Markiewicze (2007, s. 63) se v sochařství „kánonem“ označovaly proporce lidského těla, které se měly dodržovat při tvoření lidských soch; v hudbě znamenal „kánon“ druh chorálního zpěvu založeného na opakování melodie vícero hlasy; filozofové Démokritos a Epikúros označovali „kánonem“ zásady logiky a Aristotelés pravidla, která byla méně závazná než zákony. H. Markiewicz zdůrazňuje používání pojmu „kánon“ především v církevní oblasti: Svatý Pavel označoval „kánonem“ pravidla víry; papež Klement I. soubor církevních zákonů; ve 3. století se jako „kanoniky“ označovaly knihy, které byly církví uznány za zjevené a zahrnuté do Písma svatého; v katolické církevní terminologii je „kánon“ název základní části mše, předpis týkající se víry a zvyků a článek církevního práva; příbuzný výraz „kanonizace“ znamená prohlášení za svatého (ibid.).

Podle H. Markiewicze (2007, s. 64) dochází k významovému posunu pojmu kánon v 18. století, kdy se „kánon“ začal objevovat „ve významu pravidel“ platných v různých oblastech literatury. Podobný názor má i P. Bílek, který uvádí, že od druhé poloviny 18. století označuje „kánon díla vybraná, jež jsou hodna zřetele a jsou pro danou oblast národní literatury vnímána jako podstatná“ (Bílek, 2007, s. 22). H. Markiewicz (2007, s. 64) upozorňuje na německého filologa Dawida Ruhnkena, který teologické pojmání „kánonu“ ukončil a začal tímto termínem označovat velké antické básnické vzory.

Následně začali být za kánon označováni významní autoři jako Homér, Goethe, Shakespeare, Dante. H. Markiewicz (2007, s. 65) zdůrazňuje problematiku začleňování pojmu kánon jako označení něčeho významného do širšího povědomí veřejnosti. Pozastavuje se nad prvními seznamy doporučené literatury, které vycházely v druhé polovině 19. století a v první polovině 20. století, ovšem nebyly označeny jako kánon. Podle H. Markiewicze se výraz kánon neobjevoval v univerzitních seznamech četby ani v seznamech velkých spisovatelů. Svědčí o tom i všeobecné slovníky, které uvádějí, že tento pojem se téměř nepoužíval (ibid.).

Podle literárních badatelů (Markiewicz, 2007; Bílek, 2007; Guillory, 2007) přišel velký zlom ke konci 70. let 20. století, kdy došlo ke sporu o kánon, v němž byla nastolena otázka: co a koho má kánon reprezentovat. Podle H. Markiewicze (2007, s. 65) se spor týkal univerzity ve Spojených státech amerických, která předložila svým studentům seznam četby, v němž byla představena tvorba jen „bílých evropských mužů“. Proti tomuto seznamu začali protestovat feministky a členové etnických a sexuálních menšin a požadovali reinterpetaci textů a doplnění seznamu o díla reprezentující zájmy těchto skupin. Feministky pocítovaly absenci ženských autorek a afro-američané namítali, že jde o kánon pouze bílých lidí. Obě skupiny požadovaly rozšíření kánonu o své zástupce čili o ženské autorky a černošské autory, reformu seznamu četby, zohlednění literatur třetího světa a zavedení alternativních literárních kánonů (ibid). Podle P. Bílka (2007, srov. 22-23) se postupně ozývaly další a další skupiny, kterým se seznam zdál být o jejich autory ochuzený. Vyvrcholením této ostré diskuze bylo podle H. Markiewicze (2007, s. 66) zobecnění pojmu „kánon“ a jeho přijetí do literární teorie.

Ke konci 20. století se kánon dostává do centra zájmu a následně dochází k důslednému zkoumání, co pojem „kánon“ vůbec znamená, zdali je stálý či proměnný v čase, kdo je adekvátní osoba k jeho vytvoření. J. Guillory (2007, srov. 185-216) ve své studii považuje kánon za imaginární souhrn děl, který není možné poznat v celém svém rozsahu. Podle jeho názoru nikdo nemůže přečíst všechna kanonická díla, protože tato díla se průběžně obměňují: „*kánon je vždy pouze imaginárním seznamem; v žádném určitém času ani místě se neobjevuje jako kompletní a nepopíratelný seznam*“ (Guillory, 2007, s. 207).

M. Reich-Ranicki (2004, srov. 9-12) přichází s myšlenkou, že kánon je v dnešní době, kdy jsme zahlceni množstvím knih a informací, velice potřebný. Problém vidí v tom, že ačkoliv máme dostatek veškerých informací, zabýváme se nesprávnými

knihami, a tak zůstáváme stále neznalí. Podle M. Reich-Ranickiho (2004, s. 9) nám kánon zajistí lepší orientaci v dílech a předloží nám seznam literárních děl, která by vzdělaný člověk měl znát. Autor považuje tedy za velice výhodné, aby literární kánon existoval. Ovšem současně doplňuje, že není nutné, aby se tímto seznamem lidé řídili a striktně ho dodržovali. M. Reich-Ranicki se staví za názor, že kánon určitě nemá fungovat jako zákoník, předpis či jako nařízení, ale že má obsahovat jen odkazy, návrhy a doporučení, které knihy je dobré znát. Kánon „je pouze zdvořilá nabídka, v níž se skrývá spíše nesmělý návod či diskrétní pokyn“ (Reich-Ranicki, 2004, s. 10).

Velmi podobný názor představil H. Bloom ve svém díle *Kánon západní literatury* (2000): „Kánon vlastněme proto, že jsme smrtelní, a navíc přicházíme pozdě. Máme pouze vyměřený úsek času, který musí jednou vypršet, zatímco textů tu je naopak více než kdykoli jindy“ (Bloom, 2000, s. 41). Pro H. Blooma (2000, s. 42) je kánon nezbytný, neboť nám pomáhá se orientovat v dnešní neustále rostoucí nabídce knih. Upozorňuje, že lidský život je velmi krátký na to, aby člověk stihl přečíst všechny knihy, které existují. Kánon bere tedy jako pomocníka, který člověku pomůže vybrat si umělecká díla, která mají takovou hodnotu, že je dobré tyto knihy znát (ibid.).

H. Bloom (2000, s. 29-32) nahlíží na kánon ještě z jiného hlediska a považuje ho za nesmrtelnou entitu, určitý výbor textů, které bojují o přežití. Podle tohoto autora trpí každé dílo nejistotou a strachem ze smrti, tj. že bude zapomenuto, takže se snaží dosáhnout kanoničnosti, a tím se dostat do společenské paměti. Pokud se dílo chce dostat do kánonu, musí být podle H. Blooma čteno a musí naplňovat určitá očekávání. Jestliže se dílu podaří získat místo v kánonu, zajistí tím nesmrtelnost pro svého autora. H. Bloom (2000, s. 49-52) považuje tedy kánon za jakési měřítko životnosti a autorské nesmrtelnosti.

Současní čeští odborníci se tématem kánonu také zabývají a definují ho různými způsoby. Každý literární odborník se na problematiku kánonu dívá ze svého pohledu a z jiného úhlu. K. Gammelgaard se ve své studii *Kánon – literární, nebo textový?* (2005, srov. 26-35) dívá na národní kánon jako člověk žijící mimo české území vyučující na univerzitě v Oslu český jazyk a literaturu. Podle autorky je kánon potřebný, neboť pomocí kánonu se upevňuje a rozvíjí česká identita, kořeny a společné dějiny. Upozorňuje na to, že díky vybraným textům, které patří do kánonu, mohou studenti jiných národů lépe poznat českou kulturu.

Silný vliv kánonu na upevňování české kultury a budování české tradice spatřuje i K. Chvatík ve své studii *Význam literárního kánonu* (2005, srov. 36-39). Autor chápe

kánon „*nikoli pouze jako soubor základních děl určité národní literatury, nýbrž jako soubor děl a hodnot, zakládajících tradici evropské kultury a literatury*“ (2005, s. 37). Podle K. Chvatíka (2005, srov. 36-39) zastává česká literatura důležité místo v české kultuře, a tím přispívá k udržování a pokračování tradice evropské humanity, neboť česká kultura je bezesporu významnou součástí evropského celku.

D. Moldanová ve své studii *Chvála nekanonických autorů* (2005, srov. 40-48) používá kánon s přízviskem národní a upozorňuje na složitost definování takového kánonu. Podle této autorky je totiž národní kánon ovlivňován mnoha parametry: „*Dotýká se totiž takových otázek jako: co jsme, čeho si na sobě vážíme, kým chceme být, v čem vidíme jádro své národní identity. Je věcí společenského konsenzu, být ovlivňován stupněm poznání i vnější kulturněpolitickou situací, jakési nepsané dohody a vyjadřuje mentalitu společnosti*“ (Moldanová, 2005, s. 41).

S. Šerlaimova přináší ve své studii *Český román a evropský kánon* (2005, srov. 60-66) několik definic literárního kánonu. Seznamuje nás s myšlenkou, že kánon je jednak soubor ustálených pravidel a norem pro tvoření toho či onoho literárního žánru, dále soupis klasických literárních děl, která určují vývoj kteréhokoli žánru nebo literatury jako celku, a v neposlední řadě soupis nejlepších románů z různých národních literatur a různých dob.

Význam pojmu kánon se od svého vzniku ve starém Řecku, kde označoval „hůlku“, „pravidlo“ či „měřítko“, do současnosti důsledně obměnil. Na základě analýzy uvedených studií je zřejmé, že se literární odborníci na pojem kánon dívají odlišně, zaujímají k této problematice různá stanoviska, mají nutkání o kánonu diskutovat a obhajovat své myšlenky. Nejčastěji spatřují v kánonu speciální seznam umělecky hodnotné literatury, který pomáhá orientovat se v nadměrné nabídce umělecké literatury, ovšem nezanedbávají (v případě domácích badatelů) ani působení kánonu na utváření české tradice a budování české kultury.

1.2 Druhy kánonů

Autoři odborných studií (Müller, 2007; Moldanová, 2005; Markiewicz, 2007) nehovoří o kánonu jako o jedné ucelené entitě, ale poukazují na různé druhy kánonů. Podle R. Müllera (2007, srov. 167-175) se kánon rozděluje především na kánon národní a kánon západní. Národním kánonem odborníci označují seznam literatur určitého národa, neboť

každý sebemenší národ má autory, které považuje za důležité a tituly, které výrazně umělecky převyšují ostatní díla. Za typické atributy národního kánonu považují odborníci díla napsaná v jazyku daného národa reagující na historii či určitou společenskou situaci typickou pro daný národ. Západním kánodem se důkladně zabývá ve své publikaci H. Bloom (2000, srov. 27-52), který považuje západní kánon za rozsáhlejší než kánon národní. Podle H. Blooma má západní kánon obsahovat veškeré tituly, které je dobré číst a znát (ibid.). Oba dva kánony přiblížil V. Papoušek ve své studii *Spontánnost, manipulace, literární kánon a dobový horizont* (2006, srov. 103-117). Podle V. Papouška existují autoři, kteří patří do kánonu národního, ale nezaujímají žádné místo v kánonu západním, protože „jejich srozumitelnost a funkce je spjata trvale s jedním jazykem a jednou societou“ (Papoušek, 2006, s. 107).

D. Moldanová ve své studii *Chvála nekanonických autorů* (2005, srov. 40-48) upozorňuje, že v jistém smyslu má každý z nás svůj „osobní kánon“, který v průběhu našeho života obměňujeme. Pro každého z nás jsou důležití jiní autoři a jiná díla, a proto máme ve svém osobním kánonu jiné oblíbené tituly. Podle D. Moldanové má důležitý vliv na naše rozhodování, jaké knihy do kánonu zařadit, okolí, ve kterém žijeme. Za hlavní činitele označuje školu, přátele, historické události a společenské poměry. D. Moldanová dále přichází s myšlenkou existence tzv. „generačních“ a „skupinových“ kánonů, které jsou velmi vyhraněné a mají společná jen určitá literární díla (ibid.). Autorka uvádí, že se jedná o skupiny určitých lidí, kteří mají něco společného (věk, zájmy, povolání, bydliště) a na základě svých společných prvků mohou disponovat téměř s identickým kánodem.

Při studiu kánonu se můžeme setkat se speciálními druhy kánonu. R. Müller ve své studii *Literární kánon: modely (dis)kontinuity* (2007, srov. 167-175) pracuje s termíny oficiální vs. kritický kánon, materiální vs. výkladový kánon. Oficiální kánon je podle R. Müllera soubor uznávaných textů v popularizované podobě, který je předkládán čtenáři. Kritický kánon považuje za rozšířený a vytříbený seznam týchž textů, který je uplatňován na vysokých školách. Podle R. Müllera přináší materiální kánon pouze samotné texty, ale kánon výkladový obsahuje především interpretace (ibid.).

Další speciální rozdělení kánonu přináší H. Markiewicz (2007, s. 63-73), který představuje kánon postulativní vs. akceptovaný vs. realizovaný, obligatorní (minimální) vs. extenzivní (doporučující), vzdělávací vs. profesionální vs. kánon vzdělaného člověka vs. všeobecný kánon, hodnotový vs. encyklopedický. Podle H. Markiewicz (ibid.) obsahuje obligatorní kánon literární díla, jejichž znalost je požadována od určité

skupiny lidí a extenzivní (doporučující) kánon přináší literární díla, která jsou dané skupině lidí doporučována. Jako postulativní kánony považuje taková literární díla, která jsou diktována institucemi (univerzity, školy, literární organizace, vydavatelství, knihovny), za kánon akceptovaný označuje literární díla, která je podle názoru dané společnosti třeba znát, a za kánon realizovaný považuje literární díla skutečně známá dané skupině lidí. H. Markiewicz (ibid.) jde v této problematice ještě hlouběji a v rámci každého národního kánonu rozlišuje i několik dalších méně významných kánonu. Podle tohoto autora lze v každém národním kánonu nalézt „*vzdělávací kánon na různých úrovních (od základní školy k univerzitě), profesionální (potřebný pro profesi historika či kritika literatury), kánon vzdělaného člověka a všeobecný kánon*“ (Markiewicz, 2007, s. 67). Dále rozděluje kánony podle obsahu na hodnotový a encyklopedický kánon. Podle H. Markiewicze (2007, s. 63-73) obsahuje hodnotový kánon vrcholná díla, tj. díla nacházející se na nejvyšší příčce hodnot a encyklopedický kánon zahrnuje nejrepresentativnější díla své doby, která zůstávají neustále v živé paměti.

1.3 Kanonické vs. nekanonické

Pro naši diplomovou práci je potřeba blíže přiblížit a vysvětlit označení literárních děl za kanonická, resp. nekanonická. Touto problematikou se důkladně zabýval J. Guillory ve své práci *Kanonické a nekanonické: současná diskuse* (2007, srov. 185-216), ve které se snažil přiblížit, podle jakých hledisek jsou literární díla zařazována do kánonu. Zprvce zdůrazňoval vliv společnosti na kanonizování autorů a určitou spojitost spatřoval i v tradičním a ustrnulém začleňování literatur do kánonu.

Podle J. Guilloryho je každé zahrnutí uměleckých děl do kánonu těsně spjaté s procesem vyloučení: „*Kanonický výběr je vždy zároveň společenským vyloučením, zvláště vyloučením ženských, černošských, etnických menšinových či dělnických autorů z literárního kánonu*“ (Guillory, 2007, s. 187). Touto tezí upozorňuje na upřednostňování mužských bílých autorů a na utlačování žen a etnických skupin, neboť nekanonické neznamena jen to, co nebylo zahrnuto do kánonu, ale také to, co je vnímáno jako předmět historické represe, jako něco aktivně vyloučeného. J. Guillory (2007, srov. 185-216) zdůrazňuje, že v dnešní době se na nekanonické autory dívá jako na novou kategorii autorů. Ačkoliv dříve nebyli tito spisovatelé do výuky vůbec zahrnuti a potýkali se s absolutní nepřítomností a nemožností se reprezentovat, tak

v dnešní době je podle J. Guilloryho na tyto autory ve školách odkazováno jako na nekanonické, kteří mají možnost reprezentovat svou společenskou skupinu.

J. Guillory (ibid.) zdůrazňuje vzájemné propojení a blízký vztah mezi kanonickými autory a dominantními členy ve společnosti a naopak mezi nekanonickými autory a členy minoritní společnosti. J. Guillory rozděluje autory na kanonické, do nichž zahrnuje členy dominantní společnosti, kteří mají reprezentovat hegemonickou společenskou skupinu, a na nekanonické, kteří spadají do podřízené společenské skupiny. Podle J. Guilloryho mají obě tyto skupiny důležitou funkci, a to reprezentovat svou příslušnost: *„Jen při označení na kanonické můžeme o jistých textech říci, že reprezentují hegemonickou společenskou skupinu. A naopak jen při označení za nekanonické mohou ostatní texty skutečně reprezentovat skupiny společensky podřízené“* (Guillory, 2007, s. 189).

Vliv na kanonizaci děl má v určitém smyslu i společnost, ideologie, politika a instituce. B. Herrsteinová Smithová tvrdí, že díla se nemohou stát kanonickými, pokud nepodporují hegemonistické či ideologické hodnoty dominantní společenské skupiny (Müller, 2007, s. 170). Znamená to tedy, že kanonická díla musí vyjadřovat hodnoty žádané dominantní společenskou skupinou a nekanonická díla se vnímají jako ta díla, která jsou nositeli antihegemonistických a pro společnost nevhodných hodnot. Podle P. Bílka (2007, srov. 22-23) se vliv určité ideologie projevil i v českém prostředí, a to například v době komunismu, kdy u nás existovaly nařízené seznamy povinné četby, které byly utvořeny podle představy o ideologické hodnotě vybraných děl.

1.4 Zařazení děl do kánonu

Velkou neznámou je zařazování uměleckých děl do literárního kánonu. Odborníci se nemohou shodnout, podle jakých kritérií se mají umělecká díla do kánonu zařazovat, neboť pro každého je důležité jiné hledisko a je tedy velice složité najít shodné řešení. Rozhodují se, zdali má kánon obsahovat jak nejstarší literární díla, tak současnou literární produkci, jaké autory, druhy, toposy, žánry, témata, poetiky má zahrnovat, zdali se má věnovat esteticky hodnotným dílům či vývojově podstatným dílům pro naši historii atd. V této kapitole se zaměříme na několik literárních badatelů, kteří se zabývali touto problematikou, a pokusíme se přiblížit jejich stanoviska.

Pro H. Blooma (2000, srov. 27-52) je při zařazování knih do literárního kánonu nejdůležitější estetická hodnota díla a silná originalita autora. Kanonické dílo musí dokonale zvládnout a propojit obrazný jazyk, originalitu, ostrost pohledu, vědění a jazykové bohatství. To, co dělá díla odlišná, je právě jejich estetická hodnota. Pokud není dílo esteticky krásné, tak do kánonu nepatří. Pro H. Blooma (ibid.) je zcela nepřijatelné ztrácet čas četbou špatných a esteticky nehodnotných děl. Problém H. Bloom (2000, s. 35) vidí v tom, že „*měřítkem pro pochopení estetické hodnoty je jednotlivec*“. Pokud tento jednotlivec estetickou hodnotu nevidí, nevnímá ji či ji necítí, nelze mu ji podle H. Blooma sdělit a je zcela zbytečné s ním o estetické hodnotě diskutovat (ibid.).

V. Papoušek ve své studii *Spontánnost, manipulace, literární kánon a dobový horizont* (2006, srov. 103-112) ovšem upozorňuje na fakt, že neexistuje žádná vyšší estetická spravedlnost, která by zaručovala esteticky kvalitním dílům vstup do kánonu. Podle V. Papouška se na kanonizaci díla podílejí různé jevy a podoba kánonu je ovlivňována vícero proměnnými (ibid.). Pracuje s myšlenkou, že neexistuje pevný kánon, že kánon není nadčasově stálý, ale že existuje určité kanonické pole, které je permanentně v pohybu a proměňuje se. V tomto poli spatřuje jak stabilnější prvky, tedy díla a autory, kteří jsou neustále čtení, reinterpretovaní a v tomto poli zůstávají pořád, tak i méně stabilní prvky, méně kvalitní díla, která jsou v průběhu času přesunuta na okraj a následně nahrazena jinými díly. Ve své pozdější studii z roku 2007 tento proces nazývá restylizací kánonu. Naopak D. Moldanová (2005, srov. 40-48) označuje český literární kánon za poměrně neměnný, jehož základ vznikl v 19. století, který je průběžně doplňován a který s malými obměnami a výkyvy trvá dodnes.

Ve studii *Restylizace kánonu* (2007, srov. 31-42) představuje V. Papoušek činitele, kteří mají vliv na obměnu literárního kánonu. V. Papoušek se snažil objasnit, jak je možné, že několik různých lidí, kteří měli napsat seznam dvaceti základních děl české literatury, dospěli k odlišnému výsledku, i když některá díla byla identická. Bádal po tom, jestli je tato shoda v určitých dílech způsobena estetickou hodnotou, mechanickým opakováním či častostí výskytu. Vliv na výsledek má jistě i to, jaké skupiny se ptáme, v jaké době, v jakých souvislostech. Došel k závěru, že místo pevných kanonických řad „*vzniká v dějinách živé povědomí kanonického materiálu, z něhož doba a societa vybírají určité dominanty*“ (Papoušek, 2007, s. 35). Jak již bylo řečeno výše, existují díla, která v kánonu zůstávají i přes plynutí času napořád a kolem nich dochází neustále k obměně ostatních děl.

Pro M. Reich-Ranickiho (2004, srov. 9-12) je velice důležité, aby literární kánon akceptoval dobový vkus. Podle tohoto badatele by neměl existovat kánon, který by dobový vkus ignoroval, protože takový kánon je pro člověka zcela nepotřebný. M. Reich-Ranický přichází s důležitou myšlenkou, neboť vznik literárního kánonu spatřuje v revizi dříve používaných kánonů, a to především kvůli svému rozsahu (ibid.). Upozorňuje na to, že v dnešní době vzniká mnoho knih, které je potřeba do kánonu zahrnout, a tak nezbyvá nic jiného než díla, která byla slavná v minulosti odstranit a nahradit je novými. Klade důraz na to, že každá generace by si měla vytvořit svůj vlastní literární kánon a své čítanky s novými texty (ibid.). Vzhledem k tomu že se časy mění, a tím pádem se mění i naše vnímání uměleckých děl, je zapotřebí, aby docházelo k revizi starých uměleckých děl. Není zapotřebí zachovávat staré časy, ale je vhodné ve starých dílech nalézat a vybírat to, co je dobré a živé.

P. Bílek (2007, srov. 22-23) pracuje s několika body, podle kterých by literární dílo do literárního kánonu zařadil. Ve svých studiích (2007, srov. 22-23; 2007, srov. 7-18) rozpracovává několik základních kritérií. Podle P. Bílka (2007, srov. 7-18) má být do kánonu zařazeno dílo, které je vývojově podnětné, tj. zakládá produktivní žánr, nebo autor přichází s novou poetikou či tematikou. Dále jako kanonické dílo se má považovat takové, které má výrazný dobový ohlas jak pozitivní, tak negativní. Dalším Bílkovým kritériem je nadčasová schopnost díla, tj. díla vnímatelsky podnětná čili díla, která se čtou velice dobře i za mnoho let. Jsou to takové knihy, které mají výraznou estetickou hodnotu, jsou význačná a umožňují stále nové interpretace.

Podle P. Bílka (2007, srov. 22-23) je důležité, aby kánon měl instrumentální a reprezentativní funkci. Instrumentální funkce umožňuje o literatuře mluvit za pomoci odkazování ke konkrétním textům a autorům. Znamená to tedy, že „kánon má být dohodnutým souborem dat, o nichž se domníváme, že jsou pro naše společné proniknutí do problematiky nezbytná“ (Bílek, 2007, s. 23). Podle P. Bílka má kánon reprezentovat určité autory, specifika či žánry. Na základě těchto dvou funkcí přistupuje k zařazování děl do kánonu. Do literárního kánonu se podle P. Bílka ideálně hodí díla, která něčím převyšují díla ostatní a fungují jako mezníky či zlomové body. Dále uvádí, že u autorů se vybírá vždy to dílo, které vyčnívá nad jejich další tvorbou. Velký problém kanonizace děl vidí P. Bílek v dostupnosti určitých textů. Ačkoliv existují některá díla, která by se do kánonu svou velikostí hodila, nejsou jejich výtisky k dostání (ibid.).

K. Gammelgaard ve své práci *Kánon – literární, nebo textový?* (2005, srov. 26-35) rozpracovává problematiku zařazení neliterárních textů do národního kánonu.

Upozorňuje na to, že by bylo velmi vhodné neliterární texty do kánonu zařadit, protože pomocí těchto textů mohou cizinci lépe poznat českou kulturu. Podle K. Gammelgaard tematizují neliterární texty (věcná próza) českou identitu, naše dějiny a společnou historii a při studiu české literatury jsou velice potřebné: „*Paradoxně chci proto tvrdit, že se naši studenti právě tím, že čtou také texty neliterární, naučí oceňovat krásnou literaturu. Právě tím, že poznávají také neliterární texty, si uvědomují, že texty s nezávislou estetickou hodnotou jsou opravdu obzvlášť cenné*“ (Gammelgaard, 2005, s. 33).

Literární odborníci se ve svých studiích zabývali také problematikou zařazování uměleckých děl do kánonu podle žánru. Podle P. Bílka (2007, srov. 22-23) je v kánonu zahrnuto celé spektrum žánrů, neboť pro každé literárněhistorické období jsou charakteristické jiné literární žánry. I H. Bloom se této problematice věnoval a opíral se o teze Alaistaira Fowlera, který tvrdil, že „*změny literárního vkusu lze často vztáhnout k přehodnocení žánrů, které reprezentují kanonická díla*“ (Bloom, 2000, s. 32). Na základě výše uvedených tezí nelze označit žádný literární žánr za kanonický, protože v každé epoše je kladen důraz na jiný žánr, který je považován právě v tu dobu za reprezentativní na úkor ostatních, kteří stojí mimo literární zájem.

Otázkou dnešní doby tedy zůstává, podle jakých kritérií se mají umělecká díla do kánonu zařazovat, a zdali je vhodné, aby došlo k otevření kánonu. Tato problematika je v současné době velmi probírána a sami odborníci se nemohou shodnout na jednotné odpovědi. J. Guillory ve své studii *Kanonické a nekanonické: současná diskuse* (2007) vyzývá po otevření kánonu pro členy minoritních skupin, naproti tomu H. Bloom (2000, srov. 27-52) se striktně postavil proti otevírání kánonu.

J. Guillory považuje za nutné, kánon doplnit o ženské, černošské, etnicky menšinové a dělnické autory, aby se odstranil neadekvátní ustrnulý názor tradovaný z hluboké minulosti, který považuje za kvalitního autora jen „*bílého muže*“: „*Kánon je pouze třeba otevřít a do seznamů povinné četby přidat díla minoritních autorů*“ (Guillory, 2007, s. 187). Proti tomuto názoru se postavil H. Bloom (2000, srov. 27-52) považující otevření kánonu za jeho rozbití a o literárních badatelích, kteří chtěli kánon otevřít, hovořil jako o odpůrcích kánonu. Tito odpůrci podle H. Blooma vidí v utváření kánonu určitou ideologii, tím kánon podle nich nepřímou slouží společenským, politickým a duchovním cílům bohatších tříd. H. Bloom přesto trvá na svém názoru, že do kánonu patří jen díla s vysokou estetickou hodnotou a originalitou. Střed celého kánonu vidí v Shakespearovi. Považuje ho za nejoriginálnějšího autora s nedostižnou estetickou

hodnotou, který stojí v centru celého západního kánonu. „*Shakespeare je sekundárním kánonem, či dokonce sekundárním Písmem. Pouze skrze něho se určují jeho kanoničtí předchůdci a následovníci*“ (Bloom, 2000, s. 36).

Tito literární badatelé se neshodují ani v nahlížení na ženské autorky. J. Guillory (2007, srov. 185-216) spisovatelky akceptuje a bojuje za jejich vstup do kánonu, naopak H. Bloom (2000, srov. 27-52) opovrhne ženami, je striktně proti vstupu žen do kánonu a v literární historii připouští přítomnost pouze jediné ženy, a to básnickovy múzy. J. Guillory ve své práci upozorňuje na problematiku vstup žen do kánonu, který si ženy způsobily především psaním populárních žánrů, které nebyly v kánonu vítány. Podle J. Guilloryho byla žena vpuštěna do literárního kánonu až koncem 19. století, kdy byl román přijat mezi kanonické žánry: „*Kanonizace románů psaných ženami byla podmíněna legitimizací románové formy, tedy kanonizací populárního žánru*“ (Guillory, 2007, s. 202).

Problematika vstupu a zařazování žen do literatury a literárního kánonu je velice důležitá pro další rozvoj naší diplomové práce, a proto se na samotný vstup ženských autorek do literárního kánonu zaměříme v samostatné kapitole.

1.5 Problematika pronikání ženských autorek do literárního kánonu

V odborných studiích jsou počátky vstupu ženských autorek do literárního kánonu spatřovány v druhé polovině 20. století. V této době docházelo k rozsáhlým společenským změnám, které podnítily zájem spisovatelek o literární díla obsažená v kánonu. Od 70. let 20. století se do popředí dostává feministická kritika, která začala dosavadní stav v literární oblasti zkoumat. Podle J. Valdové upozorňovaly představitelky feministické kritiky na způsob zařazování spisovatelů do kánonu a poukazovaly na nevhodné vyobrazování žen v literárních textech: „*literárně vzdělané ženy se pozastavují nad absencí ženských autorek v literárním kánonu, nad tradičními interpretacemi textů psaných muži, nad obrazy žen vytvářených muži a začínají hledat ženskou literární tradici*“ (Valdová, 2006, s. 117).

Podle A. Nünninga (2006, s. 371) vyústila celá tato situace v bouřlivou diskuzi, která směřovala ke dvěma stěžejním bodům: k otevření literárního kánonu pro členy

minoritních skupin, nebo k úplnému odstranění kánonu. Nespokojené představitelky feministické kritiky začaly usilovat o uznání literární tvorby ženských spisovatelek a o jejich včlenění do literárního kánonu. V důsledku dalších konfliktů byl vznesen požadavek, aby se vytvořil opačný (subverzivní) kánon potlačovaných skupin, anebo aby byl kánon zcela zrušen. Podle A. Nünninga (2006, s. 371) se proti daným požadavkům postavily literární instituce, které se bez kánonu neobejdou, a svůj ostře vyhraněný názor vyjádřil i Harold Bloom ve své knize *Kánon západní literatury* (2000), ve které představil autoritativní seznam mistrovských literárních děl, v němž nezaujímaly minoritní skupiny žádné místo.

V odborných studiích (Morris, 2000; Nývltová, 2011; Valdřová, 2006) se za důležitý zlom v zařazování děl do literárního kánonu považuje reinterpretace textů zahrnutých v literárním kánonu. Podle J. Vadřové (2006, srov. 113-124) přišla s požadavkem reinterpretace čili znovučtení textů feministická literární kritika. Představitelky feministické literární kritiky začaly přezkoumávat díla literárního kánonu z několika důvodů. Zaprvé se neztotožňovaly s názorem, že díla zahrnutá v literárním kánonu představují to nejlepší z dosavadní literární produkce a začaly zpochybňovat „*údajnou nestrannost a autoritu plynoucí ze zažitě představy, že právě tato díla obsahují nejvznešenější lidské myšlenky a nejdokonalejší formy vyjádření*“ (Morris, 2000, s. 49).

Podle P. Morris (2000, srov. 49-69) bylo cílem reinterpretace také odhalit, do jaké míry je v literaturách psaných muži patrné zkršené zobrazení žen. Feministická kritika vytýkala v literárních dílech spisovatelů především tradiční ustrnulé předsudky a stereotypy o ženách, ovšem neměla v úmyslu je nahrazovat jinými. D. Nývltová (2011, s. 15) upozorňuje, že „*cílem není nahradit patriarchální ideologii ideologií feministickou, ale číst a hodnotit díla v širším kontextu*“. Podle D. Nývltové (2011, srov. 7-20) je ústřední snahou reinterpretace textů zabývat se vším, co zůstávalo stranou pozornosti a interpretovat díla stojící mimo kánon a mimo tradiční pohled. Mezi důležitou součástí reinterpretace patřilo především přehodnocování kanonizovaných názorů, sledování, jak a co psali autoři a co reflektovali ve svých pracích.

Reinterpretace textů přinesla několik problémů a otázek, na které se feministická kritika snažila nalézt odpovědi. P. Morris (2000, srov. 49-69) upozorňuje především na přístup, podle kterého byla díla do kánonu zařazována. Autorka uvádí, že do literárního kánonu byla díla zařazována na základě předpokladu, že univerzální čtenář je, stejně jako autor, muž. Kritici předpokládali, že všichni čtenáři budou muži, a proto předkládali jediný pohled na text. D. Valdřová (2006, s. 118) ve své publikaci uvádí, že

„interpretace literárních textů mají tendenci vycházet z mužského vědomí a z mužské zkušenosti, která se ale předkládá jako zkušenost univerzální. Výsledkem je jednostranné, tudíž zkreslené čtení literárních textů a potažmo vidění světa“. Je proto zcela pochopitelné, že ženy tento pohled na texty odsunuly a začaly si texty interpretovat podle svých zkušeností. Zjistily, že se jejich interpretace textů odlišuje od mužské čili „univerzální“ interpretace a začaly se na texty dívat ze ženské perspektivy.

Přes kritiku ze strany feministické literární vědy byl od 19. století zaznamenán nárůst kvalitních spisovatelek. P. Morris (2000, srov. 49-69) zdůrazňuje, že tato skutečnost působila velice negativně na mužskou část veřejnosti a způsobila obavy mezi spisovateli a kritiky. Podle P. Morris (ibid.) se proto kritici rozhodli k razantnímu kroku a odhodlali se vytvořit literární historii, která popírá existenci spisovatelek. Následně představili světu nové literární kánony, které ženy vylučovaly z literární historie.

P. Morris představuje ve své publikaci *Literatura a feminismus* (2000, srov. 49-69) několik autorů, kteří vytvořili právě takové dílo, v němž byli prezentováni pouze muži a ženy byly zcela opomenuty: G. Hartman ve své knize *Kritika v nemilosti: studie literatury dnes* (1980) představuje jako tvořitele literární a kritické historie pouze muže a uvádí jedinou ženu E. Dickinson. V knize *Anglická literatura: otevření kánonu* (1979) od autorů L. A. Fiedlera a H. A. Bakera jsou veškeré sociální aktivity uchopovány pomocí muže. Ovšem je zde zaznamenán menší posun, protože se nemusí jednat pouze o bílého muže, ale může být příslušníkem jakékoliv rasy. Kniha T. LeClaira *Umění přetlaku: mistrovství v současné americké beletrii* (1989) potvrzuje nadvládu mužů v kánonu, vybírá pouze mužské autory a zařazuje jeden román ženský od U. K. Le Guin. Na vrcholu opovržení ženami stojí H. Bloom. V literární historii připouští přítomnost pouze jediné ženy, a to básnickovy múzy. V jeho díle *Strach z ovlivnění* (1973) popisuje literární historii jako boj každého nového spisovatele proti vlivu silného předchůdce, jako boj silných, sobě rovných, otců.

Tendence uchovat neměnnost literárního kánonu reprezentujícího pouze literaturu psanou muži, ovlivňuje i další sféry společnosti. P. Morris (2000, srov. 49-69) upozorňuje především na literární nakladatelství a katedry literatury na univerzitách, které zachovávají zdání, že literární tvorba je převážně mužskou záležitostí. Podle P. Morris obsahují nejvýznamnější antologie a sylaby kurzů nepřiměřeně vysoký počet děl napsaných muži (ibid.). Jedná se hlavně o různé antologie literatur, které utvářejí nejobecnější povědomí lidí o tom, co je to literatura. Podle mého názoru pokud budou

obsahovat především mužskou tvorbu, budou i další generace žít v nevědomosti ohledně ženských spisovatelek.

Proti všem výše zmíněným tendencím, které ztěžovaly pronikání spisovatelek do literárního kánonu, se snažila zasáhnout feministická kritika. Pokusila se narušit a rozbourat mužské ovládnutí kánonu ve všech literárních oblastech. Podařilo se jí to pomocí rozsáhlého programu reinterpetací mužských kanonických textů a snahou o vytvoření ženské literární tradice. V průběhu budování této tradice byly objeveny zapomenuté texty žen, které byly přezkoumány, přehodnoceny a představeny veřejnosti. Tomuto procesu napomáhá rozvoj ženských vydavatelství, růst trhu s literaturou psanou ženami, vznik kurzů o ženské literatuře a vznik kateder ženských studií.

Ačkoliv se tento počín může jevit jako pozitivní a sympatický trend, vzbuzuje určitý pocit nebezpečí v rámci pojmání ženských spisovatelek mezi uznávanými autory. P. Morris na tento závažný problém upozorňuje ve své publikaci *Literatura a feminismus* (2000, srov. 49-69). Autorka zdůrazňuje, že pokud budou vytvářeny kurzy ženské literatury a katedry pro ženská studia, je potřebné si dávat pozor, aby se ženská literatura nezačala opět separovat a nedošlo k následné „ghettizaci“ ženských děl. Je totiž možné, že mužská literatura bude brána stále jako ta nejprestižnější a literatura psaná ženami bude zůstávat „v kategorii zvláštních případů, odsunutých do specializovaných kurzů a na katedry ženských studií“ (Morris, 2000, s. 66). Není tedy efektivní snažit se o vytvoření specifického literárního kánonu pro ženy. „Mnoho autorek se důrazně staví proti tomu, aby byla jejich díla zařazena do literatury psané ženami, a trvá na tom, že jejich tvůrčí představivost přesahuje čistě ženský úhel pohledu“ (Morris, 2000, s. 107). Je proto potřeba, aby veřejnost trvala na zařazení spisovatelek do kánonu hlavního proudu a aby byla vytvořena nová estetická měřítko nezávislá na pohlaví.

2 Pozice ženských autorek v literatuře

Ženské autorky se potýkaly od svých tvůrčích počátků s negativním přijetím jak ze strany spisovatelů, literárních kritiků, tak veřejnosti. V této kapitole obrátíme pozornost právě na tuto problematiku a pokusíme se objasnit, na základě jakých podnětů bylo na literární tvorbu žen pohlíženo právě jako na nekvalitní a nehodnotnou. Následně přiblížíme problematiku vstup žen do literatury a poukážeme na zlomové body v literárním vývoji, které změnily pohled na ženskou literární produkci.

2.1 Pohled na ženskou literaturu

Termín ženská literatura je velmi mnohoznačný, který se dá chápat vícero možnostmi. Může označovat jak literaturu psanou pro ženy (triviální romány orientované na nenáročnou ženskou čtenářskou obec), literaturu napsanou ženami (orientovanou na moderní, soběstačnou ženskou čtenářku, zaměřující se na ženský svět a ženské problémy), tak texty, v nichž jsou hlavními postavami ženské hrdinky.

Podle D. Moldanové (2011, srov. 11-22) se pod pojmem ženská literatura většinou rozumí triviální, jednoduché romány spadající do literatury pro ženy, takzvaná „*literatura červené knihovny*“. Jedná se o romantické, naivní románky pro ženy, které nedosahují vysoké umělecké kvality, ale jsou ve společnosti nadměrně konzumovány ženskou čtenářskou obcí. Podle D. Moldanové (ibid.) je tato literatura odsunuta na samotný okraj umělecké literatury, přestože má tento specifický žánr populární literatury svou historii, řadu spisovatelů, čtenářských příznivců, vlastní poetiku i typické postavy.

Negativně bylo na ženskou literaturu nahlíženo i v 18. a 19. století, neboť ve společnosti byly tradovány dvě pokřivené tendence. P Morris (2000, srov. 49-69) spatřuje za první tradiční princip uplatňovaný v literatuře ustálený pohled na ženy, který se přenášel automaticky i na literaturu psanou ženami. Tyto stereotypní představy vnímají ženy a jejich literární tvorbu jako neuspořádané, emotivní a postrádající kontrolu a větší intelektuální rozměr. Ženská literatura bývala kritizována jako „*literatura bez formy, omezená, iracionální, přecitlivělá a postrádající disciplínu*“ (Morris, 2000, s. 56).

P. Morris (2000, srov. 49-69) spatřuje druhou pokřivenou tendenci v připisování privilegovaného postavení v literatuře muži. Tradovalo se, že pouze muži mají talent na psaní uměleckých děl, žena k tomu není stvořena a pokud se jí podaří vytvořit umělecké dílo, tak jen zásluhou mužského elementu. J. Russová ve své publikaci *Jak zrušit ženskou literaturu* (1984) uvádí, že pokud se mužská kritika setkala s kvalitním literárním dílem, jehož autorem byla žena, měla tendenci připisovat jeho kvality kladnému vlivu některého muže blízkého autorce (otce, bratra, manžela).

Podle odborných studií ale častěji kritici ženskou literaturu zhodnotili jako nevýznamnou, nic neříkající, nedůležitou, mimo sféru všeobecného zájmu nebo ji vyloučili kvůli nedovolenému tématu, kterému se věnovala. Podle P. Morris (2000, s. 49-69) považovala společnost pouze mužská témata za správná, neboť pouze taková témata zajímala veřejnost. To, co zajímalo ženy, nebylo důležité a nebylo třeba se tím zabírat, natož o tom psát. P. Morris (ibid.) zdůrazňuje, že tematika byla celkově pro ženské autorky značně komplikovaná, neboť v 19. století měly ženy striktně vymezená témata, kterým se mohly ve svých pracích věnovat.

Je třeba si ovšem také uvědomit, že ženskou literaturu bylo možné, jako je tomu dnes, rozdělit na dva odlišné oddíly. Existovala jak „běžná ženská literatura“ určená pro nenáročnou ženskou čtenářku, tak „ženská literatura“, která byla literárními kritiky uznána za kvalitní literaturu. S tím souvisí ovšem celá řada problémů. Podle D. Nývltové (2011, srov. 59-72) se tyto ženy, které byly uznány za autorky kvalitní četby, musely vypořádat s vyššími nároky, které na ně společnost kladla, potýkaly se s kritikami na svou ženskou osobu, výtkami na způsob práce a nepochopením jejich myšlenek. D. Nývltová (2011, s. 71) ovšem dodává, že ačkoliv byla jejich díla kladně ohodnocena, nikdy nedosáhla stejné úrovně jako díla uznávaných spisovatelů a ony samy byly brány pouze jako „*spisovatelé v sukních*“. P. Morris (2000, s. 55) ve své publikaci uvádí hodnocení literárních kritiků: „*Spisovatelky jsou vždy pokládány za zvláštní případy: literatura je mužská záležitost, a ženy jsou vždy především ženy a až potom spisovatelky*“.

S takovými principy přistupovali literární kritici ke zkoumání a hodnocení děl spisovatelek. Na základě předkládaných informací lze nazírání na ženskou literaturu shrnout v několika bodech. Zprv pohled na ženskou literaturu dlouho stagnoval a byl podporován společenskými předsudky o tradičním postavení žen a o privilegovaném postavení muže jako autora literatury. Ačkoliv se dobová kritika spisovatelkami zabývala, tak na druhou stranu byla ženská literatura považována za méně kvalitní než

mužská, označovala spíše negativní literární produkci, a tím byla literární tvorba ženských autorek opomíjena, ignorována či zařazována do speciálních kategorií. Termínem ženská literatura se tedy velice dlouho označovala literatura oddychová, neprvotřídní, nekvalitní, určená ženskému publiku bez čtenářských ambicí. Spisovatelky musely dlouho bojovat o to, aby jejich literatura nebyla automaticky ztotožňována s ženským způsobem tvorby a nebyla označována negativními přívlastky jako druhořadá a nekvalitní. V současné době se za ženskou literaturu považují i umělecky kvalitní literární díla, která dosahují vysoké umělecké hodnoty a zastávají důležité místo v literárním vývoji.

2.2 Vstup ženských autorek do literatury

Budeme-li hledat nejstarší historii ženské tvorby, můžeme ji objevit již ve středověku. Právě v tomto období nalézá počátky ženské literatury M. Lenderová ve své publikaci *K hříchu i k modlitbě* (1999). Poukazuje na čtená díla Marie de France a Christine de Pisan (12. století, Francie), Markéty Navarrské či Katheriny Fowlerové-Philipsové (17. století, Anglie). Na druhé straně ovšem upozorňuje na negativní reakce na ženské autorky ve střední Evropě. Jako příklad uvádí veřejné odsouzení spisovatelky v roce 1664 v Německu.

Tento negativní postoj vůči spisovatelkám má hluboké kořeny v minulosti, kdy bylo na ženu nahlíženo především jako na matku a manželku, nikoli jako na osobu aktivně činnou ve veřejném sektoru. Upozorňují na to odborné práce od autorek P. Morris (2000), V. Woolfové (1998), D. Nývltové (2011), J. Valdové (2006), které si pokládají ve svých studiích otázku, za jakých podmínek ženy začínaly psát a jaké překážky musely při svých literárních počátcích překonávat. Podle těchto autorek patřil mezi hlavní problém vstupu ženských autorek do literatury přesvědčení společnosti, že literatura je typicky mužský obor, do něhož ženy neměly přístup, neboť za přirozenou ženskou aktivitu se považovaly činnosti spojené s domácností a výchovou dětí. Tento ustrnulý pohled na jediného tvůrce literatury – muže – pramení ze špatného společenského postavení žen. Společenské porobení žen způsobilo podle J. Valdové (2006, srov. 169-210) odepření kvalitního vzdělání ženské části společnosti (ženy byly vzdělávány pouze v oblasti domácnosti a rodiny) a na základě této skutečnosti byly

ženy ochuzeny o možnost získat kvalitní jazykové schopnosti a přehled o literární produkci. V. Woolfová (1998, srov. 52-70) vidí ve špatném postavení žen veliký problém, který bránil ženám v kvalitní literární tvorbě. Upozorňuje především na skutečnost, že ženy musely ve své tvorbě veškeré náměty složitě vymýšlet a vytvářet ve své fantazii, neboť psaly bez životních zkušeností. Ženské autorky neznaly svět, nekomunikovaly s cizími lidmi, protože nikdy necestovaly a jen málokdy se dostaly ze svých domovů. Podle D. Nývltové nebylo problémem jen nedostatečné vzdělávání a omezený přístup žen k informacím, ale také předsudky o ženách a pověry „o nedokonalém ženském mozku a neschopnosti ženy vykonávat určitá povolání“ (Nývltová, 2000, s. 40). V. Woolfová vyjadřuje podobný názor, ovšem ve své eseji zdůrazňuje, že podle literárních odborníků byla ženská literatura spojována i s patologií a šílenstvím: „I žena s velkým nadáním pro psaní se přinutila věřit, že napsat knihu je nutně směšné, ba důkazem šílenství“ (Woolfová, 1998, s. 56).

Ženy spisovatelky neměly vstup do literatury vůbec lehký. Umělecká tvořivost byla brána jako mužská záležitost a ženám byla odpírána, nedoporučována a zakazována. Vstup do literatury měly ženy ztížený také kvůli omezenému přístupu k informacím a nedostatečnému vzdělávání. Pokud se mezi ženami objevily odvážné výjimky, které se věnovaly spisovatelství, musely čelit nevráživosti mužů a silným předsudkům o jejich tvůrčí neschopnosti.

Podle M. Lenderové (1999, srov. 196-215) nastává první rozmach ženské literatury v 18. století. V této době se ženské autorky orientovaly jen na několik malých literárních žánrů, a to na dopisy, memoáry, deníky, poezii pro rodinu a přátele, úvahy pedagogické a výchovné, spisy o křesťanství nebo o přírodních krásách. M. Lenderová zdůrazňuje, že počátky ženské literární tvorby jsou spojovány především s těmito malými žánry a s dobou, kdy se ženy naučily číst: „Jakmile se ženy naučily číst, aktivně četbu vyhledávat a přemýšlet o ní, zbýval jen krok k tomu, aby se písemně snažily reflektovat přečtené, ať už v dopisech nebo v deníku“ (Lenderová, 1999, s. 197). Podle M. Lenderové (1999, srov. 196-215) počaly ženy svou dráhu spisovatelek především psaním dopisů, ve kterých sdělovaly přátelům své myšlenky, a psaním deníků, v nichž zachytávaly prchavé okamžiky svého života.

Výraznějším zlomovým bodem v ženských literárních snahách byl podle M. Lenderové (ibid.) a V. Woolfové (1998, srov. 52-69) přelom 18. a 19. století, kdy psaní přestalo být znakem pouhého bláznovství a získalo praktický význam. Ženy začaly literárně tvořit a touto cestou si přivydělávaly na své živobytí. V této době se objevuje

větší počet literárně činných žen, které zpracovávají různé žánry. Do popředí se dostalo sepisování vzpomínek, překlad literatur a stěžejní místo v ženské literární produkci zaujal román. M. Lenderová upozorňuje na vznik četných vzpomínkových edic v 1. polovině 19. století, ovšem zdůrazňuje, že především „*v druhé polovině pak nastává nakladatelský boom tohoto literárního žánru*“ (Lenderová, 1999, s. 203). V českém prostředí vycházely ženské paměti od K. Světlé, M. Gebauerové, E. Krásnohorské, R. Tyršové, A. Kavalírové či A. Lauermannové-Mikschové.

Podle M. Lenderové (1999, srov. 196-215) byla ovšem pro vstup žen do literatury nejdůležitější překladatelská činnost. Překlady byly ve své podstatě velice vhodné pro ženskou část populace, neboť se překládalo doma a anonymně. Žena se mohla tudíž i nadále aktivně věnovat domácím pracím a nemusela se obávat negativního ohlasu od veřejnosti. Mezi hlavní české překladatelky patřily H. Zapová, A. Hlavsová, M. Čacká, B. Němcová, K. Světlá, E. Krásnohorská, Ž. Podlipská, M. Gebauerová atd. M. Lenderová (1999, s. 204) uvádí, že „*od překladu byl už jen docela malý krůček k původní literární tvorbě*“. Autorka tuto svou myšlenku opírá o skutečnost, že v této době vzrůstá počet čtenářek, které přemýšlejí o přečtených knihách, vyjadřují své dojmy a názory v dopisech a denících a v neposlední řadě se ony samy pokouší své myšlenky přenést v určité formě na papír. Právě v tomto okamžiku spatřuje M. Lenderová první ženské literární pokusy.

K významnému obratu v nahlížení na české spisovatelky dochází v době národního obrození, kdy byly české spisovatelky vyhledávány a považovány za důležitou součást české literatury. Podle J. Stráníkové (2004, s. 39) bylo v této době od žen vyžadováno aktivně se zapojit do literárních počinů, a tím pomoci „*ke zdárnějšímu rozvoji národního hnutí*“. Žena měla dát svou literaturu do služeb vlasti a svou tvorbou vést tápající jedince „*za poznáním a osvojením českého jazyka a za vlastenectvím*“ (Stráníková, 2004, s. 45). Zájem vlastenců o ženské autorky lze spatřit především ve snaze dokázat světu dokonalou a vyspělou českou literaturu, která se může pyšnit spisovatelkami či dokonce básnířkami. Pro vlastence bylo velice důležité prokázat se literárně činnou ženou, vlastenkou, která svou tvorbou podporuje národní obrození a vychovává k národnímu uvědomění, ke všeobecnému povznesení společnosti a zvelebují český jazyk. J. Stráníková (2004, s. 45) uvádí, že „*žena či dívka, která se ve svých volných chvílích zabývala literaturou nejenom jako její pasivní konzumentka, nýbrž se rozhodla aktivně přispět k jejímu rozvoji a sama vytvořit nějaké dílo, byla nejvyšším ideálem jako opravdová Češka*“.

Vlastenci usilovně hledali vlastenecké autorky, ovšem potýkali se s četnými problémy, neboť v této době bylo gramotných žen, které ovládaly dokonale český jazyk poskrovnu. Vlastenci proti českým spisovatelkám neprotestovali, naopak jejich snahy podporovali, snažili se jim v literární tvorbě pomáhat a „*protože se jim zdálo, že českých spisovatelek je žalostně málo, neváhali je sami vyrobit*“ (Lenderová, 1999, s. 206). M. Lenderová svou tezí upozorňuje na četné smyšlené české spisovatelky, které byly v době národního obrození záměrně vytvořeny. Podle M. Lenderové se jednalo buď o zcela vymyšlené nereálné autorky (Ž. Jandová), nebo o reálné ženy, jejichž literární díla za ně psali jejich manželé či otcové (sestry Hekovy, R. Lešková, A. Korábová) a v případě M. Čacké se jednalo o F. B. Svobodovou, která se vydávala za prostou venkovskou selku, ovšem ve skutečnosti zastávala významné společenské postavení. J. Stráníková (2004, s. 41) upozorňuje na osobu R. Leškové, která byla v roce 1797 představena čtenářům „*jako dílo (první v novodobé historii) stvořené ženou*“. V té době ovšem ještě nikdo netušil o podvodných „*machinacích*“ tehdejších vlastenců.

Ve 40. letech 19. století dochází ke značnému nárůstu žen publikujících v časopisech. Podle J. Stráníkové (2004, srov. 39-60) bylo pro tehdejší dobu typické podepisování ženských článků různými pseudonymy, aby se dosáhlo značného zalidnění spisovatelské obce ženskými autorkami. Ženské články byly v periodikách velice žádané, neboť dodávaly časopisům kuriozitu, a tím zajišťovaly zájem čtenářů. J. Stráníková (2004, s. 46) uvádí, že v této době mohla „*literárně činná žena nejen rozšířit spisovatelskou obec a přispět tak k rozvoji probouzející se kultury, ale zároveň mohla podobně jako její kolegové pomáhat probouzet další jedince a získávat tak nové vlastenecké duše*“. Cílem spisovatelek bylo tedy všeobecné obrozenecké působení na veřejnost, obrozenecká agitace zaměřená především na ženy a získání dalších vlastenců.

J. Stráníková (2004, srov. 39-60) i M. Lenderová (1999, srov. 196-215) se ve svých studiích zabývají otázkou, kterou ženu lze chápat jako první aktivní tvůrkyni české literatury. Obě autorky nedokážou nalézt odpovědi a poukazují právě na smyšlenou existenci několika spisovatelek, jak jsme již naznačili výše: „*Vzhledem k zastřeným počátkům českého ženského spisovatelství (sporná osobnost Leškové a ostatní ženská jména byla později víceméně neznámá) a později nepřilíš ceněné a uznávané drobné obrozenecké tvorbě, již ženy většinou produkovaly, respektive byly představovány, že produkují, byla otázka primátu české spisovatelky v novodobé historii naší literatury značně nejasná*“ (Stráníková, 2004, s. 47).

M. Lenderová (1999, srov. 196-215) ve své studii odsouvá do pozadí smyšlené autorky a považuje za skutečně první českou literátku J. Pedálovou, jeptišku z pražského kláštera publikující od 2. poloviny 19. století pod jménem Dobrovlastka. Další významné ženské počiny shledává v almanachu *Pomněnky* (1843) obsahující české ženské básnické pokusy, který je důkazem ženského básnictví a který okouznil i B. Němcovou, a to takovým způsobem, že i ona se toužila „zařadit mezi veršující Češky“ (Lenderová, 1999, s. 210). Podle M. Lenderové (1999, srov. 196-215) se B. Němcové brzy splnilo, po čem toužila, a dosáhla velkého ohlasu především svými prvními literárními díly. B. Němcová zaujala mezi soudobými spisovatelkami výlučné postavení, a to především tím, že byla první literárně činnou Češkou, která začala být na honorářích za svou literární činnost závislá. Ostatní píšící ženy braly literaturu jako svého koníčka a výhradně literaturou se v této době neživilo ani muži spisovatelé. Podle M. Lenderové (ibid.) pomohl k postavení B. Němcové jako profesionální autorce především její odklon od ženské tematiky a psaní pro ženské čtenářky. V této době totiž byly velice oblíbené příručky o vaření, vedení domácnosti a o kultu rodiny a manželství (M. D. Rettigová, H. Zapová, F. Hansgírgová, V. Lužická, M. Trachtová, A. Kejřová).

M. Lenderová (1999, srov. 196-215) upozorňuje na významný problém tehdejších českých čtenářek, které se vyhýbaly jak mužské, tak ženské literární produkci. Literatura od mužských autorů byla pro tehdejší ženskou čtenářskou obec nadměrně složitá a ženská literatura působila svým didaktickým záměrem nudně a vyvolávala u čtenářek odpor. Důsledkem bylo vyhledávání zajímavých knih od cizích autorů, popř. překladů cizojazyčných knih. Zájem čtenářek o jiný styl literatury zaregistrovaly i spisovatelky (V. Lužická, E. Krásnohorská), které se odklonily od didaktické prózy a mravoučných povídek a začaly tvořit odlehčené žánry.

Podle H. Voisine-Jechové (2004, s. 155) dochází během 19. století ke značnému rozvoji ženské literatury: „*jestliže na začátku 19. století byla o české spisovatelky nouze a po mnohém povzbuzování vlasteneckých žen se v literatuře prosadila teprve B. Němcová, na konci 19. století je v Čechách ženských autorek relativně dost*“. V této době se spisovatelky angažovaly v různých odvětvích literatury. Prosazují se v žurnalistice, píší literární kritiky, básně, divadelní hry, národopisné črty i psychologické rozbory.

Přelomem 19. a 20. století v české literatuře se ve svých studiích zabývá i D. Moldanová (2004, srov. 175-187; 2011), která spatřuje v literatuře snahu spisovatelů vymanit se ze služeb k vlasti. Spisovatelé již nechtěli svými díly hlásit národní ideály,

sloužit vlastenecké společnosti a pracovat pro povznesení národa, nýbrž chtěli vyjadřovat svoje vize a svoje myšlenky. Nejinak tomu bylo u ženských spisovatelek. Podle D. Moldanové dochází na počátku 90. let 19. století ke změně chápání pozice ženy v literatuře: „*České spisovatelky konečně setřásají ze sebe image matek, hospodyněk a skromných pracovnic na národa roli dědičné, doplňujících úplnost obrazu české literatury, pokorně sloužících svému muži, rodině a národu*“ (Moldanová, 2004, s. 176). Ženy se pokoušely postavit se proti tradičnímu chápání ženy spisovatelky, usilovaly o začlenění do nového moderního proudu literatury a snažily se získat rovnocenné místo mezi uznávanými autory. Některé spisovatelky se snažily rovnocennosti dosáhnout používáním pseudonymů zakrývající jejich ženskost (A. Vrbová jako Jiří Sumín, A. Lauermannová jako Felix Téver, V. Jedličková jako Edvard Klas, R. Jesenská jako Martin Věžník), jiné naopak dávaly svou ženskost najevo a ve svých literárních dílech se snažily „*vyjádřit ženský pohled na svět, pohled, který má proti mužskému svá specifika a který právě touto specifíčností může literaturu obohatit*“ (Moldanová, 2011, s. 43).

Podle H. Voisine-Jechové (2004, s. 155-175) se jedná o autorky, které v menším či větším rozsahu navazovaly na českou ženskou literární tradici a nechaly se ve své literární tvorbě inspirovat svými staršími předchůdkyněmi. V následující části diplomové práce se tedy zaměříme na ženskou literární tradici, pokusíme se ji charakterizovat a nastínit problematiku jejího konstituování.

2.3 Konstituování ženské literární tradice

Ženská literární tradice zastávala a zastává ve světě spisovatelek důležité místo. Podle D. Nývltové (2011, s. 70) je existence ženské tradice v literatuře důležitá, především „*protože zamezuje vylučování autorek z takzvané vysoké literatury*“, která vytváří literární kánon. Pokud byla spisovatelka uznána za kvalitní autorku, byla vřazena do ženské literární tradice, vymanila se z kategorie ženské literatury a byl jí tím potvrzen její autorský talent. Podle D. Nývltové (2011, srov. 59-72) působilo tedy vybudování ženské literární tradice jako prevence před vnímáním literatury žen jako ojedinelých případů.

V odborných statích je na ženskou literární tradici nahlíženo také jako na „odrazový“ můstek při prvních literárních počinech mnoha spisovatelek. Podle P. Morris (2000, srov. 70-103) a D. Nývltové (2011, srov. 59-72) byla ženská literární tradice důležitá, především protože ženské autorky se potřebovaly při své tvorbě opřít o literární tradici jiných autorek. Potřebovaly vědět, že existovaly nějaké jejich předchůdkyně, že mají na co navazovat a reagovat. Přestože spisovatelky měly své specifické charakteristické styly psaní, navzájem se ovlivňovaly, poskytovaly si vzájemnou podporu a inspiraci.

Tím, že ženy nacházely v dílech jiných autorek své vlastní pocity, zkušenosti, frustrace a touhy, dalo ženám pocit, že jejich vlastní existence není bezvýznamná a že se mohou společně vzepřít a změnit svůj život. Podle P. Morris (2000, srov. 70-103) měly spisovatelky potřebu vypovídat se o nespravedlnosti vůči ženám, o utrpeních, které zažívaly, o nedocení jejich práce. Literatura psaná ženami začala vypovídat o těch stránkách ženského života, o kterých se v textech tvořících literární tradici nemluvalo. „*Jedním z kladných následků zpřístupnění ženské literární tradice je, že přibližuje ženskou zkušenost, již literární tradice hlavního proudu dosud vylučovaly nebo zkreslovaly. Toto zpřístupnění ženské zkušenosti dává ženám možnost sebepoznání, uvědomění si společného hlasu a identity*“ (Morris, 2000, s. 102).

P. Morris ve své publikaci *Literatura a feminismus* (2000, srov. 70-103) upozorňuje na další důležitý rys ženské literární tradice. Podle této autorky může být dílo jednotlivých autorek plně oceněno pouze tehdy, je-li hodnoceno v kontextu ženské tradice a posuzováno v rámci ženské zkušenosti. Upozorňuje tím na odlišnosti mezi mužskou a ženskou literární tvorbou, které jsou natolik specifické, že není možné je vzájemně srovnávat.

Podle D. Nývltové se v českém prostředí začíná ženská literární tradice mapovat až kolem roku 1920: „*Po první světové válce se spisovatelky začaly odvolávat na literární předchůdkyně, mapovat historii ženského psaní a budovat literární tradici*“ (Nývltová, 2011, s. 69). Dobová kritika začala autorky zařazovat do proudů, vzájemně je porovnávat, a tím se postupně vytvářela spisovatelská ženská tradice.

Podle odborných studií (Moldanová, 2011; Stráníková, 2004; Lenderová, 1999) se tvorba ženských autorek v českém literárním prostředí začíná rozvíjet během národního obrození. Za první významnou spisovatelku v našem prostředí je považována Magdalena Dobromila Rettigová, a to především za své dílo *Domáci kuchařka* (1826), které se svou jazykovou stránkou a novým přístupem k hospodyňkám odlišovalo od

běžných didaktických děl psaných v této době. Ve středu ženské literární tradice stojí Božena Němcová, která zastává důležité místo v české literatuře, jak svým přístupem k životu, tak svou literární produkcí. Do ženské literární tradice je zařazována i Karolina Světlá, která je považována za zakladatelku vesnického románu. Za čtvrtou významnou literárně činnou ženu je označována Eliška Krásnohorská, která patří mezi významné básnířky, kritičky a iniciátorky ženského hnutí. První etapu ženské literární tradice uzavírá Teréza Nováková, která je považována za významnou představitelku realistické venkovské prózy.

D. Nývltová (2011, srov. 59-72) výše zmíněné autorky označuje za úplný počátek ženské literární tradice, na který navazovaly všechny ostatní spisovatelky. Podle dobových kritiků byly tyto autorky značně nadané a svou tvorbou se mohly rovnat s uznávanými mužskými autory své doby. Jsou proto právem zařazovány do ženské literární tradice, která je předkládána jako vzor všem dalším nastupujícím spisovatelkám. D. Nývltová (2011, s. 71) zdůrazňuje, že pokud byly nové autorky ztotožňovány s výše zmíněnými spisovatelkami, znamenalo to, že je literární kritika uznala za kvalitní spisovatelky a nepovažovala je jen za „*plané popisovatelky papíru*“.

Ve výše zpracované teoretické části jsme se pokusili vysvětlit pojem literární kánon a přiblížit, s jakými problémy se tento pojem potýkal a stále ještě potýká. Zdůraznili jsme především vstup ženských spisovatelek do literárního kánonu a upozornili na různé negativní názory literárních odborníků na otevření kánonu pro ženskou literární produkci. V další části jsme se pokusili charakterizovat postavení žen v literatuře, objasnit nahlížení na ženskou literaturu a důkladně zpracovat vstup spisovatelek do literatury. V závěru jsme se zaměřili na konstituování ženské literární tradice, vylíčili jsme hlavní české spisovatelky zastávající důležité místo v ženské literární tradici, mezi které patří i Teréza Nováková. V praktické části se pokusíme objasnit, na základě kterých skutečností byla vřazena Teréza Nováková do české literární tradice a literárního kánonu, jaké zastávala místo v literatuře a jak byla hodnocena během svého života svými současníky i následně literárními badateli v průběhu literárního vývoje.

3 Teréza Nováková v české literatuře

3.1 Teréza Nováková: literární vs. společenská role

Teréza Nováková je v dostupných literárněhistorických publikacích často hodnocena nejen jako autorka realistických venkovských románů, ale také jako spisovatelka romantických povídek s vlasteneckou a milostnou tematikou, cestopisných črt, dále jako překladatelka z němčiny (G. Keller) a angličtiny, publicistka, literární kritička, žena aktivně činná v ženském hnutí, feministka a sběratelka národopisné kultury. V následujících odstavcích se pokusíme přiblížit, jak jsou tyto jednotlivé spisovatelčiny činnosti v sekundárních textech hodnoceny, v jakém jsou vzájemném poměru, a zdali je nějaká aktivita upřednostňována nad ostatními, jinými slovy zhodnotíme, v jakých titulech se konkrétně objevuje akcent na tu či onu činnost (publicistická, literární, národopisná, atd.). Současně se pokusíme stanovit, zda se v průběhu literárního vývoje náhled na spisovatelčiny činnosti proměnil.

3.1.1 Činnost spisovatelská

Syntetické literárně odborné publikace (srov. Galík, 1994, 153-158; Mukařovský, 1995, 52-55; Haman, 2007, 309-320; Lehár, 1998, 351-370; Polák, 1990, 223-228) představují Novákovou především jako českou spisovatelku a autorku realistických venkovských románů. Románové tvorbě je v jednotlivých výkladech věnován značný prostor na úkor ostatní literární produkce Novákové. Těmto menším literárním útvarům, povídkám a cestopisným črtám, které autorka tvořila ve svých literárních začátcích, se autoři výše zmíněných publikací věnují jen okrajově.

Výjimku tvoří A. Novák (1995, srov. 789-792) a J. Hrabák (1984, srov. 374-380). A. Novák přináší ve svém přehledu průřez celé spisovatelčiny tvorby. Ve svém přehledu dostatečně zpracovává i jmenovitě uvádí spisovatelčiny prvotiny (*Z naší národní společnosti*, *Z měst a ze samot*, *Kresby a črty*, *Tři ženské podobizny*, *Dva obrazy staropražské* (*Z Jeslí*, *Z jarních dob*), *Maloměstský román*, *Z lidu a pro lid*),

monografii (*Karolina Světlá, její život a její spisy*), národopisné odborné studie (*Kroj lidový a národní vyšívání na Litomyšlsku, Východočeské lomenice*), krajopisné knihy (*Z nevjýchodnějších Čech, Čechy východní, Potulky po Čechách východních*), obrazy z národních dějin (*Slavin žen českých*), výbor feministických úvah (*Ze ženského hnutí*), realistické povídky (*Úlomky žuly*), pohádkové a legendární sbírky próz (*Rosné perly, S kamenité stezky, Výkřiky a vzdechy*), cestopisné črty (*Kresby a dojmy z cest*) i venkovské romány (*Jan Jilek, Jiří Šmatlán, Na Librově gruntě, Děti čistého živého, Drašar*).

Ačkoliv je J. Hrabák (1984, srov. 374-380) ve svém přehledu orientován také spíše na důkladný popis venkovských románů, je v jeho práci věnován dostatečný prostor pro popis i jiných spisovatelčiných děl. Jako jediný přináší informace o úplně prvních spisovatelčiných povídkách (*Laura, Klepy z plesů*), věnuje se *Maloměstskému románu*, monografii o Karolině Světlé a především národopisným studiím (*Kroj lidový a národní vyšívání na Litomyšlsku, Východočeské lomenice*).

Ostatní autoři přinášejí jen útržkovité informace o spisovatelčiných povídkách, cestopisných črtách i národopisných studiích a jejich výklad by se dal označit za neucelený a schematický. Například O. Chaloupka (2005, srov. 651-653) se zmiňuje o drobných povídkách s tematikou maloměstského prostředí a venkova východních Čech, upozorňuje na krajinopisné črty, studie folklórního rázu a povídkové soubory (*Úlomky žuly, Rosné perly*). Podobně vykresluje tvorbu i J. Lehár (1998, srov. 351-370), který se dále pozastavuje nad lyrickými a alegorickými soubory (*Výkřiky a vzdechy, Z kamenité stezky*) a výběrem z feministických spisovatelčiných postojů (*Ze ženského hnutí*). Zcela opomenuty jsou spisovatelčiny prvotiny čerpající tematiku z pražského prostředí, vlastenecky motivované práce či studie národopisné a cestopisné.

Beletristickým prvotinám Terézy Novákové se podstatněji věnují publikace od O. Chaloupky (1963) a I. Štěpánová (2008), ale také dobové kritiky, nekrology a v neposlední řadě i výběry spisovatelčiny tvorby (Vrzalová, 1961) a doslovy knih (Honzík, 1961). Podle O. Chaloupky (1963) byla Teréza Nováková v české literatuře teprve čtvrtou ženou (po Boženě Němcové, Karolině Světlé a Elišce Krásnohorské), která se vydala na dráhu spisovatelky. Považuje dobu, ve které Nováková žila, za nepříznivou vůči spisovatelkám, neboť ženy spisovatelky si teprve získávaly své místo mezi uznávanými autory a často byly brány „spíše jako kuriozity, již netřeba brát příliš vážně“ (Chaloupka, 1963, s. 98). Podle O. Chaloupky sama Nováková „pomalu a těžce bojovala za uznání jen samotné skutečnosti, že jest a chce být spisovatelkou“ (ibid.).

Stejně jako O. Chaloupka (1963), tak i I. Štěpánová (2008) podává ve své publikaci ucelený obraz spisovatelčiny literární tvorby. Přináší informace o spisovatelčiny prvotinách s tematikou Prahy a Litomyše, zpracovává i menší literární útvary jako povídky, národopisné a cestopisné črty či feministické studie (Štěpánová, 2008). Přestože se O. Chaloupka a I. Štěpánová zabývají celým spektrem děl Terézy Novákové, stejně jako autoři literárněvědných syntéz (a potažmo i autoři doslovů knih, nekrologů a jubilejních textů) oceňují nejvýše pět románů o východočeském lidu, jimiž na sebe spisovatelka upoutala pozornost čtenářské veřejnosti i kritiky.

Na základě zjištěných skutečností lze stanovit, že literárněvědné publikace důsledně odlišují spisovatelčinu počáteční tvorbu a venkovské romány. V literárněvědných pojednáních jsou beletristické počátky opomíjeny a většinový prostor zaujímají romány z venkova. Povídkám a jiným literárním žánrům se věnují především doslovy knih, dobové kritiky a autoři zpracovávající celou literární produkci Novákové. Literárněvědné práce nepřinášejí ve svém výkladu ani informace o jiných činnostech Novákové, které jsou ovšem pro pochopení literárního vývoje Novákové zcela nezbytné. V následující kapitole se proto pokusíme přiblížit publicistickou činnost této autorky.

3.1.2 Činnost publicistická

V literárněhistorických syntézách je publicistická činnost Novákové znatelně opomíjena. Výjimku tvoří *Slovník českých spisovatelů* (1964) přinášející informace jak o prvních otištěných spisovatelčiny článkách, tak o časopisech, do nichž Nováková přispívala. Informace vztahující se k této spisovatelčiny aktivitě lze dohledat v monografiích věnovaných Novákové (Štěpánová, 2008), ve výběrech spisovatelčiny tvorby (Vrzalová, 1961), v literárněvědných publikacích (Chaloupka, 1963) a v doslovech knih (Honzík, 1961).

Publicistické počátky Novákové jsou zachycené především v publikaci I. Štěpánové (2008). Autorka považuje spisovatelčiny první časopisecké počiny za neúspěšné a ve své práci přibližuje spisovatelčiny publicistické snahy. Informuje o autorčiných prvních počinech, kdy zaslala své první básnické sbírky do předního českého beletristického časopisu *Květy*, které byly hlavním redaktorem Vítězslavem Hálkem přátelsky odmítnuty. Autorčiným publicistickým nezdarům se věnují i autoři O. Chaloupka (1963,

srov. 15-23) a J. Honzík (1961, srov. 389-413), kteří přibližují odmítnutí cestopisné prózy redaktorem Svatoplukem Čechem v časopisu *Lumír* v roce 1873.

První publicistické práci Novákové, která vyšla v roce 1882 v časopise *Jitřenka* a pojednávala o Karolině Světlé, věnují pozornost J. Polák (1990), R. Havel (1964), I. Štěpánová (2008) a O. Chaloupka (1963). Považují ho za důležitý bod ve spisovatelčině publicistické činnosti, neboť tímto článkem Nováková vstoupila do povědomí společnosti a mohla začít publikovat články vztahující se k složitější problematice.

Cesta Terézy Novákové do širokého čtenářského povědomí ovšem nebyla snadná. I. Štěpánová (2008, srov. 34-51) uvádí, že po úspěšném vydání přednášky o Karolině Světlé v *Jitřence* se Nováková rozhodla zaslat své povídky (*Laura, Z mého rodného domu*) ženskému časopisu *Ženské listy*. Zde ovšem neuspěla, neboť redaktorka Eliška Krásnohorská preferovala povídky od známějších autorů uznávaných kvalit. Podle I. Štěpánové (ibid.) byla Nováková tímto odmítnutím zklamána, ovšem i částečně souhlasila s radami E. Krásnohorské, která jí doporučovala, aby nejdříve tvořila malé, drobné, ale propracované věci, aby četla, psala si poznámky a pokoušela se psát i nadále.

Spisovatelčiny první články zpracovává pouze I. Štěpánová (2008, srov. 34-51), která uvádí, že v následujícím roce (1883) byly prvotiny Terézy Novákové (*Klepy z plesů, Z mého rodného domu a Laura*) publikovány v časopise *Jitřenka*, v roce 1884 přijal drobné příspěvky *Světlozor, Literární listy* a brněnská *Vesna* a časopisecky vyšla v roce 1885 přednáška pro litomyšlské dámy o Magdaleně Dobromile Rettigové.

Autoři I. Štěpánová (2008, srov. 34-51) a O. Chaloupka (1963, srov. 15-23) kladou ve spisovatelčině publicistické činnosti akcent na setkání Novákové v roce 1886 s Miloslavou Procházkovou, která od roku 1883 vydávala časopis *Domáci hospodyně*. Považují časopis za stabilní odbytíště spisovatelčiných článků, neboť se časopis snažil pokrýt „veškeré zájmy, od kuchyně a domácnosti přes módu k pedagogice, kultuře a ženským spolkům“ (Štěpánová, 2008, s. 54). Svědčí o tom i první článek *Večerní hovor* a první série příspěvků *O harmonii v životě ženském*, které Novákové vyšly ještě téhož roku. I. Štěpánová (2008, srov. 34-51) podotýká, že Nováková si brzy uvědomila, že jsou její články žádané a čtené, takže si dovolila zpracovávat i odvážnější témata a názory na události dané doby a začala ve svých článcích uveřejňovat své názory na literaturu a umění v širším než národním měřítku, seznamovat čtenářky se zahraničními časopisy a reagovat na politické události. V *Domáci hospodyně* byly postupně publikovány i literárně naučné texty Novákové. Jednalo se o „medailony významných

českých žen v historickém průřezu, budoucí Slavín žen českých, nebo etnografická studie o lidovém kroji a výšivce na Litomyšlsku“ (Štěpánová, 2008, s. 60). S *Domáci hospodyní* spolupracovala Nováková až do roku 1893, kdy byla činnost časopisu ukončena.

Za další zlomový bod v publicistické činnosti Novákové považují autoři J. Opelík (2000), I. Štěpánová (2008) a R. Havel (1964) odchod z Litomyšle do Prahy, kde si Teréza Nováková založila svůj vlastní časopis *Ženský svět* (první číslo vyšlo v prosinci 1896), který redigovala do roku 1908, kdy ji vystřídala Pavla Maternová. Podle I. Štěpánové (2008, srov. 34-51) hodlala Nováková oslovit české ženy trochu jinak, vedle kultury se chtěla věnovat sociálním a politickým tématům a časopis měl přinášet nejen tradiční témata, ale i studie a zprávy o ženském vzdělávání ve světě i v českém prostředí, literární recenze, ohlasy na divadelní inscenace či umělecké výstavy. J. Opelík (2000, srov. 585-590) a R. Havel (1964) upozorňují na jiné spisovatelčiny publicistické snahy, a to především na články zaměřené na ženskou otázku. J. Opelík (2000, s. 586) dodává, že „*jako publicistka usilovala o rovnoprávnost žen, jejich právo na vzdělání a volební právo*“.

K. Bílek (1997), R. Havel (1964), J. Opelík (2000) a I. Štěpánová (2008) uvádějí, že Nováková psala do periodik jak literární recenze, fejetony, národopisné studie, feministické stati, tak i povídky a jiné menší literární útvary. J. Opelík (2000, srov. 585-590) zmiňuje zajímavou informaci, neboť uvádí, že Nováková u svých příspěvků nepoužívala svého jména, nýbrž se označovala pseudonymy *Lona*, *N.T. Feodorovič* či šifrou *T.N.* Autoři (K. Bílek, R. Havel) předkládají seznam časopisů, v nichž Nováková publikovala své práce, a zmiňují, že pro *Domáci hospodyní* psala především literární recenze a fejetony. Spisovatelčiny povídky a romány vycházely především v *Květech*. Jiné spisovatelčiny příspěvky otiskovala periodika jako *Český lid*, *Domáci hospodyně*, *Jitřenka*, *Kalendář paní a dívek*, *Květy*, *Lumír*, *Národní listy*, *Národopisný věstník*, *Novina*, *Prager Presse*, *Právo ženy*, *Přehled*, *Ruch*, *Světobzor*, *Vesna*, *Ženský svět* (Bílek, 1997, s. 59). Na konci svého života byla Nováková velice žádaná jako autorka článků, a tak přispívala do almanachu *Dívčí svět* a dále spolupracovala s redakcemi *Tschechische Revue*, *Zlaté Prahy* (Štěpánová, 2008, srov. 136-179).

3.1.3 Činnost národopisná a cestopisná

Národopisná a cestopisná činnost Novákové zahrnuje několik rovin. Pokud chceme analyzovat tuto spisovatelčinu tvůrčí oblast, musíme se zaměřit jak na spisovatelčino studium venkovského prostředí, tak na sběr hmotného a duchovního materiálu a následně i na řadu národopisných a cestopisných črt a statí, které Nováková publikovala.

Podle autorů Z. Nejedlého (1978, srov. 190-195), J. Honzíka (1961, srov. 389-413) a O. Chaloupky (1963, srov. 97-105) byla Nováková za svého života známá spíše jako vynikající feministka, průkopnice ženského hnutí u nás, národopisná odbornice či nejlepší znalkyně lidu ve východních Čechách. *„Jako regionalistická a jako feministická pracovnice patřila ve své době mezi vůdčí zjevy a zdá se, že zde také došlo dříve a vřelejšího ocenění a pochopení než jako spisovatelka“* (Hončík, 1961, s. 411). J. Hončík opírá své tvrzení o dobovou kritiku a o četná vyjádření o Teréze Novákové jako o *„buditelce žen českých“* či *„znatelce lidu východočeského“* (Hončík, 1961, s. 411). Z. Nejedlý (1978, s. 192) se pozastavuje dokonce nad otázkou, zdali Nováková *„vůbec byla v první řadě spisovatelkou“*, neboť i podle něho byla Nováková oceňována především za své národopisné znalosti a aktivní působení v ženském hnutí. Z. Nejedlý sám dokonce staví ostatní spisovatelčiny činnosti na stejnou úroveň s její spisovatelkou tvorbou: *„Teréza Nováková byla opravdu vším tím, a ne tak, že by tyto jiné její stránky byly jen nějaké vedlejší stránky její osobnosti vedle spisovatelství, nýbrž byly to zrovna tak podstatné její složky jako toto“* (ibid.).

V průběhu literárního vývoje došlo k znatelné proměně ve vnímání spisovatelčiných národopisných a cestopisných aktivit. Tyto činnosti byly upozaděny především po důkladném rozboru venkovských románů. Ačkoliv již doboví kritici vřele oceňovali spisovatelčiny venkovské romány, k vyzdvižení spisovatelských kvalit a k odsunutí národopisné a feministické činnosti Novákové došlo až po spisovatelčině smrti. Podle J. Honzíka (1961, srov. 389-413) se beletrie Novákové dočkala prvních slov uznání teprve u mladších kolegů O. Theera, F. X. Šaldy, M. Majerové, neboť soudobí odborníci v literárních kruzích si spisovatelskými kvalitami Novákové nebyli jisti. Podobný názor vyslovuje i B. Svadbová (1988, srov. 391-404), která zmiňuje, že ačkoliv starší generace vnímala Novákovou spíše jako regionální pracovníci, tak nová generace již plně ocenila její spisovatelské počiny inspirované východočeským krajem. Tento

důsledek je patrný především v literárně odborných syntézách, které se národopisnou a cestopisnou činností Novákové zabývají jen okrajově a do středu zájmu dávají spisovatelskou činnost Novákové.

V literárně odborných syntézách je národopisné a cestopisné činnosti Novákové věnována různá pozornost. Například odborné publikace od O. Chaloupky (2005) a A. Hamana (2007) se o této spisovatelčině činnosti vůbec nezmiňují a publikace od J. Janáčkové (1994), J. Galíka (1994), J. Brabce (1961) a J. Mukařovského (1995) považují za národopisnou činnost Novákové jen studium a poznávání východních Čech, které mělo navíc sloužit jako zdroj materiálu pro spisovatelčiny venkovské romány.

Důkladnější rozbor přináší A. Novák (1995, srov. 789-792), J. Lehár (1998, srov. 356-358), J. Hrabák (1984, srov. 374- 380) a J. Polák (1990, srov. 223-228), kteří se zmiňují jak o činnosti cestopisné, tak i národopisné. Upozorňují na spisovatelčiny cesty po Německu a Švýcarsku, z nichž vznikla řada cestopisných črt (*Kresby a dojmy z cest*), a spojují spisovatelčinu národopisnou činnost především se studiem Litomyšlska a Poličska a s poznáváním krajů. Podle A. Nováka (1995, srov. 789-792) si tato spisovatelčina činnost zasluhuje nadměrnou pozornost, neboť na základě spisovatelčina poznání východních Čech mohla vzniknout většina literárních děl Novákové. Nejprve poukazuje na vznik národopisných studií (*Kroj lidový a národní vyšívání na Litomyšlsku, Východočeské lomenice*), krajopisných knih (*Z nejvýchodnějších Čech, Čechy východní, Potulky po Čechách*) a následně jmenovitě uvádí povídkové soubory (*Úlomky žuly*) a venkovské romány zobrazující prostředí Litomyšlska (ibid.).

Národopisnou a cestopisnou činnost nám nejdůsledněji zprostředkovává monografie od I. Štěpánové (2008), literárněvědná publikace od O. Chaloupky (1963) a výbor próz uspořádaný od V. Vrzalové (1961). Tito autoři přináší informace jak o spisovatelčiných národopisných i cestopisných počátcích, prvních publikovaných článcích s touto tematikou, tak i o působení spisovatelčina zájmu o venkov na její vrcholovou tvorbu.

Podle V. Vrzalové (1961, srov. 358-384) byl pozitivní přístup Novákové k národopisu pouze vyvrcholením spisovatelčina zájmu o přírodu, neboť Nováková byla již od svého mládí velice zvědavá a měla neobyčejný smysl pro přírodní krásy i kulturně historické památnosti. Podle O. Chaloupky (1963, srov. 23-31) podnítila zájem Novákové o národopis především doba, ve které spisovatelka žila, neboť právě na konci 19. století se začala rodit nová odborná disciplína národopis. Autoři upozorňují na rok 1885, kdy byl v Litomyšli založen ženský, národopisně zaměřený *Spolek paní a dívek*, a

to především zásluhou Novákové, která se stala aktivní členkou a brzy byla zvolena do čela spolku.

V. Vrzalová (1961, srov. 358-384) ovšem podotýká, že Nováková začala se sběrem drobných lidových výtvorů (výšivky, součásti kroje, nábytek, nářadí, zvyky a krajové památky) už koncem 70. let. Podle V. Vrzalové vedl Novákovou ke shromažďování kulturních pamětihodností její vlastní zájem, ovšem brzy svůj nashromážděný materiál začala uplatňovat i veřejně: „*Zásobovala jimi muzea, materiál zpracovávala v články a studie a účastnila se přípravy národopisných výstav*“ (Vrzalová, 1961, s. 375).

O. Chaloupka (1963, srov. 23-31) věnuje pozornost roku 1887, kdy se uskutečnila výstava ručních prací v Litomyšli a Nováková se stala hlavní organizátorkou této výstavy. O. Chaloupka spatřuje v tomto roce počátky spisovatelčiny publicistické činnosti vztahující se k tematice národopisu a cestopisu, neboť Nováková publikovala několik drobných článků věnovaných Litomyšlské výstavě v *Domácí hospodyni* (ibid.).

Podle autorů V. Vrzalové (1961), I. Štěpánové (2008) a O. Chaloupky (1963) je spisovatelčina národopisná a cestopisná činnost Novákové velice těsně spjata s její činností publicistickou, neboť Nováková své poznatky o východočeském kraji a své dojmy z cest vyjadřovala především ve svých člancích. Svědčí o tom i spisovatelčina nejstarší publikovaná cestopisná črta *Na zřícenině kostomlatské* (1887), která podle V. Vrzalové (1961, s. 371) vznikla na základě pobytu Novákové v Teplicích.

Přehled ostatních národopisných článků podává především I. Štěpánová ve své monografii o Teréze Novákové (2008). Za velice patetický a sentimentální považuje spisovatelčin článek *Pod českou střechou s podtitulem Českým hospodyňkám a všem, kdož se o národní domácnosti zajímají*, který vyšel ve druhém ročníku *Kalendáře paní a dívek českých* (1889). Byl doplněn o perokresby a Nováková v něm doporučuje ženám, „*jak si mají vyzdobit příbytek obrazy zemských patronů, národní keramikou, vyšívanými textiliemi a nástěnkami s citáty z národního mudrosloví*“ (Štěpánová, 2008, s. 70).

Většina literárních odborníků a kritiků zmiňují ve svých pracích dvě rozsáhlejší studie *Kroj lidový a národní vyšívání na Litoměřicku* (1890) a *Východočeské lomenice* (1903), které vznikly ze spisovatelčiny sběratelské činnosti. V. Vrzalová (1961, srov. 358-384) i I. Štěpánová (2008, srov. 62-92) poukazují na spisovatelčiny problémy s otištěním těchto prací, neboť ilustrace, bez kterých se text o krojích neobešel, byly v této době značně nákladné. Přestože byly práce redaktorem *Světзору* odmítnuty, v roce 1890 začala text uveřejňovat Miloslava Procházková ve své *Domácí hospodyni* a v roce 1891 vyšly knižně pod názvem *Kroj lidový a národní vyšívání na Litoměřicku*.

I. Štěpánová (2008, srov. 62-92) ve své publikaci informuje i o aktivním zapojení Novákové v roce 1891 na Zemské jubilejní výstavě, která byla obohacena etnografickou expozicí „*česká chalupa*“ (roubená chalupa v lidovém stylu s interiéry, ve kterých byly umístěny doklady materiální lidové kultury z celých Čech). Nováková se aktivně do této činnosti zapojila a zkompletovala celý soubor zařízení domácnosti, kusy nábytku, nádobí, keramiku, součásti mužského i ženského kroje. Podle I. Štěpánové (ibid.) byla pro Novákovou přínosná z hlediska publicistického, neboť brzy začala o výstavě informovat v *Domáci hospodyně* v rubrice nazvané *Ženská práce na Zemské jubilejní výstavě*.

Autorky V. Vrzalová (1961) a I. Štěpánová (2008) informují ve svých pracích o národopisných kvalitách Novákové, které jí přisuzovali soudobí odborníci na národopis. Svědčí o tom řada nabídek na sepsání národopisných článků, studií i odborných pojednání, které Nováková dostávala. V. Vrzalová (1961, srov. 358-385) upozorňuje na rok 1891, kdy po kladném hodnocení brožury *Kroj lidový a národní vyšívání na Litoměřicku*, byla Nováková požádána o národopisný článek pro nově chystané periodikum *Český lid*, redigovaný Čeňkem Zírtem a Luborem Niederlem. V. Vrzalová spatřuje v této době posun Novákové od zájmu pouze o hmotné jevy k zájmu i o duchovní prvky, neboť Nováková se začala zabývat i náboženskými a sociálními poměry mezi lidmi, zvyky, povahami, cítěním a myšlením lidu ve východních Čechách (ibid.). Svědčí o tom stať o komplikovaných náboženských poměrech na Litomyšlsku *Z obcí z nábožensky smíšených obcí na nejzazším východě Čech* (1892) a následně články *O rozličném nádobí a nářadí na Litomyšlsku* (1892) a *O lomenicích statků, chalup, a baráků na Litomyšlsku a nápisech a ozdobách na nich* (1896).

I. Štěpánová (2008, s. 89) se zmiňuje o roce 1895, kdy byla Nováková vyzvána k napsání odborné stati o českých krojích, která měla být součástí reprezentativní publikace o Národopisné výstavě. Nováková tuto nabídku přijala a ještě téhož roku rukopis odevzdala. Na jaře v roce 1896 vyšla syntéza její práce pod názvem *Kroj český*. I. Štěpánová (2008, s. 109) upozorňuje i na rok 1898, kdy Nováková přijala nabídku na sepsání patnácti kapitol (věnované Litomyšlsku, Poličsku, Lanškrounsku a Vysokomýtsku) pro monumentální mnohosvazkové dílo *Čechy*, vydávané Ottovým nakladatelstvím. Celá publikace vycházela v sešitovém vydání za redakce Aloise Jiráska. Knižně vyšel 13. díl *Čechy východní* (1902). Na základě této cesty vznikla i propagační kniha určená mládeži *Potulky po Čechách východních* (1913) (Štěpánová, 2008, s. 123).

I. Štěpánová (2008, srov. 136-180) ve své práci zmiňuje národopisné časopisy, do nichž Nováková přispívala. Vzhledem k tomu, že časopis *Český lid* procházel složitým obdobím a spisovatelčiny příspěvky otiskoval s dlouhodobým zpožděním a ve zkrácené verzi, začala Nováková spolupracovat v roce 1904 s novými etnografickými časopisy (*Národopisný sborník* a *Národopisný věstník československý*). *Národopisný sborník* jí v roce 1904 otiskl rozšířenou studii o štítech východočeských chalup *Východočeské lomenice* a v roce 1908 vyšel spisovatelčin specifický článek o rodinné a výroční obřadnosti na malém městě (Štěpánová, 2008, s. 139).

Cestopisné činnosti se věnují nejen někteří autoři literárně odborných publikací, ale i I. Štěpánová (2008), V. Vrzalová (1961) a O. Chaloupka (1963). Poukazují na spisovatelčiny práce, jejichž předlohou jsou místa, která Nováková navštívila. O. Chaloupka (1963, srov. 106-113) spatřuje hlavní příčinu vzniku spisovatelčiných národopisných děl především v dokonalé znalosti kraje, o kterém autorka psala. Podle V. Vrzalové (1961, s. 371) byly základem krajinopisného a lidovědného poznání četné cesty po okolí Poličky, Skutče, Hlinecka atd., odkud si Nováková přinášela četné poznámky a deníkové záznamy. Autoři považují za výsledek tohoto snažení vznik bezpočtu národopisných studií, cestopisných črt a především jejich velkých románů. Poukazují především na první knihu, která vzešla ze spisovatelčiných cest a jmenovala se *Z nejvýchodnějších Čech* (1898). V. Vrzalová (1961, srov. 371-372) věnuje pozornost několikátýdennímu pobytu spisovatelky v lázních v bavorském Reichenhallu, neboť tento pobyt Novákovou inspiroval k napsání črty *Havlíčková cesta*. Dále upozorňuje na prázdniny v roce 1899 strávené v České Kubici, které byly Novákové předlohou pro črtu *Potulky po chodském kraji* (1901). V. Vrzalová (ibid.) dále informuje o cestách Novákové do Německa a Švýcarska, které podnikala, aby našla cenné informace o Janu Jílkovi. Na základě svých dojmů z Mnichova, kde se zastavila na slavnostních Wagnerových hrách, psala fejetony, které byly v letech 1909–1911 otiskovány v *Národních listech* a v několika různých periodikách. Z těchto fejetonů nakonec vznikla kniha *Kresby a dojmy z cest* (1911).

3.1.4 Činnost feministická

Na feministickou činnost Novákové poukazují především práce od O. Chaloupky (1963), V. Vrzalové (1961), I. Štěpánové (2008), ale i některé literárněhistorické publikace (J. Lehár, 1998; A. Novák, 1995; J. Polák, 1990) a slovníky českých spisovatelů (Z. Pešat, 1973; V. Menclová, 2000; R. Havel, 1964).

Literárněvědné publikace pojednávají o feministických snahách Novákové pouze okrajově. Zmiňují se o příspěvcích věnovaných ženské otázce, které Nováková publikovala ve svém časopise *Ženský svět* a o výboru feministických statí *Ze ženského hnutí* (1912), který Nováková vydala na konci svého života. Tato tvůrčí činnost Novákové je zcela opomenuta v titulech od O. Chaloupky (2005), A. Hamana (2007), J. Galíka (1994), J. Hrabáka (1984), J. Brabce (1961), J. Mukařovského (1995).

Na počáteční feministické uvědomění Novákové poukazují ve svých pracích I. Štěpánová (2008), Z. Nejedlý (1978) a O. Chaloupka (1963). Autoři spatřují zájem Novákové o ženskou otázku již ve svém mládí, neboť Nováková si ze svých studií ve škole Svatavy Amerlingové a z četby Karoliny Světlé odnášela pevné vědomí ženské rovnoprávnosti a vyspělé emancipační názory. Podle Z. Nejedlého (1978, srov. 181-189) si Nováková své názory na ženskou otázku ujasnila brzy po svém příjezdu do Litomyšle, kde se spisovatelka poprvé setkala s místními ženami, které ji zaujaly svým tradičním přístupem ke společenskému postavení žen, nezájmem o moderní pojetí ženy a kulturní zaostalostí a neznalostí.

Podle I. Štěpánové (2008, srov. 34-50) lze shledat počáteční feministické počiny Novákové právě v Litomyšli, kde se spisovatelka ujala místních žen a v roce 1885 založila *Spolek paní a dívek*. I. Štěpánová poukazuje na všestranné činnosti, které Nováková pro tamní ženy připravovala, aby jim ukázala nový společenský obraz ženy ve společnosti. Nováková především konala přednášky věnované významným ženám (Karolině Světlé, M. D. Rettigové), české literatuře, básnictví a jeho formám, ženské otázce, dějinám řeči, dále organizovala literární a hudební besedy a publikovala informativní a výchovné články v časopisech. Podle I. Štěpánové (2008, srov. 51-62) se Nováková svým aktivním zapojením do litomyšlského dění dostala do širokého povědomí veřejnosti a zaujala významnou pozici ve společnosti.

Další posun ve feministické činnosti Novákové spatřuje R. Havel (1964). Podle tohoto autora se Nováková feministickou otázkou soustavně začala zabývat po návratu

do Prahy, kde se jako redaktorka *Ženského světa* ocitla ve středu feministického dění a sama ho teoreticky i prakticky obohacovala svými úvahami a statěmi o zlepšení postavení žen a o jejich osvobození. V. Vrzalová (1961, srov. 358-385) upozorňuje na aktivní účast Novákové na všech ženských sjezdech a schůzích pořádaných na obranu ženského volebního práva, na nichž vyjadřovala své názory. Na cílené snahy Novákové v problematice volebního práva poukazuje ve své monografii i I. Štěpánová (2008). Vzhledem k tomu, že první polovina prvního desetiletí 20. století byla charakteristická bojem o všeobecné volební právo, nemohla Nováková tento zlomový bod pro rovnoprávnost žen přehlížet. Podle I. Štěpánové (2008, srov. 128-135) byly ročníky 1904 a 1905 *Ženského světa* touto problematikou zasypány a Nováková v časopise uveřejňovala jak své studie *Volební právo žen u nás, Provolání o všeobecném rovném hlasovacím právu*, tak i další příspěvky týkající se informací o mezinárodních ženských organizacích, o ženách v politice a ve vedení světových organizací.

Důkladný přehled o spisovatelčíných feministických článkách a studiích předkládá ve své monografii I. Štěpánová (2008). Autorka považuje Novákovou za autorku feministických článků zpracovávající otázky vztahující se k ženskému hnutí, feminizmu, postavení žen a jejich vzdělání, emancipaci žen či k ženské literatuře. Podle I. Štěpánové brala Nováková problém postavení žen jako problém obecný a kulturní, který je potřeba řešit. I. Štěpánová (2008, s. 107) upozorňuje již na rok 1896, kdy Nováková představila drama *Rukavička*, ve kterém je řešena otázka, zda žena, od které muž vyžaduje neposkvrněnost, má právo chtít od něho totéž. I. Štěpánová se dále věnuje článkům *Neprovdaná žena a společnost*, kde je řešen postoj společnosti k neprovdané ženě, *Duše žízňiví, duše osamělé a duše prodané*, ve kterém Nováková protestuje proti klasickému schématu muž (intelekt a síla) a žena (cit a křehkost), nebo *Práce žen v Čechách*, v němž Nováková představuje ženu 20. století, která zdaleka neodpovídá stereotypu slabého útlého krásného pohlaví (Štěpánová, 2008, srov. 106-109).

Konečnou tečku za feministickými snahami Novákové spatřují autoři (Štěpánová, 2008; Lehár, 1998; Novák, 1995; Vrzalová, 1961) ve výboru spisovatelčíných feministických statí *Ze ženského hnutí*, do něhož Nováková použila své články z *Ženského světa, Přehledu, Noviny* a *Domácí hospodyně*. V. Vrzalová (1961, srov. 358-385) představuje některé články, které se staly součástí výboru *Ze ženského hnutí* (1912). Upozorňuje na články *Ženy pro svobodnou školu* (*Ženský svět*, 1905), *Povolání*

a duševní práce žen v poměru k rodině (Přehled, 1908) či Genialita citu (poslední dokončená feministická práce Novákové, Přehled, 1912).

3.1.5 Závěrečné shrnutí

Na základě výše uvedených skutečností lze Terézu Novákovou považovat za ženu, jež zaujímala v českém prostředí důležité postavení. Byla to žena, která se angažovala jak v oblasti literární, tak společenské. Věra Vrzalová (1961, srov. 355-357) ji příznačně označuje za organizátorku českého kulturního života, redaktorku ženských listů, národopisnou pracovníci, nadšenou přednášečku, horlivou propagátorku ženské otázky a všech aktuálních potřeb národního života, publicistku v oboru literární kritiky, literární historie, cestopisné prózy a národopisu a objevitelku Českomoravské vysočiny. Při našem analyzování dostupných syntetických prací, odborných monografií, literárních kritik a ostatních sekundárních textů jsme shledali různý pohled na aktivní činnosti Novákové. Analyzované publikace kladly důraz na činnosti Novákové v různém poměru.

Literárněhistorické práce, které předkládají především vývoj literatury v širším měřítku, se zaměřovaly především na spisovatelskou činnost Novákové, resp. na venkovské romány. Literární odborníci od sebe důkladně oddělovali spisovatelčinu hodnotnou uměleckou literaturu (venkovské romány) od literární produkce hraniční (národopisné a cestopisné črty, počáteční povídky). Tento selektivní, hierarchizující přístup volili na základě přesvědčení, že počáteční literární počiny Novákové neovlivnily zásadním způsobem vývoj literatury ani nezpůsobily posun v určité literární oblasti. Literární tvorba Novákové, která má v literárně odborných pojednáních periferní postavení a je jí vyhraněn pouze okrajový prostor, byla důkladně přiblížena v monografii I. Štěpánové a v publikaci O. Chaloupky. Zájem o jiné spisovatelčiny aktivity byl v literárněhistorických publikacích značně omezen, nebo vynechán z důvodu nepatřičného a scestného zařazování jiných činností než spisovatelských do literárních syntéz.

Publicistické, národopisné, cestopisné a feministické činnosti Novákové byly obsaženy především v titulech zpracovávajících celkový pohled na Novákovou. Jednalo

se o monografii od I. Štěpánové, literárněvědné publikace O. Chaloupky a Z. Nejedlého a doslovy knih.

Činnosti Novákové jsou různorodě pojímány a hodnoceny i v průběhu doby. Na základě analyzovaných publikací bylo zjištěno, že Nováková byla za svého života ceněna především jako sběratelka národopisného materiálu, regionalistka, znalkyně východočeského lidu a aktivní bojovnice za ženskou otázku. Svědčí o tom četné dobové kritiky a pamětní desky, které vyzdvihovaly pouze spisovatelčinu činnost feministickou a národopisnou. Dále bylo zjištěno, že za zlomový bod v nahlížení na Novákovou přinesly až nekrology a jubilejní texty věnované spisovatelčině vzpomínce. Autoři těchto sekundárních textů ustoupili od vyzdvihování národopisné a feministické činnosti Novákové a oceňovali ji především jako spisovatelku a poukazovali na její literární schopnosti. Tento obraz Novákové se prohluboval i v poválečných textech (doslovy knih), které Novákovou povýšily na jednoho z největších představitelů kritického realismu a označily ji za jednu ze základních postav české klasické literatury. Tento náhled na spisovatelku dovršily literárněhistorické publikace zařazením Novákové mezi nejvýznamnější autory venkovského realismu, a tím zcela upozadily její ostatní tvůrčí činnosti.

Abychom mohli k této problematice zaujmout adekvátní stanovisko, je potřeba si důkladně přiblížit literární tvorbu Novákové. K tomu nám poslouží následující část diplomové práce, která bude analyzovat literární etapy Novákové.

3.2 Etapy literární tvorby: od nezralých románek k modelové realistické próze

3.2.1 První prózy: „učňovská léta“ spisovatelky

Většina literárněvědných pojednání označuje počátky tvorby Terézy Novákové za produkci nezralou, stylově i tematicky značně neukotvenou. Podle B. Svadbové (1986, srov. 208-225) počáteční tvorba Novákové byla již v době svého vzniku hodnocena jako průměrná a ani později nebyla středem mimořádné pozornosti speciálních literárně historických a literárně kritických studií současné literární historie: „*Literární historici věnují povídkám Novákové z raného období jen okrajovou pozornost a soustřeďují se na vrcholná díla autorky, případně na činnost regionální*“ (Svadbová, 1986, s. 209). E. Jurčínová ve svém článku *Teréza Nováková (1928/29)*, s. 210 a 260) příznačně používá pro tuto první literární periodu Novákové Goethovo slovo „Lehrjahre“, podle ní – „*tato učňovská léta, za nichž je v mladém duchu autorčině dosti chaosu a zmatku, zahrnují počáteční spisovatelkou činnost romanciérčinu: obsahuje povídky různého rozsahu, román, populární monografii a část symbolických pohádek i lyrických próz*“ (Jurčínová, 1928/1929, s. 212). Podobně se vyjadřuje o prvotním vstupu Novákové do literatury i K. Hikl. Ve svém článku, ve kterém recenzoval spisovatelčino dílo *Z lidu a pro lid*, označuje počáteční tvorbu Novákové za „*dobu patetických a nezralých počátečních románek*“ (Hikl, 1912/1913, s. 604).

O tom, že počáteční tvorba Novákové není v rámci vývoje české literatury svým obsahem, formou a stylem chápána jako přínosná a podstatná, svědčí i četné literárněvědné syntézy a slovníky českých spisovatelů, které se touto spisovatelčinou produkcí zabývají jen okrajově nebo ji zcela opomíjí. Tato tvorba je zcela nezpracována v publikacích od Š. Vlašiny (1983), A. Hamana (2007), J. Lehára (1998), J. Galíka (1994), J. Brabce (1961), J. Mukařovského (1995), J. Poláka (1984), V. Meclové (2000).

Podle jiných literárněhistorických syntéz (srov. A. Novák, 1995, 789-792; J. Hrabák, 1984, 374-380; O. Chaloupka, 2005, 651-653) jsou spisovatelčiny literární počátky spojovány s povídkami a drobnějšími črtami, vznikajícími většinou v Litomyšli, kam se

Novákovi přestěhovali v roce 1876 a kde zůstali devatenáct let. Jedná se o tematicky různorodé práce vztahující se ke spisovatelčinu životu, ke skutečnostem, které autorka zažívala, nebo vyobrazují postoj Novákové ke společnosti a národnostním problémům.

Podrobný popis spisovatelčiných prvotin podává A. Novák ve svém literárním přehledu (1995, s. 789): „*Do literatury vstoupila v roce 1882 a nejprve vydala několik svazků konvenční novelistiky, v nichž jednak s přecitlivělou dojatostí líčí bolestné osudy žen, hledajících uprostřed nechápavé společnosti mravní sebeurčení, jednak s mírnou ironií kreslí drobné zvrácenosti malého města*“. Jak je patrné z výše uvedené citace, tak i A. Novák, ačkoliv byl synem Novákové, shledal matčinu prvotní literární tvorbu jako méně hodnotnou, tj. nadbytečně sentimentální a zaměřující se na kritiku společnosti.

V počátečních literárních dílech Novákové spatřuje J. Hrabák (1984, srov. 374-380) jako ústřední motiv Prahu a její městské prostředí, které autorka dobře znala ze své vlastní zkušenosti. V těchto prvotinách vidí J. Hrabák obraz spisovatelčiných šťastných mladých let a jmenovitě uvádí díla s pražskou tematikou: „*Ze vzpomínek na šťastná léta v Praze čerpala Nováková podněty a náměty ke svým povídkám Klepy z plesů, Z mého rodného domu a Laura*“ (Hrabák, 1984, s. 375). Autor upozorňuje na zřetelný autobiografický původ děl a v hlavní hrdince spatřuje zřejmou autostylizaci autorky samé. Tyto práce považuje za romantické novely s milostnými a vlasteneckými motivy, které jsou protknuté myšlenkou opravdového boje za českou národní společnost (ibid.). Podobný obraz podává i slovník *Čeští spisovatelé 19. a počátku 20. století* (1973, srov. 205-208), který spatřuje ve spisovatelčiných prvotinách tematiku městského prostředí a jmenovitě uvádí příklad díla *Z měst i ze samoty*.

Na rozdíl od J. Hrabáka spojuje O. Chaloupka (2005, srov. 651-653) počáteční tvorbu Novákové především s motivy maloměstského života Litomyšle a východních Čech. J. Hrabák ovšem podotýká, že ačkoliv zastávala Nováková významné místo v Litomyšli, tak „*naopak Litomyšl a Litomyšlsko dlouho v její tvorbě nedocházely ohlasu, ač autorka sama nejenže nezůstávala stranou kulturního a společenského života města a kraje, ale naopak jej přímo buditelským způsobem podněcovala [...]*“ (Hrabák, 1984, s. 375). Ačkoliv se tedy autoři o literárních počátcích spisovatelky zmiňují, neshledávají v daných dílech vysokou uměleckou hodnotu.

Jiný postoj zaujímal J. Hrabák (1984, s. 375) k počátečním prozaickým sbírkám *Z naší národní společnosti* (1887), *Kresby a črty* (1891) a *Z měst i ze samoty* (1890). Ve výše jmenovaných spisovatelčiných prvotinách spatřoval náznak budoucího literárního vývoje Novákové. Poukázal zejména na vzrůstající kritický přístup Novákové k

maloměst'anské společnosti, který se v dřívějších spisovatelčiných pracích neobjeoval. Tento nový přístup označoval za „*perspektivy dalšího myšlenkového i uměleckého vývoje autorčina*“ (1978, s. 375). Podobný názor vyjádřila v 80. letech 20. století i B. Svadbová (1986, srov. 208-225), která v těchto pracích viděla posun v autorčině tvorbě, protože se v nich Nováková pokoušela vyobrazit kritický pohled na společnost, jak ji viděla, a s kterou se setkala jak v Praze, tak především v Litomyšli.

Celkově se literární odborníci shodují v tezi, že se jedná o díla, ve kterých spisovatelka začala kriticky hodnotit odnárodnělou společnost a pokrytecké maloměst'ské prostředí, a tím se začala přibližovat k realistickému pohledu na svět. V těchto pracích se Nováková měla odpoutat od svých romantických sentimentálních hrdinek toužících po lásce a obrátit svou pozornost ke společensko-kritickým tématům. Zdá se, že spisovatelkou se Teréza Nováková stává až ve chvíli, kdy lze její uměleckou metodu popsat jako realistickou.

Literárněvědné soudy prvotin T. Novákové jsou přitom ve zřetelném rozporu s dobovým hodnocením. Kupříkladu soubor novel *Z naší národní společnosti* byl brzy po svém vydání poměrně pozitivně hodnocen různorodými recenzemi. Velmi pozitivní odezvu získala sbírka *Z naší národní společnosti* od recenzenta A. F. Tichého (1886/1887, s. 367-368), který vyzdvihl v povídkách jak tematickou stránku, tak umělecký způsob zpracování. Na autorce ocenil způsob výstavby povídek, které ačkoliv se vyjadřují k národní problematice a vybízejí k použití neuměleckého, teoreticko-odborného vyjádření, spisovatelka nepoužila ustrnulé fráze a neopouští uměleckou rovinu. A. F. Tichý se kladně vyjádřil i o spisovatelčině originálním vyobrazení národní problematiky, neboť Nováková pomocí satiry a ironie vyobrazila prohnulost národa a nedostatečné národní uvědomění (ibid.).

Poněkud rozporuplnější recenze na tento soubor byla vydána v časopise *Čas* (1888, s. 9-10). Ačkoliv kritik oceňuje snahu autorky zobrazit vady ve společnosti a přispět k reformování národnostních poměrů, naznačuje zbytečnost její práce, neboť toto téma zpracovali již jiní autoři (Herites, Lier, Čech). Ačkoliv tuto práci považuje za nejlepší, kterou Nováková dosud napsala, vytýká jí strojenou učenost a koketování se čtenářem.

V roce 1913 se o této sbírce vyjádřila i M. Majerová (1913/1914, s. 31-37, 132-141), která v souboru *Z naší národní společnosti* viděla nadprůměrné spisovatelčiny schopnosti. Ve svém nekrologu věnovanému Novákové označila tento soubor za kvalitní práci, která „*ukazuje již na talent realistické kreslířky*“ (Majerová, 1913/1914, s. 33).

Na široký ohlas u dobových kritiků upozorňuje i studie B. Svadbové (1986, s. 208-225). Podle jejího soudu souborem sedmi próz *Z naší národní společnosti* (*Ve prospěch českého čtení, V dcerách vlasti síla národa, Za každou cenu, Sen noci svatojánské, Zasněžen, V laurové koruně, Vše pro vlast*) i sbírkou *Klepy z plesů* vstoupila Nováková do širšího literárního povědomí, neboť v nich kritizovala vlastnosti maloměstského člověka a zobrazovala jednotlivé lidské povahové rysy, jako ješitnost, společenskou přetvářku, pokleslé vlastenectví, nedostatečné národní vědomí a mravní poklesky.

Literárněvědné publikace zcela opomíjí zařadit do počáteční tvorby Novákové povídky inspirované *Záhradím* (*V zákoutí*, 1883; *U Dědků*, 1884), kam se Nováková přestěhovali v roce 1878 a kde se poprvé Nováková dostala do styku s venkovským obyvatelstvem. O těchto prvotinách se zmiňuje pouze J. Honzík v doslovecích k *Drobným prózám II.* (1958, srov. 417-420) a k *Roztroušeným kapitolám* (1961, srov. 387-413) nebo Z. Nejedlý ve své publikaci *Osudová setkání* (1978, srov. 177-206). Autoři poukazují na městský původ Novákové, který způsoboval určité komplikace. Vzhledem k tomu, že autorka pocházela z Prahy a stýkala se pouze s lidmi na její úrovni, nedokázala reálně odhadnout, s jakými problémy se venkovští obyvatelé potýkají, neboť o obyčejných venkovských lidech četla pouze v knihách. Kritici upozorňují na postupný zájem Novákové o tento lid, neboť brzy začala spisovatelka venkovský lid na tomto idylickém předměstí poznávat a brzy si ho zamilovala. J. Honzík (1958, s. 418) označuje tyto literární práce inspirované *Záhradím* jako žánrové obrázky venkovského prostředí, kterými Nováková chtěla přiblížit život tamějšího obyvatelstva.

K těmto povídkám se kriticky vyjadřuje V. Forst ve svém článku *Jedna pozapomenutá práce Terézy Novákové* (1965, s. 146-154). Vytýká jim programovost, komičnost a povrchní vyobrazení postav. V těchto pracích V. Forst vidí spisovatelčinu nedostatečnou znalost lidu, a „že Novákové byly život a především myšlení prostých lidových postav, jež si vybírala za náměty pro své povídky, cizí, ze zpracování je vidět, že tyto lidi vlastně nezná a že je tvoří jako obrácenou hodnotu svých vášnivých ženských postav což je hlavním důvodem, proč se k těmto lidovým postavám sklání se soucitností až nepříjemně působící“ (Forst, 1965, s. 149). Považuje tyto realistické skici zobrazující idylický život na předměstí téměř za „nesnesitelné“ a současně s povídkami o právu žen jim nepřikládá výraznou uměleckou hodnotu (ibid.).

V literárněvědných pojednáních jsou zamlčena i další díla navazující na předchozí spisovatelčinu tvorbu a přinášející další posun v její literární tvorbě. J. Honzík ve svém doslovu k *Drobným prózám II.* (1958, srov. 417-420) upozorňuje na dvě práce

inspirované jižními Čechami *Na saních* (1885) a *Železný kříž* (1885), které „jsou ohlasem spisovatelčina prázdninového zájezdu k mužově rodině na Písecko a na Podblanicko, znamená jakési jihočeské intermezzo v jinak vesměs východočeské thematice [...]. Obě tyto povídky představují – a to přes silný náboženský duch, který je obestírá – další pokrok v autorčině usilování o skutečný realismus, zejména pokud jde o kresbu prostředí, přírody a o psychologii jednotlivých postav“ (Honzík, 1958, s. 418). V roce 1887 vznikly dvě krátké recenze, které se pozitivně vyjadřovaly o povídce *Železný kříž*. V *Literárních listech* podal stručný komentář V. Vítězný (1887, s. 173), který na povídce oceňuje přístup autorky k náboženství: „Příběh to velmi prostý, ale zamlouvá se ušlechtilou tendencí a pochopením něžného citu náboženského, jehož spisovatelka si váží nečiníc jeho terčem vtípů, jak u nás osvícení spisovatelé často činívají“ (Vítězný, 1887, s. 174). V *Národních listech* (-ides, 1887) považuje recenzent povídku za sličnou drobnomalbu venkovského prostředí, ve kterém je poeticky vylíčen život na samotě. Na základě pozitivních recenzí, které vyšly v časopisech a reagovaly na práci *Železný kříž* lze stanovit, že recenzenti oceňovali v tomto souboru objektivní a nezabarvený přístup Novákové k problematice náboženství a spatřovali v něm opravdový zájem o vyobrazení sociální situace na venkově. Vzhledem k tomu, že byly práce oceňovány jak v době svého vzniku, tak i v následujících letech, lze v těchto povídkách nalézat určitý spisovatelčin obrat v literární tvorbě, který způsobil zájem kritiků o její práci.

V literárních syntézách jsou opomenuty i dvě novely *Z jarních dob* a *Z jeslí*, které byly ve své době velice kladně přijaty veřejností a pozitivně hodnoceny kritiky. M. Hýsek je ve svém článku *Venkov u Terézy Novákové* (1933, s. 607-611) považuje za nejlepší autobiografické pražské novely. Doboví kritici a recenzenti, kteří se o povídkách vydaných pod názvem *Dva obrázky staropražské* vyjadřovali, je označovali jako vlasteneckou idylu (A. Novák, 1915, s. 1), životopisný a kulturní dokument o Praze (Dr. V. M., 1921, s. 99-100), tak i jako historické a srdeční vzpomínky na pražské prostředí (1921, s. 293-294). Lze tedy tyto literární práce na základě uvedených recenzí považovat za přínosná díla ve spisovatelské tvorbě Novákové, neboť zpracovávaly svým specifickým způsobem Prahu a pražské prostředí a přinášely informace jak z historické, kulturní, tak vlastenecké roviny. I B. Svadbová (1986, s. 213) tyto novely oceňuje, neboť „naznačují pozdější kritický postoj Novákové ke ztvárňované skutečnosti a schopnost odrážet realitu nikoli harmonickou, nýbrž naplněnou problémy“. Jako další přínosný bod lze těmto pracím přičíst i způsob vyobrazení postav, který je typický pro

vrcholná díla Novákové, a to „*přístup k postavám založený na sloučení aspektu národního, sociálního a etického*“ (Svadbová, 1986, s. 218).

Na základě výše uvedených poznatků lze říci, že počáteční tvorba Novákové podle soudu různých literárněvědných prací přinesla méně umělecky kvalitní díla, často byla spojována s negativními přívlastky patetická, sentimentální, nevyzrálá. Četné literárněvědné publikace tuto literární etapu Novákové dokonce přehlížejí a jen některé sekundární texty přistupují k počáteční spisovatelčině produkci shovívavě. V těchto pracích pak spatřují počáteční známky literárních schopností Novákové. Hovoří především o počátečním kritickém přístupu ke společnosti, o vzdalování se od romantického způsobu vyobrazování prostředí a postav a o propracování se k metodě realistické. Posuzují je vesměs jako díla nevelké umělecké hodnoty, která jsou však nutným článkem k následnému literárnímu vývoji Novákové. Modelovým vzorem takových soudů o rané tvorbě T. Novákové je vyjádření J. Honzika v doslovu v *Drobných prózách I*: „*Jen stěží by se tu dalo mluvit o silném čtenářském zážitku; mnohem spíše tu jde o pozoruhodné – a to nejen literárně historicky, nýbrž i lidsky – svědectví o první fázi spisovatelčina vývoje, o tom, kolik omylů, zákrutů, předsudků a ilusí musel překonat, než našla své pravé místo v naší literatuře*“ (Honzík, 1957, s. 425).

3.2.2 Maloměstský román a Úlomky žuly – dva body zlomu

V tvorbě Terézy Novákové je vytvářena pozice jakéhosi mezníku, bodu obratu v podobě souboru *Úlomky žuly* a v *Maloměstském románu*. Pokud v počáteční etapě měla Nováková tvořit romantické povídky s motivy vlasteneckými a milostnými, tak v další etapě reprezentované jmenovanými tituly se měla obrátit k venkovské tematice a projevit se jako stoupenka realismu. Přesněji, časopisecké studie, doslovy knih a dobové kritiky přiřazují tyto práce do období, kdy autorka zanechala svých pokusů o vytvoření povídky z maloměstského prostředí, upustila od tendenčních a sentimentálních povídek o aktivních ženských hrdinkách, vzdala se romantické představy o světě, přiklonila se k realismu, začala se zaměřovat na venkov, obyčejný lid a snažila se vyobrazit jejich životy ve venkovských povídkách.

Autoři odborných statí jako Z. Nejedlý (1978, srov. 177-206), nebo J. Honzík (1961, srov. 387-413) považují za osudový zvrat v životě Novákové, který způsobil odklon od romantických próz k realistickému způsobu psaní, setkání s rázovitou vesnicí Budislaví v roce 1886. Autoři zdůrazňují, že Novákovou ihned očarovala krása tamější přírody a chtěla blíže poznat celý tento kraj a jeho lid jak po hmotné (kroj, stavby, umění), tak i duchovní stránce (jazyk, náboženství, myšlení). Po četných poznávacích pobytech poznala zblízka drsnou stránku tamější přírody i život tamních chudých obyvatel. Soucítíla s jejich osudy a uvědomila si, že „základem národa není povrchní měšťácká společnost se svými malichernými zájmy, nýbrž prostý lid, který si namáhavou prací vydělává na denní živobytí, ale v tomto každodenním zápase si zachovává zdravé české jádro a přemýšlivého ducha“ (Vrzalová, 1974, s. 261-262).

Autoři, kteří patří mezi analytiky (J. Honzík, 1958, srov. 417-420; V. Vrzalová, 1974, s. 263) a kritiky (V. Forst, J. Vodák, F. V. Vykoukal) literárního díla Novákové, spatřují v těchto pracích specifické rysy vypovídající o spisovatelčině literárním posunu. Za prvé poukazují na zájem Novákové o sociální problematiku, vykreslení postavení sociálně slabých jedinců ve společnosti a přístup společnosti k takovým jedincům. Dále se zamýšlejí nad agitací Novákové na zlepšení přístupu lidstva ke společnosti a nad snahou spisovatelky pomocí svého literárního díla přimět společnost k budování lepší budoucnosti. Jako hlavní bod vidí razantní přeměnu ve vyobrazování skutečnosti, vykreslování krajiny a v přiblížení fyzického i duševního stavu venkovského obyvatelstva. Tuto etapu spojují se sociálními povídkami (*Dorotka* (1889), *Lojzička Hendrychová, dívka z lidu* (1889); *Dva Duškové* (1891)), *Maloměstským románem* (1890) a především se sbírkou *Úlomky žuly* (1902), která obsahuje povídky *Drobová polévka* (1893), *S nůši* (1894), *Z rána před svatbou* (1896), *Před pohřbem* (1899), *Halouzky* (1907), *Na faře* (1911—1912).

Pokud budeme postupovat chronologicky, je potřeba se nejprve pozastavit nad sociálními povídkami *Dorotka* (1889), *Dva Duškové* (1891) a *Lojzička Hendrychová, dívka z lidu* (1889), ve kterých je již značně viditelná snaha Novákové o vykreslení sociálně slabých jedinců, s kterými se shledala při poznávání Budislavi. Těmito pracemi se zabývali například V. Vrzalová (1974, s. 263), J. Honzík (1958, srov. 417-420) a především V. Forst (1965, s. 146). Pozitivně k těmto pracím přistupuje autor doslovu k *Drobným prózám II*. J. Honzík (1958, srov. 418), který považuje tyto sociální povídky za další vývojovou fázi Novákové, neboť je v nich viditelné „ještě zásadnější psychologické a sociální prohloubení“ než ve spisovatelčiných předešlých dílech.

Především v *Lojzičce Hendrychové* vidí odklon od idylicky vylíčených žánrových obrázků, které Nováková tvořila ve svých literárních prvotinách, k realistickým povídkám vykreslujícími tragický život reálné postavy.

V 60. letech se o *Lojzičce Hendrychové* vyjádřil i V. Forst ve svém článku *Jedna pozapomenutá práce Terézy Novákové* (1965, s. 146-154). Autor upozorňuje na zájem literárních historiků o povídku *Lojzička Hendrychová, dívka z lidu*, „neboť je v ní, poznamenané začátečnickými nedostatky, skryto velmi mnoho z tajemství úspěchu autorčiných velkých realistických románů“ (Forst, 1965, s. 146). Ačkoliv je podle V. Forsta práce v určitých bodech shodná s autorčinými počátečními pracemi (*Laura*, 1883; *Nad propastí*, 1883; *Démon*, 1887; *Sfinx*, 1889), nalézá v *Lojzičce* určité kvality, které posouvají autorčinu tvorbu směrem k realismu. Posun Novákové ke kritickému realismu vidí V. Forst především ve spisovatelčiných hrdinkách. Poukazuje na snahu Novákové nevytvářet fiktivní a romantické hrdinky inspirované svou osobou a poprvé realisticky zachytit dívku, která skutečně žila. „*Jestliže si Teréza Nováková ve svých starších povídkách hrála s osudem svým i svých povídkových postav, pak postava Lojzičky Hendrychové znamená skutečné seznámení s krutým osudem, nesporně krutějším a drastičtějším, než bylo možno si vymyslet*“ (Forst, 1965, s. 151).

Pro naši práci je stěžejní náhled autorky doslovu k *Úlomkům žuly V. Vrzalové* (1974, s. 261-266), která povídky *Dorotka* (1889), *Dva Duškové* (1891) a *Lojzička Hendrychová, dívka z lidu* (1889) povyšuje na první pokus Novákové o realistické vyobrazení života chudých lidí. V povídkách oceňuje především snahu o hlubší proniknutí do sociálních vztahů a vykreslení tragického života určité osoby a zdůrazňuje, že je v nich viditelné, „*s jakým pochopením se dovede autorka vcítit do utrpení nešťastných bytostí*“ (Vrzalová, 1974, s. 263). J. Ort (1978, s. 386) povyšuje *Lojzičku Hendrychovou, dívku z lidu* ještě výše, neboť dodává, že tato povídka „*je svým porozuměním lidské tragice, psychologicky citlivou kresbou ústřední hrdinky, postavené do konfliktu s všedností a malostí prostředí, důležitým rozhraním na autorčině cestě k zralému realismu*“.

Podle novodobých literárních kritiků (J. Honzík, Z. Nejedlý, B. Svadbová) zabývajících se produkcí Novákové patří mezi další zlomové body v její literární tvorbě *Maloměstský román*. Vyzdvihují na něm především jeho kritický postoj ke společnosti a snahu o realistické vyobrazení života skutečné osoby. Tohoto hodnocení ovšem nabyl *Maloměstský román* až v průběhu 20. století, neboť v době svého vzniku byl soudobou

kritikou zcela odmítnut. Kritici román nepřijali a reagovali na něj negativně. S ironickým nádechem se o románu vyjadřoval H. G. Schauer (1890, s. 584-585). Rozhodně nezastával názor, že by měl román utužovat národní samostatnost a spíše ironicky seznámil čtenáře s obsahem románu, aby nebyl obviněn, že autorku kritizuje. Novákovou přiřadil k autorkám, které píše stále stejné typy povídek, a celkově zastával názor, že spisovatelky jsou kladně ohodnocovány pouze z galantnosti a ze zdvořilosti. J. V. Novák (1889/1890, s. 359-361) autorce vytýkal, že v knize nenaplnila cíl, který si vytkla. Autorka se snažila „*přispěti k utužení základů budovy naší národní samostatnosti, jež prý leckde povolují*“ (Novák, 1889/1890, s. 359). Podle J. V. Nováka se nepodařilo autorce především vykreslit postavy, které by dopomáhaly budovat národní svébytnost. Vytýká autorce nadbytek negativních postav a ocenil by pozitivnější přístup ke společnosti.

Jiní recenzenti se snažili nalézt na této práci alespoň nějaké pozitivní stránky, i když jim román nepřipadal obsahově zdařilý. Pozitivně jej komentoval B. Čermák (1891, s. 301), který ocenil zdařilou kompozici a kladně ho ohodnotila také K. Světlá, jež v něm vyzdvihla výchovný efekt na společnost a národní uvědomění. Další náznak kladného hodnocení *Maloměstského románu* je spojován s E. Jurčínovou. Ta ve svém článku *Teréza Nováková* (1928/29, s. 210-215, 260-266) poukázala v souvislosti s tímto románem na vývojový posun Novákové, který spatřovala v jejím objektivnějším přístupu a v realističtější zachycení skutečnosti. Jiné pozitivní hodnocení přinesl F. X. Šalda ve své práci *Duše a dílo* (1950, s. 103). Autor nebyl k románu tolik kritický, přestože o románu prohlásil, že „*nepředbíhal nikterak vývoji moderní prózy české, spíš pozdíl se za ním*“. Dále o knize napsal: „*V Maloměstském románě není ani mnoho pozorování, ani mnoho zážitků a zkušeností vnitřních, ani výbojů obraznosti: šablona, schema, konvence určují jeho ráz literární, jako národnostní a charakterní opravdovost a čestnost až střízlivá jsou jeho tenorem ethickým*“ (ibid.). F. X. Šalda upozorňuje na odlišnosti mezi *Maloměstským románem* a spisovatelčinými prvotními sentimentálními povídkami. V těchto povídkách jsou hlavními hrdinkami revoltující dívky, které se bouří proti svému okolí a hledají své sebeurčení, kdežto v *Maloměstském románem* se Nováková zaměřila na výchovu národa a chtěla ho varovat před nečinností. Přínos románu spatřuje F. X. Šalda právě v odklonu Novákové od svých prvotních prací a v nalezení svého typického postoje ke světu a k životu (ibid.).

Od 50. let 20. století literární kritici jako J. Honzík (1957, srov. 423-425) nebo Z. Nejedlý (1978, srov. 177-206) upustili od negativního hodnocení svých předchůdců a

nalezli v *Maloměstském románu* výjimečné body, které povýšily tuto práci mezi významná autorčina díla. Ačkoliv poukazují na schematičnost a přítomnost spisovatelčiny počáteční jazykové neobratnosti, považují tuto práci za veliký úspěch Novákové. Do popředí staví především přesné vykreslení maloměstřanské společnosti a kritické zhodnocení základních otázek tehdejší české situace, které se ve spisovatelčiných předešlých pracích nevyskytovalo.

V 80. letech 20. století se pozitivně vyjádřila o románu i B. Svadbová ve svém článku *Praha a Litomyšl v rané tvorbě Terézy Novákové* (1986, s. 208), která ocenila spisovatelčiny snahy „zobrazit skutečnost tak, aby její umělecký odraz nutil čtenáře k přemýšlení, k zaujetí stanoviska“ (Svadbová, 1986, s. 218).

Maloměstský román je tedy právem zařazován mezi zlomové body v literární tvorbě Novákové, a to především svým kritickým postojem ke společnosti a také svými snahami zapůsobit na nečinnost a ignoraci národa při budování národního uvědomění.

Jako důležitý zlomový bod v tvorbě Terézy Novákové je v některých dílčích literárněvědných a kritických pracích uváděn též vznik povídky *Drobová polévka* a následně i vznik celého souboru *Úlomky žuly*. Na tyto texty upozorňují doboví kritici (J. Vodák, F. V. Vykoukal), autoři odborných studií (H. Hrzalová, B. Svadbová) a autoři doslovů knih (V. Vrzalová, J. Honzík). Soubor *Úlomky žuly* obsahuje povídky, které jsou spjaté svým dějištěm, budislavským či kamenosedlišťským prostředím, velmi příbuznou problematikou, tragikou děje a snahou o pravdivé vylíčení skutečnosti. Soubor vyšel knižně v roce 1902 a byl okamžitě podroben důkladnému rozboru ze strany čtenářstva i literárních kritiků.

Doboví kritici sbírku pozitivně přijali a napsali o ní několik kladných recenzí. J. Vodák se o sbírce vyjádřil v časopisu *Čas* a označil soubor „za klidnou a skromnou knihu“ (Vodák, 1902, s. 3), která touží jen po nejvěrnějším zachycení určitého kraje a existenčních podmínek obyčejných lidí. Recenzent ocenil jemné vylíčení tamějších podmínek bez zbytečného příkrášlování a složitého slohového vykreslování.

Další pozitivní recenze vyšla v *Osvětě* od kritika F. V. Vykoukala (1903, srov. 471-472). Autor v tomto literárním počínu vyzdvihuje především nadměrnou národopisnou znalost Novákové, která je při čtení vyobrazovaného lidu zřetelná. Do popředí staví také správně zvolenou oblast, kterou Nováková podrobila drobnohledu. Jedná se o zajímavou oblast jak svým dialektem, tak životním stylem a úrovní tamějšího obyvatelstva, která přináší četné možnosti pro své literární zpracování. Nejvíce hodnotí

povídka *S nůši*. „Umělecky nejvýše z celé knihy stojí povídka *S nůši*. Neváháme říci, že klademe ji k nejzdařilejším pracím, jež jsme v poslední době čtli z oboru naší povídky vesnické“ (Vykoukal, 1903, s. 471).

Úlomky žuly velice ocenila i M. Majerová (1913/1914, s. 31-37, 132-141), která pozitivně ohodnotila realistické vykreslení prostředí i osob a vyzdvihla spisovatelčin talent a posun z literární pracovnice na mistryni ve vyobrazování reality. „*Ted' má již zkušenosti, vyzrál její myšlenkový kvas, umí zacházet se slovem, s dialogem, s barvou, umí komponovat, a účelně a ukázněně hospodaří s dary svého talentu; i s intuicí, již nazírá na otázky nitra lidského, s divinací, již dokresluje a přebásňuje skutečné lidské osudy*“ (Majerová, 1913/1914, s. 36).

Jestliže doboví kritici zdůrazňovali především spisovatelčinu znalost prostředí a realistické vyobrazení krajiny, autoři doslovů děl a literárních studií povýšili tuto práci na vyšší úroveň. V souboru povídek *Úlomky žuly* našli přelom mezi počátečními pracemi Novákové a mezi jejími realistickými romány. *Úlomky žuly* považuje za přelom ve spisovatelčině tvorbě především H. Hrzalová ve svém článku *Dílo, které se čte a bude číst* (1973, s. 5), v němž takřka beletristickou formou upozornila na specifické jevy, které signalizují, že se jedná o zlomový bod v autorčině tvorbě: „*Čteš je a přestáváš vnímat detaily, popis, skládají se ti v obraz chudých pracovitých lidí, kteří všechno, co mají, především svou práci, dávají druhým, aniž by sami pro sebe chtěli cokoli jiného, než snad jen trochu lásky, trochu teplého jídla. Necítíš soucit, jen lítost, kolik krásy, citového bohatství tu bylo promarněno, učíš se chápat vnitřní hodnoty těchto lidí, byt' byli sebenuznější, sebeubožejší*“ (Hrzalová, 1973, s. 5). H. Hrzalová poukázala na odlišnosti mezi počáteční prózou Novákové a tímto souborem povídek. Pokud Nováková v prvotních povídkách vyhledávala na venkově člověka nezkaženého městem a vzor pro městského člověka, tak v *Úlomcích žuly* se zaměřila na realistické vykreslení života skutečných lidí: „*Teréza Nováková kreslila prostředí a atmosféru svých povídek a románů s úzkostlivou přesností, vyhrotila obrazy hmotné bída a dřiny i fyzické sešlosti svých podruhů a žebráků, zároveň však dokázala proteplít svůj obraz motivy jejich obětavé nezištnosti, stařecké opuštěnosti, bezelstnosti*“ (ibid.).

Podobný názor vyjadřují i J. Honzík (1958, srov. 417-420) a V. Hrzalová (1974, srov. 261-262), kteří ovšem považují za zlomový bod ve spisovatelčině tvorbě především *Drobovou polévku*, která zachycuje realistický obraz života chudé vesnické rodiny čekající dva dny marně na výslužku ze zabijačky u bohatších příbuzných. Podle J. Honzíka dosahovala *Drobová polévka* takové úrovně, „že právem bývá považována

za mezník, jímž se datuje spisovatelčin přechod z průpravného do zralého období“ (Honzík, 1958, s. 419). Podobně se vyjadřuje i J. Ort „Bez složitého syžetu je Drobová polévka prvním důsledně realistickým a objektivním vylíčením drsné skutečnosti a sociální rozlišenosti na českém venkově v druhé polovině devatenáctého století“ (Ort, 1978, s. 386).

M. Pohorský (1972, srov. 3-8) se o sbírce *Úlomky žuly* vyjadřuje rezervovaně a upozorňuje na menší nedostatky, které snižují kvalitu těchto povídek, jež se nemohou rovnat spisovatelčiným vesnickým románům: „V těchto krátkých kresbách a ještě v úvodním východočeském románě Jan Jílek, čerpající látku z osmnáctého století, omezovala se autorka nejvíc na strohé dokumentární zachycení skutečných osob. Jako by pouze pozorovala sociální a náboženský život tamního lidu a jako by suše zaznamenávala jeho každodenní starosti a touhy. Teprve v románě Jiří Šmatlán, uplatnily se plně její umělecké a životní názory“ (Pohorský, 1972, s. 6).

V 80. letech posunula B. Svadbová (1986, s. 208-225) úroveň tohoto souboru ještě výše, neboť vyřkla myšlenku, že se Nováková zařadila mezi významné představitele venkovského kritického realismu konce 19. a začátkem 20. století nejen svými pěti venkovskými romány, ale i povídkovým souborem *Úlomky žuly*. Navázala tím na názor J. Honzíka, který tuto sbírku vysoce cenil i v 50. letech 20. století. J. Honzík (1958, srov. 417-420) považoval *Úlomky žuly* za tu nejvzácnější spisovatelčinu drobnou prózu a postavil tyto povídky na stejnou úroveň jako spisovatelčiny venkovské romány.

Zde bychom mohli upozornit na odlišné hodnocení souboru *Úlomky žuly* a *Maloměstského románu*. Jak jsme již výše naznačili, hodnocení *Maloměstského románu* se v průběhu literárního vývoje proměňovalo, neboť v době svého vzniku byl negativně přijat a dostatečného ocenění se mu dostalo až po mnoha letech. Jinak tomu bylo u souboru *Úlomky žuly*, který byl dobovou kritikou přijat pozitivně, a v průběhu literárního vývoje mu byly přidávány další hodnotové preference.

Je velice zajímavé, že ačkoliv četné dobové recenze, časopisecké články a doslovy knih spatřují v těchto dílech takzvané přelomové období mezi spisovatelčinou počáteční tvorbou a jejími vrcholovými romány a upozorňují v této tvůrčí etapě na znatelný spisovatelčin posun od nevyzrálých počátečních povídek k realistickému vyobrazení společnosti, zůstala tato literární produkce v některých literárně odborných syntézách opomenuta stejně jako počáteční spisovatelčina tvorba. Je tedy zřetelné, že spisovatelčina díla tvořená v této fázi nedosahují takových kvalit, aby jim byl dán prostor v odborných pojednáních. Literární práce Novákové spadající do tohoto

tvůrčího období nejsou zmíněny v literárních syntézách od A. Hamana (2007), J. Lehára (1998), J. Brabce (1961). Ostatní literárně odborné publikace tyto práce zpracovávají jen okrajově a nezastávají na tyto dvě spisovatelčiny práce stejné názory. Některé upřednostňují soubor *Úlomky žuly* a jiné naopak *Maloměstský román*. V každém případě je jim v odborných pojednáních věnován minimální prostor na úkor venkovských románů.

Maloměstskému románu se nejvíce věnuje J. Hrabák (1984, srov. 374-380). Ačkoliv upozorňuje, že toto dílo nemá v autorčině tvorbě zásadní význam, vidí v něm první vrchol spisovatelčiny kritického názoru na společnost. Kritiku společnosti a maloměstského prostředí shledává v *Maloměstském románu* i J. Polák (1990, srov. 223-228). Podle J. Hrabáka je *Maloměstský román* důležitý především svým posláním, které Nováková vyjádřila ve své předmluvě, neboť zde Nováková navazuje na K. Světlou a její snahy zlepšit národní uvědomění a vývoj národní společnosti. J. Hrabák vysvětluje, jaký záměr Nováková svým románem zamýšlela: „*Znamenalo to postavit nad všechny ostatní funkce literárního díla nejen jeho funkci národně a sociálně obrannou, ale zejména kritickou; zaměřit účín slovesné tvorby k odstranění těch nedostatků národní společnosti, které ohrožují její zdárný vývoj*“ (Hrabák, 1984, s. 375).

Maloměstským románem se ve svých pracích zabývali také O. Chaloupka (2005, srov. 651-653), jenž ho označuje za spisovatelčinu první větší práci, a J. Galík (1994, srov. 156-157), který *Maloměstský román* jmenuje pouze v souvislosti s K. Světlou, neboť Nováková jí tento román věnovala, ovšem s vyšší literární kvalitou či se spisovatelčíným literárním vývojem ho tito autoři nespojují.

Na rozdíl od J. Hrabáka neshledával A. Novák (1995, srov. 789-792) v *Maloměstském románu* žádný spisovatelčín posun. Prvotní spisovatelčiny kvality viděl naopak v souboru *Úlomky žuly*, který označoval za spisovatelčín „*první svazek realistických kreseb a povídek z lidového života na Litomyšlsku*“ (Novák, 1995, s. 790). Zvláště oceňoval povídku *Na faře*, kterou považoval za vynikající povídku přinášející „*ostré charakteristiky, přísné rázovitosti*“ (ibid.). A. Novák však v těchto pracích viděl i negativní rysy. Kritizoval spisovatelčín povrchový zájem o zevnějšek lidu a snahy o vyobrazení primitivních společenských vztahů a vytýkal jí absenci důkladnějšího psychologického rozboru postav.

Ostatní autoři jako J. Polák (1990, srov. 223-228), J. Mukařovský (1995, srov. 52-55), O. Chaloupka (2005, srov. 651-653) i J. Hrabák (1984, srov. 374-380) se o souboru *Úlomky žuly* zmiňují pouze okrajově. J. Mukařovský ho považuje za dovršení

spisovatelčiny první povídkové etapy a J. Hrabák ho označuje jako soubor kratších próz zachycující lidový život na Litomyšlsku, ovšem hlubší význam mu odborníci nepřikládají. J. Polák jde ve svých myšlenkách trochu hlouběji a přiřazuje tento soubor k prvním pracím, v nichž Nováková uplatňovala sociální realismus a které vznikají v období, kdy se Nováková začala připravovat na svá vrcholová díla (Polák, 1990, srov. 223-228).

Důkladnější rozbor *Úlomků žul* a *Maloměstského románu* nepřináší ani slovníky českých spisovatelů od R. Havla (1964), V. Menclové (2000) a Z. Pešaty (1973). Stejně jako literárně odborné publikace spatřují i slovníky českých spisovatelů v *Maloměstském románu* spisovatelčinu kritiku společnosti, kdy Nováková upozorňovala na falešnou a pokryteckou českou buržoazii. Považují ho spíše za tendenční příběhy bez výrazné umělecké kvality. Podrobnější obraz přináší slovník R. Havla, který klade důraz na vznik povídky *Drobová polévka* a na soubor *Úlomky žuly*. R. Havel (1964) považuje stejně jako časopisecké studie věnované Novákové za zlomový bod ve spisovatelčině tvorbě poznání prostředí v Budislavi a Kamenných Sedlištích: „*S důvěrným poznáním života horských vesnic rostla v ní touha zobrazit jej co nejvěrněji se všemi detaily otřesné bídy i citových dramát prostých lidí*“ (Havel, 1964). Tamější lid ji inspiroval k napsání povídky *Drobová polévka*, kterou R. Havel označuje za „*důležitý mezník v tvorbě Novákové na rozhraní přípravného a zralého období*“ (ibid.). Další posun ve spisovatelčině tvorbě vidí R. Havel v *Úlomcích žuly*, které označuje za „*ideový a umělecký vrchol autorčiny drobné prózy*“ (ibid.) a spatřuje v nich velký přínos pro český vesnický realismus.

Na základě zjištěných poznatků můžeme vidět zřetelný rozpor v hodnocení a ve vnímání *Maloměstského románu* mezi literárními badateli a dobovými kritiky. Je zřejmé, že literárněvědné publikace chápou *Maloměstský román* zcela jinak, než jak byl vnímán v době svého vzniku. Doboví kritici v čele s F. X. Šaldou chápali *Maloměstský román* jako nemoderní, konvenční, plný schematismu, který neměl vliv na vývoj literatury a spíše způsoboval jeho stagnaci. Literárněvědná hodnocení ovšem nahlíží na *Maloměstský román* zcela odlišně a chápou nástup realistických tendencí v *Maloměstském románu* jako progresivní záležitost. V této práci spatřují literární badatelé první znatelné realistické prvky, kterými se Nováková oddálila od romanistických snah a přilnula k realistické metodě.

Důležitým poznatkem je také značný rozpor mezi samotnými literárněvědnými pojednáními. Ačkoliv některé práce spatřují v *Maloměstském románu* značný přelomový zlom ve spisovatelčině tvorbě, tak jiné literárněvědné publikace se tímto dílem vůbec nezabývají. Pro tyto publikace není tato literární tvorba důležitá ani z hlediska vývoje české literatury, ani z hlediska vývoje literární tvorby samotné autorky. V *Maloměstském románu* neshledávají žádné podstatné rysy, ani zajímavou tematickou, jazykovou či stylistickou stránku textu, která by byla přínosem pro literaturu. Celkově se zájem těchto literárněvědných syntéz orientuje pouze na venkovské romány a této přelomové etapě nevěnují pozornost.

Při naší analýze bylo dále zjištěno rozporuplné nahlížení na *Maloměstský román* a *Úlomky žuly*. Jak již bylo řečeno výše, byl *Maloměstský román* v době svého vzniku odmítnut dobovou kritikou a pozitivní ohodnocení získal až v průběhu času. *Úlomky žuly* byly kladně ohodnoceny hned po svém vydání, a to především za realistické vyobrazení prostředí a za snahu o vylíčení skutečných osob. Soubor byl pozitivně přijímán i v průběhu času, svědčí o tom četné doslovy děl a literární studie, v nichž je soubor označován za přelom mezi počátečními pracemi Novákové a mezi jejími realistickými romány. V literárněvědných pojednáních zastává soubor *Úlomky žuly* identické rozporuplné postavení jako *Maloměstský román*. V některých publikacích je tento soubor vyzdvihován jako mezník v literární tvorbě Novákové, především za zřetelný odklon autorky od fantazijních ženských hrdinek a za snahu o vyobrazení reálného člověka a skutečné krajiny, avšak v převážné většině literárněvědných prací je opomíjen na úkor venkovských románů. V následující kapitole tedy obrátíme pozornost právě k těmto realistickým venkovským románům a pokusíme se stanovit, proč jsou tato díla považována za vrchol literární produkce Novákové.

3.2.3 Vrcholová díla – romány venkovského realismu jako ideál tvorby

V literárněvědných publikacích, ale i v literárních kritikách a v doslovecích knih jsou za vrcholová díla Novákové označovány spisovatelčiny realistické romány vznikající v Praze v letech 1895-1909. Podle literárních odborníků vstoupila Nováková do svého vrcholového tvůrčího období pěti venkovskými romány ze života východních Čech (*Jan*

Jilek, Jiří Šmatlán, Na Librově gruntě, Děti čistého živého, Drašar). Tyto romány jsou řazeny k vrcholům české realistické prózy, neboť svou tematikou, románovou formou i zvolenou literární metodou měla Nováková reprezentovat progresivní umělecké tendence (doklady toho viz následující text). Současně si jimi získala čtenářstvo i dobové kritiky a stanula na stejné úrovni se soudobými kvalitními autory.

Literárněhistorické syntézy (A. Novák, 1995, srov. 789-792) spatřují nejvyšší hodnotu těchto románů především ve zvoleném zpracování venkovské tematiky. Nováková svá díla tvořila na přelomu 19. a 20. století, právě v době, kdy došlo k velkému rozmachu realistické beletrie, jejímž ústředním tématem byl život na vesnici. Lze tedy odvodit, že svou tematikou zcela naplnila požadavky své doby, neboť i jiní autoři zpracovávali venkovské prostředí ve svých titulech. Zájem o venkov byl dán celonárodně, neboť se ve venkovském prostředí hledal typ mravně dokonalého člověka, který měl představovat vzor pro mravně padlého člověka pocházejícího z města.

Podle literárních odborníků (srov. Nejedlý, 1978, 177-206; Jeřábek, 1994, 44-46; Galík, 1994, 153-158; Hrabák, 1984, 374-380;) staví spisovatelčiny venkovské romány na výlučnou pozici i autorčina literární metoda, kterou Nováková označovala za dokumentárně realistickou. Při svém tvoření se o tuto dokumentárně realistickou metodu opírala, tzn.: „že se snažila co nejvěrněji a na základě dobových dokumentů zachycovat skutečný obraz života kraje“ (Jeřábek, 1994, s. 45). Tato metoda nevedla u Novákové k popisnosti, nýbrž k ostré „kritičnosti vůči společenským vrstvám, které ovládly českou národní společnost a byly odpovědny za národní, náboženskou a sociální diskriminaci lidu“ (ibid.). Z. Nejedlý dokonce spisovatelčiny práce označoval za dokumenty (Nejedlý, 1978, srov. 177-206).

Autoři jiných literárních publikací (srov. Haman, 2007, 309-320; Lehár, 1998, 351-370; Polák, 1990, 223-228) spatřují nejvyšší kvalitu spisovatelčiných románů nejen v realistickém vyobrazení venkova, ale především ve zpracování hlavních hrdinů. Upozorňují, že ačkoliv se Nováková snažila realisticky vylíčit krajinné prostředí, život na venkově a přiblížit celkový vývoj společnosti, tak základem spisovatelčiných prací jsou postavy. A. Haman uvádí, že ačkoliv Nováková navazovala na venkovské romány K. Světlé a A. Staška, tak „rozšířila obraz osudu jedince o rozměr duchovních tradic nábožensky a sociálně reformačních ovlivňujících život prostých lidí“ (Haman, 2007, s. 316). V popředí těchto románů stojí výrazná, originální osobnost, která je zároveň začleněna do širokého národního kolektivu. Ve svých románech vyobrazila postavy, které skutečně žily. Inspirací jí byli lidé z východních Čech, s kterými se setkala, anebo

se o jejich životě dozvěděla z historie. Snažila se zachytit typ hloubavého venkovského člověka, jehož smyslem života je stálý zápas za mravně lepší a svobodnější stát a za společenský pokrok. Nováková věřila, že je možné dosáhnout společenského pokroku, ovšem ten, kdo se o něj pokouší, je osudem potrestán (V. Forst, 1980, srov. 158-162). Hlavní postavy jsou hledači pravdy hledající cestu k lepší budoucnosti, kterou nalézají v náboženství, rovnosti lidí a ve spravedlnosti pro chudé a utlačované: „*Hrdinové Terézy Novákové jsou lidé, kteří žijí nebo chtějí žít s důvěrou v něco, co je překračuje, v něco nadosobního, v náboženské přesvědčení, v obecnější poslání, ve velkou společenskou myšlenku*“ (Svozil, 2000, s. 29).

Spisovatelčiny romány bývají označovány různými přívlastky. Nejčastěji jsou představovány jako romány realistické a venkovské, ovšem lze dohledat i označení historické (Polák, 1990, srov. 204-263), sociální a psychologické (srov. Ort, 1978, 375-393; Chaloupka, 2005, 651-653, Menclová, 2000, 483-484). Tyto přívlastky signalizují, že realistická metoda Terézy Novákové byla v románech obohacována o jiné moderní umělecké postupy – především o psychologickou povahokresbu. Nováková ve svých románech sice realisticky zachycovala historii východních Čech, život na venkově, tamější sociální poměry, ale jejím ústředním tématem byl prostý venkovský člověk, kterého vyobrazovala především po jeho psychické stránce.

Značný ohlas získaly venkovské romány v 70. letech 20. století u literárních kritiků a autorů doslovů, kteří se začali zabývat literární tvorbou Novákové a poukazovali na spisovatelčiny kvality. H. Hrzalová ve svém článku *Dílo, které se čte a bude číst* (1973, s. 5) uvádí, že venkovské romány Novákové „*díky svým uměleckým i noetickým hodnotám dokázaly českou realistickou prózu povýšit vysoko nad průměr, nad pouhý záznam nebo jen zrcadlení skutečnosti*“ (Hrzalová, 1973, s. 5). O spisovatelčiny vrcholových dílech se pozitivně vyjadřuje V. Vrzalová v doslovu knihy *Úlomky žuly*: „*Ve svých nejlepších dílech dovedla autorka mistrovsky spojit pravdivost děje, prostředí i vnitřních pochodů jednajících osob se strhujícím vylíčením přírodních krás*“ (Vrzalová, 1974, s. 265). J. Ort v doslovu knihy *Kamenité stezky* dodává, že „*dílo Terézy Novákové je dokladem regionální literatury v nejlepším smyslu tohoto pojmu. Svým dosahem uměleckým i společenským překračuje ovšem hranice jednoho kraje a včleňuje se po právu mezi vrcholy české realistické literatury*“ (Ort, 1978, s. 393). I v těchto soudech je patrné ocenění realistické metody Novákové, která je však obohacována o další (nerealistické) postupy. V dnešní době zaujímají romány v literárněhistorických syntézách důležité místo mezi realistickými romány a

venkovskou prózou. Zastávají v nich důležitou roli ve vývoji české literatury 19. a 20. století, neboť se má jednat o romány, které posouvají hranice venkovské prózy od strohého popisu krajinného prostředí k realistickému zachycení duševního stavu jedince a k přiblížení sociálních problémů na venkově. Svým realistickým vyličením sociálního i duševního života východočeského lidu tedy mohou dobře reprezentovat vrcholovou fázi realistické a venkovské prózy.

Romány Terézy Novákové se u dobové kritiky setkaly s pozitivním ohlasem, avšak hodnocení jejich umělecké stránky bylo od soudobých literárněvědných náhledů často odlišné – akcent byl mnohdy položen na jiná témata, chváleny byly jiné literární postupy.

Román *Jan Jílek* byl poprvé otištěn roku 1898 v časopise *Květy* a knižně vyšel v roce 1904. Hlavní postavou Jana Jílka je selský rolník, náboženský vizionář, českobratrský exulant, který hledal víru a toužil po nalezení sociální spravedlnosti. Román byl ve své době pozitivně hodnocen literárními kritiky, kteří oceňovali autorčinu znalost východočeského kraje a snahu o co nejvěrnější vykreslení reality. „*Způsob jakým si paní Teréza Nováková vedla při zpracování celé látky, svědčí o neúmorně pilném a detailním studiu, svědčí také o vřelé snaze po líčení nejpřesnějším, bez zbytečné tendence, bez zbytečného idealizování*“ (V. Červinka, 1904/1905, s. 204).

Další recenze kladně hodnotily využívání nářečí, které přibližuje charakteristiku osob, a adekvátní pohled na společnost. V časopise *Osvěta* (F. V. Vykoukal, 1905, s. 168-171) vyšla recenze, ve které F. V. Vykoukal ocenil snahu autorky o napsání historické povídky vztahující se k danému kraji, ovšem záhy upozornil, že podobnou tematikou se již zabývali lepší autoři. Velice pozitivně ocenil důkladnou spisovatelčinu znalost prostředí, lidu a především nářečí, která přidává románu na kvalitě, barvitosti a přibližuje venkovský život. V závěru dodává, že „*touto prací si Nováková získává čestné místo v našem romanopisectví historickém*“ (Vykoukal, 1905, s. 171). V časopisu *Besedy času* (1904, s. 321-322) recenzent ocenil aktuálnost tematiky, které se věnuje: „*Kniha pí Novákové jest aktuální, jak jen může být*“. Dále vyzdvihl její snahy o skutečné zachycení reality, neboť „*ničeho nechce dosáhnout nežli věci samou přesně a správně vyličenou*“, a její neagitující vyjadřování o společnosti, neboť „*pí Nováková na nic neupozorňuje, nevykřikuje, nepodtrhuje, neoznačuje; má-li její kniha tendenci, vystoupí na příslušných místech sama sebou, neúmýslně a nenastrojeně*“ (ibid.).

Druhý román se jmenuje *Jiří Šmatlán*. Poprvé byl otištěn v roce 1900 v časopise *Květy* a knižně vyšel 1906. V *Jiřím Šmatlánovi* je hrdinou hloubavý český venkovan, hledač pravdy a spravedlnosti, který při každodenním těžkém zápase o přežití stále přemýšlí, jak zlepšit svět. Jedná se o obyčejného tkalce, který v životě prošel složitým myšlenkovým vývojem. Cestu k lepšímu světu hledá v náboženství. V mládí byl katolíkem, posléze si našel zalíbení v protestantství. Je ovšem zklamán, a tak tu „*vopraudouskou praudu*“ nachází nakonec v sociálně demokratickém hnutí.

Tento román vzbudil mezi recenzenty spisovatelčina díla velký ohlas, a to především svým zpracováním tehdejších socialistických myšlenek. J. Vodák (1906, s. 2-3) viděl v tomto románu především poučnou knihu, první pokus o definování socialismu: „*máme-li nějaký speciální český socialism, zde se poprvé činí pokus, vytknout jeho bytostnější ráz a význam*“. Stejný názor měl i v 50. letech 20. století J. Hrabák, který tuto spisovatelčinu snahu ocenil v doslovu: „*V každém případě však vzbuzuje náš obdiv spisovatelčina odvaha vyrovnávat se s problémy žhavé současnosti v době, kdy většina spisovatelů její třídy tyto problémy obcházela a zavírala před nimi oči*“ (Hrabák, 1951, s. 178).

Ostatní recenzenti pozitivně hodnotili i jiné stránky než jen vyobrazení socialismu. F. V. Vykoukal (1906, s. 753) považoval práci zdařilou jak po stránce formální, tak i samotnou myšlenkou vyobrazit muže toužícího po čistém životě náboženském. Recenzent v časopise *Máj* (1905/1906, s. 720) vřele oceňuje především jazykovou stránku textu, kde je zřetelná nadměrná autorčina péle a kritik v časopisu *Zlatá Praha* považuje dílo za „*sociální román, který dává mnoho podnětů k přemýšlení a propůjčuje knize paní Novákové význam hlubší a cennější, než pouze literární*“ (1906/1907, s. 52).

Román *Na Librově gruntě* vyšel knižně v roce 1907, ale poprvé se dostal do rukou čtenářů už v roce 1901 v časopise *Květy*. Nováková se v něm snažila ukázat těžké sociální ovzduší vesnice kolem roku 1848, a jak vypadal ohlas pražské revoluce na venkově. Román přináší obraz sedláka Jobka Libry, který usiluje o své uspokojení, o nezávislost na feudálech a městech a o osvobození od roboty.

Mezi kritiky byl tento román považován za zlomový bod, který definitivně určil umělecký profil Novákové a povýšil ji na vysoká místa v české literární produkci. Tato práce byla označována jako třetí román v načaté autorčině sérii venkovských románů: „*Celá vnitřní struktura, systém i vnější zpracování, forma, určují Librův grunt jako další článek začaté řady*“ (V. Červinka, 1907/1908, s. 34). Ačkoliv F. V. Vykoukal (1908, s. 69-72) souhlasí, že autorka tímto dílem pokračuje ve svých venkovských

románech, upozorňuje na tematické odlišnosti mezi díly: „*V posledních knihách autorčiných, především v Janu Jílkovi a Jiřím Šmatlánovi, šlo o pomysly náboženské, o dědictví českých bratří, [...] v nové knize její, nazvané Na Librově gruntě, jde především o stránku hospodářskou a společenskou*“ (Vykoukal, 1908, s. 70).

Román *Děti čistého živého* psala Nováková od října 1903 do srpna 1906. Poprvé byl otištěn roku 1907 v časopise *Květy* a knižně vyšel v roce 1909. V *Dětech čistého živého* se na rozdíl od spisovatelčiných venkovských románů nevyskytuje jedna výrazná postava, ale jedná se o dílo s kolektivním hrdinou. Je zde zachycen život a vývoj několika postav spjatých náboženskými názory v sektě „dětí čistého živého“. Jedná se o „*vesnické rozumáře, potomky starých písmáků, jednotlivce vynikající nad průměr svým hluboce mravním životem, hloubavým duchem, touhou po poučení, četbě, po poznání pravdy*“ (V. Červinka, 1908/1909, s. 503). Příslušníci této sekty se považovali za jediné správné stoupence křesťanského učení a nositele starých českobratrských zásad.

Autorka se pokusila vylíčit život těchto abrahamitů se všemi konflikty, ať už s příslušníky jiných náboženství či se společností, s kterými se museli potýkat. O. Theer (1908/1909, s. 627-628) považuje detailní vyobrazení příslušníků této skupiny za nadměrně podrobné a podotýká, že by se hodilo knihu označit spíše jako kroniku, nikoli jako román: „*Ve své skladbě, chronologicky utříděné, postupující v před spíše s ohledem k jednotě časové než ku vnitřní logice jednotlivých postav, ve svých detailech, často znovu opakovaných, i v přebytku lidových ličení nabývá chvílemi vrchu kronikář a folklorista nad umělcem*“ (Theer, 1908/1909, s. 627). Podobný názor zastával i V. Červinka (1908/1909, s. 503), který spisovatelčina díla označil přímo jako „*románové kroniky*“.

Tento román kritici považovali za volné pokračování, resp. dovršení spisovatelčiných předcházejících románů *Jana Jílka* a *Jiřího Šmatlána*, a to především svou tematikou spočívající v náboženství: „*Po Janu Jílkovi a Jiřím Šmatlánu, je to již třetí kniha, ve které autorka studuje náboženské vášně, jimiž krvavě duševní život oněch končin*“ (K. Sezima, 1909/1910, s. 322). K. Sezima upozorňuje na hlavní tematiku těchto románů, ve kterých Nováková důkladně rozpracovávala náboženské poměry, vztah lidí k církvi, odklon od katolictví a příklon k protestantství a vliv nových náboženských skupin na venkově. Tento recenzent ovšem na díle spatřil i určité chyby, které románům snížily uměleckou hodnotu. Podotýká, že „*po stránce plastiky a výraznosti stilové mnoho bylo by lze vytýkat románu T. Novákové*“ (Sezima, 1909/1910, s. 325). Upozorňuje na způsob spisovatelčina vypravování, který je neměnný a

nepropracovaný. Ačkoliv autorka krásně popisuje prostředí, nedokáže svým stylem adekvátně vystihnout nálady a zvýraznit dané scény: „*Všude rozlito totéž klidné, kalné, jednotvárné světlo, až nepříjemné ve své šedošedé barvě; vše viděno jako v jediné nepohnuté ploše, v nevypuklých liniích a zplihlých tvarech, jako by autorčin zrak uvykl vnímat všude jen dva rozměry*“ (ibid.).

Poslednímu venkovskému románu dala Nováková název *Drašar*. Tento spis vyšel knižně v roce 1914 až po smrti Novákové. V *Drašarovi* je zachycen tragický životní osud obrozeneckého, vlasteneckého kněze a literáta J. V. J. Michla (jeho přezdívka je Drašar) a přiblížena situace dvacátých až padesátých let 19. století v Čechách.

Tento román byl podle dobových kritik postaven na úplný vrchol spisovatelčiny literární tvorby: „*Se svou bohatostí obsahu, krásně připraveného, pojatého a srovnaného, a svým ryzím, čistým, hutným slohem dobové a lidové barvy román Novákové bude jistě nejčtenější letošní zábavnou knihou českou a v její tvorbě ční vysoko nad vše předešlé*“ (J. Vodák, 1914, s. 2). F. V. Vykoukal (1915, s. 222) hovořil o románu jako o dílu „*nesporné a trvalé hodnoty umělecké*“ a V. Červinka přidal výstižný komentář v časopisu *Zlatá Praha*: „*Ve vší literární tvorbě Terézy Novákové, předloni zesnulé, je zřejmý a harmonický umělecký vzestup, historické práce její, k nimž látku čerpala z východočeského života, opravdu korunuje román poslední [...]*“ (Červinka, 1914/1915, s. 120).

Recenzenti se předbíhali, kdo o Novákové napíše něco nového a přínosného, takže román *Drašar* byl podroben důslednému rozboru ve všech dílčích rovinách. Do čela zájmu bylo postaveno vyobrazování krajiny a psychologická analýza hlavních hrdinů. Kritici oceňovali bohaté vykreslení hlavních postav, znamenité zachycení prostředí, které autorka opírala o důkladnou znalost tamějšího kraje. J. Vodák byl dále okouzlen způsobem, jakým Nováková do svých prací začleňuje motiv nepokoje, neklidu a netrpělivosti: „*V jejích krajinách musí fičet a lomcovat vítr, musí hučet rozvášněná, tmavá Švarcava, vrhat se přes balvany a tříšť tmavý potok Hlučál, tlouci o břehy rozvodněná, vzkypělá Vltava nebo, není-li nic jiného, musí alespoň slunce rozhazovat zneklidňující kmitné záblesky*“ (Vodák, 1914, s. 2).

Pozitivní recenze vydané téměř okamžitě po vydání tohoto románu nasvědčují o nadměrné kvalitě *Drašara*, o zájmu literárních kritiků o osobu Novákové a její tvorbu a především o vysokém postavení samotné spisovatelky na literárním poli, které si autorka získala v poslední etapě svého života. Každý kritik vyzdvihoval jinou stránku *Drašara*, ať už tematickou, stylistickou nebo jazykovou, avšak téměř výlučně se shodli

na velkém významu tohoto románu, který přináší realistický pohled na východočeskou oblast a dokumentárně zachycuje život tamějšího lidu.

Na základě vyobrazení Novákové v literárně odborných syntézách, slovnících českých spisovatelů, ale i sekundárních textech, jakými jsou doslovy knih či dobové kritiky se utváří představa lineárního, plynulého vývoje tvorby Terézy Novákové od zprvu tematicky i stylově neukotvených děl k ideově i literárně závažným dílům. Počáteční tvorba je považována za autorčina učňovská léta, ve kterých autorka tvořila sentimentální romantické povídky s milostnou a vlasteneckou tematikou. Podle literárních kritiků se jedná o tvorbu plnou počátečních literárních nedostatků, nevelké umělecké hodnoty, která nedosahuje takové úrovně, aby byla včleněna do literárněvědných publikací, neboť neměla vliv na vývoj české literatury. Po těchto spisovatelčinych prvotinách měla Nováková vstoupit do své druhé tvůrčí etapy, kterou literární odborníci označují jako přelomovou, neboť ve spisovatelčinych dílech jsou patrné četné změny a posuny. Upozorňují na odklon Novákové od romantických povídek s fiktivními hrdinkami a na vznik povídek inspirovaných reálným životem. Svého spisovatelského vrcholu měla Nováková dosáhnout svými pěti venkovskými romány. Literárně odborné syntézy spatřují v těchto dílech vrchol venkovské prózy, neboť Nováková se vymanila od strohého popisu prostředí a zapojila do své tvorby i vyobrazení psychologické stránky svých hrdinů a myšlenku usilovného boje za hmotnou a duchovní svobodu, čímž se odlišila od většiny autorů tohoto typu a přiblížila se k autorům moderny. Její romány zaujímají stěžejní místo v autorčině tvorbě především důslednou propracovaností (jazykovou, stylovou), tematikou venkova, vyobrazením venkovského prostředí zcela realistickým způsobem, přiblížením sociálních problémů na venkově, důkladným rozborem svých hrdinů a především posunem realistické venkovské produkce od tradičních postupů k modernímu pojetí.

3.3 Hodnocení literárního díla a pozice Terézy Novákové v kánonu české literatury 19. století

V následující kapitole se pokusíme vymezit postavení Terézy Novákové jako spisovatelky v české literatuře. V první části kapitoly budeme sledovat různá soudobá hodnocení, ať již v podobě vyjádření kritiků, nebo v podobě specifických příležitostných textů celkově hodnotících činnost Terézy Novákové (např. nekrology, jubilejní příspěvky atd.). Ve druhé části budeme analyzovat literárněvědné soudy o Teréze Novákové, které se nacházejí v dostupných literárních syntézách, slovnících spisovatelů, ve vysokoškolských skriptech, učebnicích pro střední školy a v doslovecích próz Terézy Novákové. Pokusíme se přitom postihnout, jaká pozice je Novákové přisuzována v českém literárním kánonu 19. století.

3.3.1 Hodnocení Terézy Novákové v nekrolozích a jubilejních textech

Po smrti Terézy Novákové vyšlo v tisku v roce 1912 a 1913 několik nekrologů o jejím úmrtí (K. H. v *Besedách Času*, J. Vodák v *Času*, P. Maternová v *Ženském světě*, F. V. K. v *Akademii*, F. X. Šalda v *České kultuře*, V. Babáková v *Přehledu*, V. Červinka ve *Zlaté Praze*, F. V. Vykoukal v *Osvětě*, M. Majerová v *Naší době* a jiní autoři ve *Zvonu*, v *Jitřence*, v *Literárních rozhledech*, v *Lidových novinách*) (J. Opelík, 2000, s. 589). V nekrolozích se autoři často shodují v několika bodech. Za prvé upozorňují na její ne příliš kvalitní prvotní díla, plná idealismu a sentimentálnosti, ale zároveň oceňují její feministické snahy a činnosti v ženském hnutí a především vysoce hodnotí její romány z východních Čech.

K. H. ve svém nekrologu uveřejněném v *Besedách času* (1912, s. 379-380) vyjadřuje dojetí a nekonečný zármutek nad ztrátou Novákové. Autor se především pozastavuje nad jejím literárním vývojem v umělecké tvorbě: „*Je-li to ona T. Nováková, jejíž sentimentální obrázky jsem kdysi četl? Kdo by byl tužil, co vyroste z její sběratelské práce*“ (K. H., 1912, s. 380). Považuje Novákovou za výjimečnou osobnost a v jejích románech oceňuje vyobrazení lidu a duše na Litomyšlsku. V závěru nekrologu opírá své

teze o zajímavou myšlenku Hálkovu: „*Šťastný Ještěd, že našel Karolinu Světlou*“ [...], a dodává „*Šťastné Litomyšlsko a Poličsko, že našly Terézu Novákovou*“ (ibid.).

Podobně se o Novákové vyjadřuje kritik ve *Zvonu* (1913, s. 139-140), ve kterém vyšel nekrolog označený šifrou -n-. Autor se pozastavuje nad nečekaným vzestupem literární tvorby Novákové: „*Nikdo by nebyl tušil v polovině let osmdesátých, kdy počaly vycházeti její drobné maloměstské obrázky a povídky, že by z těch prostých, sentimentálních, místy snad i konvenčních prós mohla se propracovati průběhem let taková hluboká a mužná umělecká individualita, která z nich opravdu vyroste*“ (-n-, 1913, s. 139). Charakterizuje Novákovou jako lidopisnou sběratelku, pozorovatelku lidového života a aktivní pracovníci v ženské otázce.

V. Babáková (1912/1913, s. 133-134, 146) se o Novákové zmiňuje jako o „*jedné z nejpřednějších českých spisovatelek a pracovnic ženského hnutí*“ (Babáková, 1912/1913, s. 133). Zdůrazňuje, že dokázala skloubit dvě oblasti ve svém životě, a to dráhu spisovatelky a feministky, aniž by porušila umělecké hodnoty svých literárních prací. Její dílo považuje „*za poklad ze zlata ryzího*“ (ibid.), který má trvalou hodnotu. Velice oceňuje její nekonečnou duševní sílu, s kterou odolávala všem tragickým událostem v svém životě, že se nevzdala a bojovala až do konce svých dnů. Ačkoliv musela po smrti svých dětí velice trpět, svůj žal překonala a vrhala se opětovně do práce. V závěru nekrologu se věnuje feministické činnosti Novákové, kde upozorňuje na její veliké vzdělání literární i jazykové, které jí umožňovalo široký rozhled ve světovém ženském hnutí. Oceňuje její práci v časopise *Přehled*, do kterého přispívala především články o ženách, jejich postavení, úkolu a poslání. O spisovatelčiných feministických pracích říká, že „*zůstanou dlouho tím nejlepším, co u nás o ženské otázce byla napsáno vůbec*“ (Babáková, 1912/1913, s. 146).

V. Červinka označuje ve svém nekrologu ve *Zlaté Praze* Novákovou za vzácnou českou spisovatelku a publicistku, jejíž smrtí „*ztrácí české písemnictví opravdovou a hlubokou umělkyni*“ (Červinka, 1912/1913, s. 131). Pozastavuje se nad utvářením její osobnosti a vývojem její tvorby. Rozděluje její literární činnost na dvě periody. Do první části zahrnuje její počáteční literární práce, „*typicky ženské a sentimentální*“ (ibid.), a do druhé poloviny řadí její studium východních Čech a tvorbu vesnických románů, které dává na úroveň s knihami Jiráskovými a Holečkovými. Jako jeden z mála kritiků se věnuje také jejím povídkám určených dětem a knihám subjektivní lyriky, symboliky a meditace. Zmiňuje se také o důležitém významu Novákové pro rozvoj ženského hnutí a o její knize *Ze ženského hnutí*.

F. V. Vykoukal (1913, s. 231-235) a M. Majerová (1913/14, s. 31-37, 132-141) přinášejí ve svých nekrolozích ucelené informace o celém životě Novákové a analyzují vývoj její tvorby. F. V. Vykoukal (1913, s. 232) přiřadil Novákovou k nejméně výraznějším českým vesnickým povídkářům. Jmenovitě uvádí její počáteční v duchu romantismu laděné spisy, dále národopisné práce, feministické statě a vesnické romány.

Nejrozsáhlejší nekrolog napsala M. Majerová (1913/14, s. 31-37, 132-141). Ve své důkladné práci postupuje od spisovatelčina narození, přes její dětství až k jejím prvním romantickým pracím. Rozebírá její činnosti v Litomyšli, sběr národopisného materiálu, národopisné a feministické práce a především její hrdiny ve vesnických románech. Oceňuje spisovatelčina tvůrčího ducha, pozorovatelské schopnosti, důkladný popis prostředí, postav, kraje a dialektu a na vrchol staví kompozici spisovatelčiných děl. Autorka považuje romány Novákové za velice hodnotné a povyšuje je nad úroveň ostatních realistických románů: „*Vlastnost, která Novákovou odlišuje od sboru realistických a naturalistických spisovatelů, jest jedinečná vlastnost učinit z hrdinů syntesu ideálu a reality zároveň*“ (Majerová, 1912/1913, s. 141). Její romány nepovažuje pouze za literaturu, nýbrž je povyšuje na národní dokumenty a zdroje poznání povahy českého lidu (ibid.).

Vzrůstajícího literárního významu Novákové si postupně začali všimnout i jiní autoři, kteří své poznatky o Novákové vyjádřili v jubilejních textech tištěných v různých periodikách od přelomu dvacátých a třicátých let 20. století. Na památku spisovatelčiných 75. narozenin napsala E. Jurčínová několika stránkovou stať o Novákové do časopisu *Lumír* (1928/1929, s. 210-215, 260-266). E. Jurčínová podává ve svém obsáhlém článku velice pozitivní obraz Novákové jak feministky, tak i spisovatelky. Autorka se zamýšlí nad podobností života i literární tvorby K. Světlé s T. Novákovou. Pozastavuje se nad jejich těžkými literárními počátky, kdy nebyla vytvořena pevná ženská literární tradice a ženy spisovatelky musely bojovat „*o právo vlastní osobnosti a o vlastní vyjadřovací prostředky*“ (Jurčínová, 1928/1929, s. 210). Autorka vyjadřuje zájem obou spisovatelek o venkovský lid, který je očaroval natolik, že dokázaly vytvořit díla výjimečné hodnoty. Poetickým stylem přibližuje počáteční „*učňovská léta*“ Novákové, ve kterých spisovatelka tvořila dívčí romány a snažila se najít správný směr svého dalšího psaní. Následně rozpracovává vývoj její tvorby, který ukončuje obsáhlou analýzou autorčiných vesnických románů.

K 20. výročí úmrtí poslal příspěvek do *Práva lidu* A. M. Piša (1932), k 80. výročí narození se vyjádřil A. Novák v *Lidových novinách* (1933) či K. Hovorka v *Rozhledech*

(1933, s. 84 a 94). K. Hovorka povyšuje Novákovou nad osobu K. Světlé, i když upozorňuje na fakt, že Nováková ze Světlé vycházela a byla pro ni vzorem. U Světlé spatřuje nadmíru romantismu, kdežto u Novákové realistické obrazy života. K. Hovorka se zmiňuje o svém odtažitém vztahu k jejím prvotním dílům a o nezájmu o její další práce, neboť se obával, že budou psány ve stejném romantickém duchu. Následně vyjadřuje nadšení z jejích venkovských románů, ve kterých vyličila kraj a tamější lid s nadměrnou přesností a pečlivostí (ibid.).

Na 25. výročí smrti zareagoval J. Fučík (1937) a opětovně i K. Hovorka (1937). Fučíkův vzpomínkový příspěvek vyšel v *Rudém právu* a následně byl zařazen do souboru prací *Stati o literatuře* (1951). Fučík Novákovou označil za znamenitou českou spisovatelku, která zaujímá důležité místo v literatuře, a to především díky svým realistickým románům. Ačkoliv zařazuje její počáteční práce do sentimentální „ženské literatury“, vidí v jejích prvních pokusech nespokojenost samotné spisovatelky, jež „se snažila vybočit nějak z té šablony, která ji svírala [...], a jak se marně pokoušela nalézt nějaký nový výraz odpovídající jejímu nejasnému revoltujícímu ženství“ (Fučík, 1951, s. 224). V závěru Fučík dodává, že své uspokojení Nováková nalézá jako buditelka národa a společnosti, jejímž úkolem je sloužit svou literární prací vlasteneckému probuzení a národnímu osvobození.

A. Pražák připravil podobnou zajímavou studii, kterou následně zařadil do publikace *Míza stromu* (1940). Označil Novákovou za jednu z nejzajímavějších a největších osobností tehdejšího života, a to nejen svou tvorbou, ale i snahami feministickými a společenskými. Autorčin život zobrazuje jako neustálý boj se společností a přírodou. Od svého dětství se potýkala s problémy se svým zdravím, jako žena bojovala s romantickou představou o svém muži, která byla vystřídána přesvědčením, že manžel má být především oporou v nesnázích, jako matka prohrála život několika svých dětí a jako spisovatelka usilovala o své místo mezi spisovateli. Nejvíce ovšem ocenil její boje proti předsudkům vůči ženě jako veřejné pracovníci a vůči ženě kulturně a feministicky činné a označil ji za předvzor českého feminismu konce 19. a počátku 20. století. A. Pražák, stejně jako Fučík, vidí v jejích románech snahu o obrození českého národa a společnosti, který chtěla „přetvořovat a přeměňovat v duchu dobových potřeb a ideálu, kulturně, hospodářsky, sociálně a mravně“ (Pražák, 1940, s. 153). Svými romány se snažila naznačit cestu, jakou by se společnost měla vydat. Kladla důraz na zachování tradice a na vše hodnotné a typicky české, takže když při studiu východočeského lidu v

něm našla „*tolik národně a sociálně hrdinného, typického a nezmarného*“ (Pražák, 190, s. 154), snažila se ve svých románech dávat tyto hrdiny za vzor všem Čechům.

Zájem o Novákovou neustal ani v následujících letech, kdy se do centra zájmu dostala především spisovatelčina národopisná činnost a studie o Litomyšlsko. Svědčí o tom několik článků řešících právě tuto problematiku a vycházejících od 50. let 20. století v různých časopisech (J. Šťastná: *Litomyšlsko a národopisná činnost Terézy Novákové*, 1959, s. 27; A. Kellnerová: *První národopisné studie Terézy Novákové a její účast na Národopisné výstavě československé*, 1971, s. 291; B. Svadbová: *Praha a Litomyšl v rané tvorbě Terézy Novákové*, 1986, s. 208; B. Svadbová, I. Štěpánová: *Teréza Nováková a její národopisné akce*, 1993, s. 109). Souhrnný pohled na Novákovou podal J. Wenig ve svém článku *Spisovatelka a matka* (1973) a dále J. Heyduk v příspěvku *Jedna z velkých žen* (1972).

Na základě analyzovaných nekrologů lze přiblížit postavení Novákové ve společnosti a stanovit, jak byla během svého života, ale i po své smrti hodnocena a vnímána v literárních kruzích. Autoři nekrologů především upozorňují na postupné utváření osobnosti Novákové a na znatelné posuny v její spisovatelské činnosti, které vyvrcholily ve spisovatelčiných beletristických dílech. Poukazují na spisovatelčiny nezralé počáteční prvotiny, které nezískaly pozitivní hodnocení od literárních kritiků a oceňují její vrcholové venkovské romány. Zamýšlejí se nad znatelnými rozdíly v literární produkci Novákové a nadměrnou pozornost věnují venkovským románům, v nichž se projevil spisovatelčin talent. V některých nekrologích je Nováková oceňována především jako feministická bojovnice, jejíž aktivní veřejná i literární činnost pomáhala zlepšit postavení žen, a dále jako aktivní sběratelka kulturních památek a znalkyně východočeské kraje. Autoři jubilejních textů se pozastavují především nad podobností života i literární tvorby Novákové s K. Světlou a snaží se Novákovou zařadit do vývoje české literatury. V mnohém tak tyto příležitostné texty předbíhají stanoviska a soudy pozdějšího literárněvědného hodnocení díla sledované autorky.

3.3.2 Literárněvědná hodnocení Terézy Novákové

3.3.2.1 Teréza Nováková jako představitelka kritického realismu

Teréza Nováková je v literárněhistorických syntézách (Polák, 1990; Mukařovský, 1995; Š. Vlašín, 1983; A. Haman, 2007; O. Chaloupka, 2005) obvykle řazena mezi spisovatele realistické prózy, resp. mezi autory kritického realismu. Objevuje se tak v jedné řadě s A. Staškem, K. V. Raisem, J. Holečkem, G. Preissovou, L. Stroupežnickým a dalšími realistickými autory, kteří rozvíjí venkovskou tematiku. Polemika s tímto vymezením je ojedinělá a spíše výjimečná.

J. Polák (1990, srov. 204-263) se ve své publikaci snaží o přesné vymezení a zařazení Novákové jako kritické realistky, a proto upozorňuje na sporné body, které Novákovou vyčleňují z kritického realismu. Podle J. Poláka nesplnila Nováková požadavky kritického realismu především nedůslednou kritikou: „*kritika Novákové se týkala minulosti a v maximální míře speciálních náboženských poměrů a zvláštností, přitom ale nežádala změnu třídní struktury tehdejší společnosti*“ (Polák, 1990, s. 227). Jako stěžejní prvky, které spojují Novákovou s kritickým realismem, uvádí především vyobrazení konkrétní postavy. Polákův marxistický výklad však zaznamenává i podstatné postupy Terézy Novákové, které ji od kritického realismu oddalují ještě podstatněji. Tím, že se Nováková ve svých dílech zaměřuje na jednoho hrdinu, kterého podrobuje psychologické analýze, se vzdaluje požadavkům kritického realismu. Pomocí těchto tendencí se Nováková přiklání spíše k myšlenkám psychologické prózy. Na psychologický aspekt realismu poukazují snahy Novákové o vykreslení duševního stavu hrdinů a jejich myšlenkových pochodů. Nováková se snaží přiblížit duševní prožitky svých hlavních postav, vykreslit jejich pocity a strasti a klade důraz na psychický rozvoj těchto postav a jejich působení ve společenských vztazích.

Na kategorizování Novákové jako autorky zpracovávající pouze venkovskou tematiku zareagoval V. Forst (1991, srov. 71-78). Autor upozorňuje na schematické a nepřesné zařazování Novákové mezi realistické autory rozvíjející pouze venkovskou tematiku. Poukazuje na nedůslednost tohoto rozdělování, neboť v literatuře existovaly i jiné tematické oblasti (historie), ke kterým má spisovatelčina tvorba velmi blízko. Zmiňuje se o obtížném zařazování autorů do těchto specifických kategorií, neboť jeden autor nezpracovával tematiku jen jednoho druhu. Jako příklad uvádí A. Jiráskova a právě

T. Novákovou. Pozastavuje se nad jejich tvorbou a říká, že ačkoliv je A. Jirásek považován za nejvýraznějšího představitele historické prózy, na počátku jeho tvůrčí činnosti lze nalézt drobné prózy (*Povídky z hor*, 1878) s vysloveně vesnickou tematikou, naproti tomu lze podstatnou část díla T. Novákové zařadit do linie historické, i když je tradičně zařazována mezi prozaiky venkova (ibid.).

Ačkoliv je jistě potřeba brát hodnocení Novákové jako představitelky kritického realismu v potaz, především pro pochopení jejího kritického a realistického zobrazování společnosti a života venkovského člověka, ve většině literárněvědných prací je ovšem Teréza Nováková hodnocena jako reprezentantka venkovské realistické prózy. Na toto její hodnocení se podíváme blíže v následující kapitole.

3.3.2.2 Teréza Nováková mezi autory venkovské prózy

Venkovské próze 19. století je v literárněvědných pracích věnována velmi silná pozornost (O. Chaloupka, 2005; J. Lehár, 1998; A. Novák, 1995; J. Galík, 1994; J. Hrabák, 1984; J. Brabec, 1961; J. Mukařovský, 1995; J. Polák, 1990). Její počátek je spojován s některými obrozeneckými díly (vyobrazování života na vesnici se objevovalo v drobných obrázcích a črtách), ovšem její rozmach lze nalézt především v povídkách J. K. Tyla, B. Němcové, V. Hálek a následně ve vyšších románových útvarech K. Světlé (srov. O. Chaloupka, 2005, 1032-1034; A. Haman, 2007, 309-319; J. Galík, 1994, 153-158).

Na rozvoj venkovské prózy měl podle většiny literárních badatelů vliv rostoucí národopisný zájem a vznik četných národopisných studií (J. Herben napsal *Moravské obrázky* (1889), *Slovácké děti* (1890), *Na dědině* (1893); G. Preissová sepsala *Obrázky ze Slovácka* (1886-1889), *Črty ze Slovácka* (1890); i Nováková je autorkou četných studií *Kroj lidový a národní vyšívání na Litomyšlsku* (1891) atd.) (Brabec, 1961, srov. 416-419). Podle J. Brabce (ibid.) bylo cílem venkovských realistů podat realistický obraz soudobé vesnice s jejími nedostatky, zvláštnostmi a přiblížit průběh a následky všech změn, které zde probíhaly. Podle jiných literárních odborníků se autoři venkovské prózy ve svých pracích zabývali tematikou venkova, popisem prostředí a způsobu života v daném kraji. Postupně nabýval na významu nejen popis krajiny a života lidí, ale také zachycení sociálních problémů, mravních deliktů a vesnických sporů (J. Galík, 1994, srov. 153-158).

Podle J. Galíka spatřovali první autoři pracující s tematikou venkova ve vesnici ideální prostředí a nezištný lid žijící v souladu s přírodou, později začali upozorňovat na rozšiřování sociálních problémů a prohlubující se rozpory mezi chudými a bohatými (ibid). Podle D. Jeřábka lze tyto autory rozdělit na dva proudy podle přístupů k řešení daného problému (Jeřábek, 1994, srov. 41-49). První skupina (např. J. Holeček) chtěla krizi venkova řešit „*návratem ke starým životním formám a k starým ideálům patriarchálního, předkapitalistického období vesnice*“ (Jeřábek, 1994, s. 41). Tito autoři se domnívali, „*že je možno se vrátit k původním ideálům křesťanství a v jejich evangelickém pojetí poctivě a mravně žít*“ (Galík, 1994, s. 154).

Do druhé skupiny autorů zařadil D. Jeřábek (1994, srov. 41-49) kromě A. Staška, K. V. Raise, J. Herbena i T. Novákovou. Podle D. Jeřábka se tato skupina autorů snažila zjistit, co způsobuje sociální křivdy a najít způsob k jejich odstranění. Ačkoliv D. Jeřábek vidí mezi skupinami určité rozdíly, tak podotýká, že v obou případech autoři přistupovali při vyobrazování venkova realističtěji a snažili se poukázat i na nedostatky (ibid.). Ve svých dílech spisovatelé nastolují otázky generačních sporů, napjaté mezilidské vztahy, zobrazují postavy, jež touží po majetku, nerovné postavení žen a vyobrazují vztah mezi venkovem a městy.

Kromě optiky, z níž venkovští pohlíželi na venkovské prostředí, a přístupu k řešení sociálních problémů, je v literárněvědných pracích u venkovských realistů zdůrazňován konkrétní, osobní vztah k oblasti, již popisovali (Chaloupka, 1963; Nejedlý, 1978; Svadbová, 1978, Ort, 1978). B. Svadbová říká, že „*jedním z určujících znaků české realistické beletrie druhé poloviny 19. století je, že její hlavní představitelé měli svůj kraj, svůj lidský a spisovatelský domov, který z dlouholeté zkušenosti důvěrně znali*“ (Svadbová, 1978, s. 231). Podle V. Forsta vedla spisovatele k popisu svého kraje nejen nutnost detailní znalosti popisovaných míst, kterou vyžadoval realismu, ale i citový vztah (Forst, 1991, srov. 71-78).

V četných odborných studiích (Nejedlý, 1978; Ort, 1978) i v literárněvědných syntézách (Chaloupka, 1963; Polák, 1990) je za spisovatelčin kraj považováno prostředí východních Čech a především okolí Litomyšlska a Poličska. Podle B. Svadbové (1978, srov. 217-233) o Litomyšlsku psala již M. D. Rettigová, která našla v Litomyšli domov v posledním desetiletí svého života a následně A. V. Šmilovský, jenž na Litomyšlsku působil jako profesor na gymnáziu a školní inspektor. Alois Jirásek našel zalíbení v rodném kraji Orlických hor, Karolina Světlá v krajině pod Ještědem, Antal Stašek v Krkonoších, Vilém Mrštík na Moravě, K. V. Rais na Vysočině, Josef Holeček v jižních

Čechách, Karel Klostermann na Šumavě (srov. Chaloupka, 1963, 9-14; Svadbová, 1978, 217-233). B. Svadbová dokonce označuje tyto autory za regionální spisovatele v tom nejlepší slova smyslu, neboť „rozuměli svému kraji, protože jej dokonale znali, cítili jeho rytmus, chápali potřeby jeho obyvatel, milovali jeho přítomnost i minulost a toužili mu pomáhat v jeho zápasech o spravedlivější budoucnost“ (Svadbová, 1978, s. 232).

Podle literárních odborníků (Ort, 1978; Nejedlý, 1978; Chaloupka, 1963) je důležité nahlížet na výše uvedené autory zpracovávající venkovskou tematiku společně. Tito badatelé upozorňují na jejich literární produkci, v níž shledávají značné shodné rysy. J. Ort zdůrazňuje, že „Nováková vytvořila s K. V. Raisem, A. Staškem a A. Jiráskem na sklonku devatenáctého a začátku dvacátého století čtveřici význačných realistických spisovatelů, kteří svou publicistickou, národopisnou, ale především beletristickou tvorbou, romány, povídkami a novelami, výrazně umělecky zobrazili východní Čechy ve své minulosti i své přítomnosti“ (Ort, 1978, s. 376-377). Ačkoliv upozorňuje na odlišné kraje, kterým se autoři věnovali, tak považuje jejich díla za podobná a navzájem se doplňující. Jako společný bod v jejich tvorbě vidí orientaci na složité sociální, mravní, národnostní a náboženské otázky a dále „pocitivý přístup k realitě, hledání pravdy, objektivní vidění světa, snaha vykreslit typické české povahy v jejich hledačství ryzejšího a krásnějšího života, v boji za sociální spravedlnost, za rovnost lidí a odstranění výsad určitých společenských vrstev“ (ibid.).

O. Chaloupka spatřuje (1963, srov. 32-66) podobné rysy v tvorbě mezi Novákovou a K. V. Raisem, který byl podle J. Janáčkové (1994, srov. 127-129) svými vrstevníky i předchůdci v čele se S. Čechem, J. Vrchlickým označován za hlavního autora venkovské povídky a románu. O. Chaloupka označuje počáteční venkovské obrázky Novákové a Raise spíše za pozorování a zaznamenávání vnějších rysů poznané reality a rozhodně je nepovažuje za odraz života východních Čech v jeho společenských a sociálních souvislostech (Chaloupka, 1963, srov. 32-66). Jako důležitý prvek v jejich tvorbě vidí návrat po několika letech strávených na venkově zpět do Prahy (Nováková žila téměř dvacet let v Litomyšli, Rais působil na Hlinecku), neboť pražské prostředí je podnítilo ke zpracování materiálů z venkova a k sepsání románových děl (ibid.).

Ve výše uvedených odstavcích jsme přiblížili hodnocení Novákové v četných literárních syntézách, v nichž je autorka spojována především s venkovskou tematikou, a dále jsme upozornili na podobnosti literární produkce s jinými autory. Jaké hlavní znaky jsou přisuzovány (realistickému) stylu Terézy Novákové, se pokusíme shrnout

v následující kapitole. Pozornost však ještě obrátíme ke skutečnosti, že pro Novákovou je za výhradní téma označováno prostředí venkova.

3.3.2.2.1 Tematika v literární tvorbě

V literárněvědných pojednáních (Chaloupka, 2005; Lehár, 1998; Novák, 1995; Galík; 1994; Hrabák, 1984; Mukařovský, 1995; Polák, 1990) je kladen důraz na literární díla Novákové zpracovávající tematiku venkova a ostatní spisovatelčina tvorba čerpající látku z jiné oblasti je odsunuta z centra pozornosti. V této kapitole se pokusíme stanovit, zdali je ve spisovatelčině literární produkci opravdu ústřední tematika venkova a zdali jsou tematicky odlišná díla Novákové odsouvána na literární periferii oprávněně či nikoliv.

Podle literárních badatelů věnujících se počáteční tvorbě Novákové (Vrzalová, 1961; Štěpánová, 2008; Honzík, 1957; Holub, 1957; Opelík, 2000; Ort, 1978; Chaloupka, 1963; Hrabák, 1984; Pešat, 1973) lze ve spisovatelčiných prvotinách nalézt především náměty z Prahy, ve které Nováková žila až do svého odchodu do Litomyšle v roce 1876. Jiní autoři literárněvědných publikací (Chaloupka, 2005; Haman, 2007; Galík, 1994; Mukařovský, 1995) se o této spisovatelčině tematice nezmiňují. Podle J. Orta (1978, srov. 376-393) vyobrazuje Nováková ve svých prvotních pracích své mládí strávené v pražském městském prostředí, život v poloněmecké rodině českého úředníka České spořitelny Františka Lanhause (matka byla Němka) a měšťanskou společnost. Podobný názor na tematiku počátečních prací vyjadřuje i V. Vrzalová (1961, srov. 7-11), která ve své práci jmenovitě uvádí beletristická díla Novákové, v nichž lze dohledat spisovatelčino dětství a školní léta strávená na prestižním dívčím vzdělávacím ústavu Františky Svatavy Amerlingové (*Z mého rodného domu, Z jarních dob, Staré upomínky sokolské, Františka Svatava Amerligová, Klepy z plesů, Z dívčí školy, Orlando Ferro, Čtvero dob, Správnost půl práce*). Podle V. Vrzalové vyjádřila Nováková své vzpomínky na Prahu především v povídkách *V laurově koruně, Vše pro vlast, Laura* a svou matku vykreslila v práci *Baronesa* (ibid.).

I. Štěpánová (2008, srov. 7-33) jde ve své monografii o Novákové ještě dále a informuje o předlohách ke spisovatelčině počáteční tvorbě zpracovávající pražskou tematiku. Podle této autorky vložila Nováková všechny své prožitky z mladých let do své hrdinky *Idy Lhotové* v novele *Z jarních dob*. Jako další literární dílo zpracovávající

tematiku mladých let Novákové označuje I. Štěpánová knihu *Z mého rodného domu* (1882), v němž vylíčila Nováková Gustava Pfliegera Moravského (kolegu jejího otce, který působil na spisovatelčino vlastenecké vědomí). V črtě *Chudobka* spatřuje I. Štěpánová zřejmou autostylizaci Novákové a ve spisovatelčiných raných pracích z 80. let (*Z dívčí školy* (1884), *Laura*) eviduje znatelnou předlohu vzdělávacího ústavu S. Amerlingové (ibid.).

Na četné autobiografické prvky či subjektivní výpovědi ve spisovatelčině tvorbě poukazují i literární odborníci D. Holub (1957, srov. 177-183) a J. Opelík (2000, srov. 585-590). Podle těchto autorů se Nováková ve svých počátečních pracích často nechávala inspirovat svým životem. Svědčí o tom spisovatelčiny autobiograficky motivované práce (*Z mého rodného domu*, *Z jarních dob*, *Chudobka*, *Laura* a *Z dívčí školy*), které věrně zachycují spisovatelčiny tehdejší názory ke společnosti a postoje ke koncepci pravého češství a vlastenectví.

Ve spisovatelčiných prvotinách kladou autoři doslovů J. Honzík (1957, srov. 423-425) a D. Holub (1957, srov. 177-183) důraz také na tematiku vlastenectví. V literárněvědných publikacích se tato tematika nevyskytuje. Podle D. Holuba byla Nováková zklamána z postoje společnosti k národnímu uvědomění, a tak se ve své tvorbě pokoušela upozornit na lhostejnost společnosti k dané problematice a snažila se pomocí osvětové práce vychovávat k národní jednotě a národnímu sebevědomí v duchu demokratických ideálů (ibid.). Ve své práci se zaměřila především na ženy, stojící stranou národního zájmu, které se nezajímaly o otázky veřejného života.

Tím se dostáváme k další tematice ve spisovatelčině tvorbě, a to k feminismu a k ženské otázce. Literárněvědné publikace (Lehár, 1998; Novák, 1995; Pešat, 1973; Menclová, 2000) na feministické práce Novákové upozorňují jen okrajově. Počátky těchto spisovatelčiných myšlenek lze nalézt podle B. Svadbové již v povídkách *Démon*, *Laura*, *Sfinx*, *V lázních pohorských*, *Orlando Ferro*, *Sny a skutečnost* (Svadbová, 1989, srov. 110-113). Podle B. Svadbové se jedná o povídky, jejichž hlavní hrdinky jsou dívky plné velkých ideálů a vysokých cílů zažívající nenaplněnou lásku a odmítající se smířit s nerovnoprávným postavením ženy (ibid.). V pozdějších spisovatelčiných povídkách a feministických studiích spatřuje B. Svadbová spisovatelčinu snahu poukázat na nepatřičné názory společnosti na ženy a na jejich postavení a rovnoprávnost s muži (Svadbová, 1988, srov. 391-404). Svědčí o tom vznik publikace *Slavín žen českých* (1894), souboru novel *Tři ženské podobizny* (1897) a řada feministických statí a studií zahrnutých ve výboru *Ze ženského hnutí* (1912) (ibid.).

Kromě Prahy vložila Nováková do svých literárních prací i město Litomyšl. Tematiku Litomyšle zdůrazňují ve svých publikacích autoři Z. Nejedlý (1978, srov. 177-195), I. Štěpánová (2008, srov. 62-92) a okrajově se o ní zmiňují literárněvědné publikace O. Chaloupky (2005) a A. Nováka (1995). Podle Z. Nejedlého působila Litomyšl na Novákovou negativním dojmem, takže ve spisovatelčiných novelách *Starý pavilón* (1884), *Démon* (1887), *Nad propastí* (1884), *Z naší národní společnosti* (1887) líčí spisovatelka jen malichernosti Litomyšle a odtažitě chování tamějších lidí (Nejedlý, 1978, srov. 177-195). Autor dále upozorňuje, že veškeré půvaby, které Litomyšl Novákové nabízela, zůstaly nepovšimnuty: „*Litomyšlský zámek vystupuje jedině v črtě Otázky z roku 1887, ale i tu autorčino oko více než zámek vidí pomíjejícínost všeho*“ (Nejedlý, 1978, s. 182). Nováková ve svém životopise uvádí i jiná díla, v nichž zpracovala tematiku jak Litomyšle, tak i jejich společenských poměrů: *Duma na Hrutově*, *Dva Duškové*, *Maloměstský román*, *Památce Bedřicha Smetany*, *Ve prospěch českého čtení*, *V dcerách vlasti síla národa*, *Za každou cenu* (Vrzalová, 1961, srov. 7-11).

Z Litomyšle se Novákovi přestěhovali v roce 1878 na předměstí Záhrad'. Této tematice se ve svých pracích věnují J. Honzík (1961, srov. 387-413) a Z. Nejedlý (1978, srov. 177-195). Podle Z. Nejedlého se Novákové okamžitě zalíbilo jak prostředí, tak i místní obyvatelé, oceňovala jejich způsob života a brzy v nich našla zalíbení. Z. Nejedlý ve své práci jmenovitě uvádí spisovatelčiny práce, v nichž toto líbezné prostředí vylíčila: *V zákoutí* (1883), *U dědků* (1884), *Zasněžen* (1884), *Maloměstský román* (babička Krovecká, postava v *Maloměstském románu*, bydlela na Záhradí stejně jako Nováková) (Nejedlý, 1978, s. 183).

V monografii I. Štěpánové (2008), v literárněvědných publikacích (Chaloupka, 1963; Nejedlý, 1978; Lehár, 1998; Novák, 1995; Hrabák, 1984; Polák 1990; Pešat, 1973) a v doslovecích knih (Honzík, 1961; Ort, 1978) je významnou tematikou v literární tvorbě Novákové národopis, k němuž Nováková přilnula v Litomyšli, kde se začala zajímat o rázovité projevy lidu v okolí Litomyšle. Podle literárních badatelů se tento spisovatelčin zájem o lidovou kulturu (zkoumala výšivky, kroje, nápisy na domech, architektonické svéráznosti, nářečí) odrazil i v její tvorbě, neboť začala publikovat mnoho národopisných studií a drobných statí věnovaných tamějšímu okolí: *Kroj lidový a národní vyšívání na Litomyšlsku* (1891), *Něco z nábožensky smíšených obcí v nejzazším konci Čech* (1892), *O rozličném nádobí a náčiní na Litomyšlsku* (1892), *O*

lomenicích statků, chalup a baráků na Litomyšlsku (1896) a *Východočeské lomenice* (1903).

Podle literárněvědných publikací (Lehár, 1998; Novák, 1995; Hrabák, 1984, Polák, 1990, Pešat, 1973) má ve spisovatelčině literární produkci četné zastoupení tematika z cest, neboť Nováková ve svých dílech často líčila prostředí a krajiny, které navštívila a které ji svým způsobem očarovaly. Sama Nováková ve svém životopise jmenuje několik prací zpracovávající její vzpomínky a dojmy z cest (Vrzalová, 1961, srov. 7-11). Jako první předkládá črtu *Na zřícenině Kostomlatské*, v níž jsou zaznamenány vzpomínky na pobyt v Českém ráji u příbuzných v Teplicích. Dále upozorňuje na povídky *V lázních pohorských*, *Dorotka* a *Na Horách*, ve kterých zpracovala okolí u České Třebové. Své dojmy z okružní cesty do jižních Čech v roce 1884 s cílem poznat rodiště svého manžela vykreslila Nováková v pracích *Na saních*, *Železný kříž*, *Musa sapientum*, *Sen v noci svatojánské*, *Sny a skutečnost* a *Pohádka o starém hradě*. Nováková dále ve svém životopise upozorňuje na poznání okresu Poličského, Vysokomýtského, Skutečského, českomoravské pohoří, Budislavi, Kamenného Sedliště a blízké přírody, které jí poskytly předlohu pro práce *Sfinx*, *Lesní pohádka*, *Rozdíly*, *Pohádka podzimní*, *Drobová polévka* (ibid.).

V tvorbě Novákové z 90. letech spatřují autoři doslovů knih (Honzík, 1961; Holub, 1957) a literární badatelé Z. Nejedlý (1978), O. Chaloupka (1963), J. Polák (1990) tematiku sociálně slabých jedinců. Podle O. Chaloupky (1963, srov. 32-38) se Nováková pokoušela vytvořit sociálně zaměřené povídky inspirované reálnými lidmi žijícími v nejnižších vrstvách společnosti. Z. Nejedlý (1978, srov. 177-196) zdůrazňuje snahu Novákové o realistické a objektivní vylíčení sociálně slabých, ponižovaných a utlačovaných jedinců, a tím tak upozornit na sociální problémy a nerovnosti na českém venkově v 2. polovině 19. století. Svědčí o tom vznik povídek *Dorotka* (1889), *Lojzička Hendrychová, dívka z lidu* (1889); *Dva Duškové* (1891), *Maloměstský román* (1890), sbírka povídek *Úlomky žuly* (1902) (*Drobová polévka* (1893), *S nůši* (1894), *Z rána před svatbou* (1896), *Před pohřbem* (1899), *Halouzky* (1907), *Na faře* (1911—1912), knížka pro mládež *Dvě stařenky* (1908).

V četných literárněvědných publikacích (Novák, 1995; Polák, 1990; Chaloupka, 1963) je kladen důraz na tematiku východních Čech. Podle O. Chaloupky (1963, srov. 23-31) podnikala Nováková četné pobyty v této lokalitě, pozornost věnovala především venkovu a místnímu obyvatelstvu a své poznatky zpracovala v souboru krajových črt

Z nejnýchodnějších Čech (1898), ve studii folklorního rázu *Čechy východní* (1902) a v práci *Potulky po Čechách východních*.

Podle R. Havla (1964) se tento zájem o východní Čechy přesunul k důslednému studiu venkova a projevil se ve spisovatelčině tvorbě vznikem četných povídek s venkovskou tematikou a především napsáním velkých venkovských románů (*Jan Jilek*, 1904; *Jiří Šmatlán*, 1906; *Na Librově gruntě*, 1907; *Děti čistého živého*, 1909; *Drašar*, 1914). Tematika venkova zaujímá v literárněvědných publikacích (Chaloupka, 2005; Haman, 2007; Lehár, 1998; Novák, 1995; Galík, 1994; Hrabák, 1984; Mukařovský, 1995; Polák, 1990, Pešat, 1973; Menclová, 2000; Havel, 1964) dominantní postavení. J. Honzík upozorňuje na inspirativnost východočeského kraje pro spisovatelkou činnost Novákové: „(Nováková) našla v Teleci vlastní životopis Jilkův, v Borové předlohu k Šmatlánovi, v Nedvězi na Poličsku poznala prý samotného Libru, v Březinách stanula nad hrobem J. J. Michla vulgo Drašara a v Proseči a okolních dědinách rozhojnila své již starší vědomosti o východočeských sektářích – dětech čistého živého“ (Honzík, 1961, s. 396).

Na základě analyzovaných publikací lze v literární produkci Novákové nalézt široké spektrum tematických oblastí. Pro lepší orientaci vztahu mezi tematikou a literárními díly Novákové jsme vytvořili tabulku, která ukazuje frekvenci zpracované tematiky ve spisovatelčině literární produkci. Upozorňuji, že následující rozdělení není závazné, ale má sloužit pouze k orientaci, neboť kategorizování literárních prací Novákové je značně komplikované. Spisovatelčina díla nelze striktně rozčleňovat do výše zmíněných kategorií, protože tematika jejích prací se značně prolíná. Venkovské romány jsou často označovány jako historické, v povídkách s městskou tematikou lze spatřovat četné autobiografické prvky a sociální povídky zrcadlí historicko-společenskou situaci. O nadměrném prolínání tematických prvků svědčí například povídka *Lojzička Hendrychová, dívka z lidu*, ve které je stěžejním tématem sociální a ženská problematika. Ovšem autorka v povídce zobrazuje i život na venkově a na menším východočeském městě, do příběhu promítá vlastní zkušenosti s místními lidmi a prokazuje zde i národopisné znalosti, týkající se oblasti národního kroje (Lidmilová, 2012, srov. 73-80).

Tematika	Názvy literárních děl
Venkov	J. Jílek, J. Šmatlán, Na Librově gruntě, Děti čistého živého, Drašar
Lidové umění	Kroj lidový a národní vyšívání na Litomyšlsku, Něco o nábožensky smíšených obcích v nejzazším konci Čech, O rozličném nádobí a náčiní na Litomyšlsku, O lomenicích statků, chalup a baráků na Litomyšlsku, Východočeské lomenice
Dojmy z cest	Na zřícenině Kostomlatské, V lázních pohorských, Železný kříž, Musa sapientum, Na saních, Sen v noci svatojánské, Sny a skutečnost, Pohádka o starém hradě, Dorotka, Na Horách, Kresby a dojmy z cest, Sfinx, Lesní pohádka, Rozdíly, Pohádka podzimní, Drobová polévka
Dojmy z východních Čech	Sfinx, Lesní pohádka, Rozdíly, Pohádka podzimní, Drobová polévka, Z nejuvýchodnějších Čech, Kresby a črty, Potulky po Čechách východních, Východní Čechy
Vlastenectví	Z naší národní společnosti
Sociální otázka	Úlomky žuly (Drobová polévka, S nůši, Z rána před svatbou, Před pohřbem, Halouzky, Na faře), Lojzička Hendrychová, dívka z lidu, Dva Duškové, Dorotka, Maloměstský román, Dvě stařenky
Ženská otázka	Démon, Laura, Sfinx, Orlando Ferro, Z lázní pohorských, Sny a skutečnost, Karolina Světlá, její život a spisy, Slavin žen českých, Tři ženské podobizny, Ze ženského hnutí
Autobiografické práce, vzpomínky na mládí	Z mého rodného domu, Z jarních dob, Chudobka, Laura, Z dívčí školy, Výkřiky a vzdechy, Staré upomínky sokolské, Františka Svatava Amerligová, Klepy z plesů, Orlando Ferro, Čtvero dob, Správnost půl práce, Sny a skutečnost, Bajka o pošetilem ptáčeti
Městská tematika	Z mého rodného domu, Z jarních dob, Staré upomínky sokolské, Františka Svatava Amerligová, Klepy z plesů, Z dívčí školy, Orlando Ferro, Čtvero dob, Správnost půl práce, V laurově koruně, Vše pro vlast, Laura, Baronesa, Chudobka, Starý pavilón, Nad propastí, Démon, Duma na Hrutově, Dva Duškové, Maloměstský román, Památce Bedřicha Smetany, Ve prospěch českého čtení, V dcerách vlasti síla národa, Za každou cenu, z naší národní společnosti, Otázky, Z měst a ze samot
Praha	Z mého rodného domu, Z jarních dob, Staré upomínky sokolské, Františka Svatava Amerligová, Klepy z plesů, Z dívčí školy, Orlando Ferro, Čtvero dob, Správnost půl práce, V laurově koruně, Vše pro vlast, Laura, Baronesa, Chudobka
Litomyšl	Starý pavilón, Nad propastí, Démon, Duma na Hrutově, Dva Duškové, Maloměstský román, Památce Bedřicha Smetany, Ve prospěch českého čtení, V dcerách vlasti síla národa, Za každou cenu, z naší národní společnosti, Otázky

Záhradí	V zákoutí, Maloměstský román, Zasněžen, U dědků
Historie	J. Jílek, J. Šmatlán, Na Librově gruntě, Děti čistého živého, Drašar, Maloměstský román

Na základě výsledků, které jsou patrné z tabulky, lze mezi nejfrekventovanější zpracovávanou tematiku Novákové označit městské prostředí, resp. povídky zpracovávající obraz Prahy, spisovatelčiných mladých let a Litomyšle. Četné zastoupení mají práce vykreslující spisovatelčin zájem o poznávání východních Čech a vyobrazující dojmy z cest, které Nováková podnikala. Následují povídky věnující se sociální a ženské problematice. Nejmenší frekvenci vykazuje tematika venkova, historie, předměstí Záhrad' a vlastenectví.

Ačkoliv jsme při našem analyzování literárněvědných publikací zjistili, že je pro odborníky v literární produkci Novákové stěžejní tematika venkova, z našich výsledků lze doložit, že téma venkova pro Novákovou nebylo vůbec jedinečné, a vlastně ani ústřední. Tematika venkova je v literární produkci Novákové vyzdvihována na základě tradičního principu pojmání Novákové především jako autorky venkovských románů. Toto tvrzení se odvíjí jednoduše pouze od románové tvorby, která je považována za tvůrčí vrchol Novákové.

Tímto poznatkem se dostáváme k dalšímu tradičnímu náhledu na literární produkci Novákové, který považuje za hlavní spisovatelčin žánr právě román. V následující kapitole se pokusíme stanovit, zdali je tento pohled adekvátní, resp. zdali ve spisovatelčině tvorbě nebyl produktivnější jiný žánr.

3.3.2.2.2 Žánrové rozdělení literární tvorby

Nováková je v literárněvědných syntézách (Chaloupka, 2005; Haman, 2007; Lehár, 1998; Novák, 1995; Galík, 1994; Hrabák, 1984; Mukařovský, 1995; Polák, 1990; Pešat, 1973; Menclová, 2000; Havel, 1964) považována především za autorku románů. Její románové tvorbě je věnována značná pozornost na úkor ostatních žánrů, které zpracovávala. Jiným žánrům Novákové se věnují především autoři doslovů (Honzík, 1957; Honzík, 1958; Ort, 1978; Vrzalová, 1974) a literární badatelé zpracovávající celou literární produkci Novákové (Štěpánová, 2008; Chaloupka, 1963; Nejedlý, 1978).

Podle I. Štěpánové (2008) Nováková dále tvořila povídky, novely, pohádky či báje. Dále označují literární badatelé Novákovou za autorku odborných studií, krajinopisných črt a lyrických próz.

Pro snazší orientaci v žánrovém rozdělení spisovatelčiny tvorby jsme vytvořili tabulku, do které jsme zaznamenali užívané spisovatelčiny žánry a přiřadili jsme k nim její literární díla. Následující tabulka přináší frekvenci užívání různých žánrů ve spisovatelčině tvorbě a ukazuje, které žánry používala Nováková nejčastěji a ke kterým sahala minimálně. V prvním sloupci jsou abecedně seřazeny druhy žánrů a ve druhém sloupci jsou jmenovitě uvedeny typické spisovatelčiny práce, se kterými se čtenáři mohou setkat.

Žánr	Název literárního díla
Báje	Brynhilda sní
Bajky	Bajka o poštilém ptáčeti
Črty	Z nejnýchodnějších Čech, Čechy východní, Kresby a dojmy z Čech, Potulky po Čechách východních, Otázky, Ve prospěch českého čtení, V dcerách vlasti síla národa, Za každou cenu
Lyrické prózy	Rosné perly, S kamenité stezky, Výkřiky a vzdechy
Monografie, biografie	Karolina Světlá, její život a spisy, Slavín žen českých
Novely	Starý pavlón, Nad propastí, Démon
Pohádky	Pohádka o čarovné zahradě, Pohádka podzimní, Pohádka o starém hradě
Povídky	Klepy z plesů, Z mého rodného domu, Z dívčí školy, Z jarních dob, Chudobka, Lojzička Hendrychová, dívka z lidu, Drobová polévka, S nůší, Z rána před svatbou, Halouzky, Káčo, vstávej, Na faře, Železný kříž, Musa sapientum, Na zřícenině Kostomlatské, Orlando Ferro, Z jeslí, V lázních pohorských, Dorotka, Na Horách, Na saních, Sen v noci svatojánské, Sny a skutečnost, Dva Duškové
Romány	J. Jílek, J. Šmatlán, Na Librově gruntě, Děti čistého živého, Drašar, Maloměstský román
Soubory článků	Ze ženského hnutí
Soubory novel	Z naší národní společnosti, Z měst a ze samot, Kresby a črty, Tři ženské podobizny
Soubory povídek	Úlomky žuly, Dvě stařenky
Studie, články	Kroj lidový a národní vyšívání na Litomyšlsku, Něco o nábožensky smíšených obcích v nejzazším konci Čech, O rozličném nádobí a náčiní na Litomyšlsku, O lomenicích statků, chalup a baráků na Litomyšlsku

Ačkoliv jsme při našem analyzování literárněvědných publikací zjistili, že je pro odborníky v literární produkci Novákové stěžejní žánr román, z naší tabulky vyplývá, že nejčastěji Nováková používala pro své literární vyjádření formu povídky. Románovému žánru se Nováková věnovala především na konci svého života, kdy vytvořila pět venkovských románů. Románová forma tedy nebyla v literární produkci Novákové nikterak význačná a nelze ji považovat za hlavní literární žánr, kterému se Nováková věnovala. Stejně tak nelze povídkovou formu Novákové označovat za druhotnou a hraniční. Je zde zřetelná podobná problematika jako u tematiky venkova. Románový žánr je v literární produkci Novákové vyzdvihován na základě tradičního principu pojmání Novákové především jako autorky románů.

Povídková tvorba je v literárněvědných publikacích značně opomíjena. Na tento problém klade důraz i B. Svadbová, která napsala několik článků věnovaných povídkové tvorbě Novákové. Články B. Svadbové (1981, s. 398-415; 1989, s. 110-113) považují spisovatelčinu povídkovou tvorbu za „*málo nebo méně známou*“ (Svadbová, 1989, s. 110). Jako příčinu této situace uvádí B. Svadbová nezralost jejích povídek, jejichž kvalita byla přehlušena venkovskými romány, kterými se Nováková zařadila mezi přední představitele českého venkovského kritického realismu (ibid.). Je proto zcela logické, že tyto povídky upadly v zapomnění a do centra zájmu se dostala její románová díla. B. Svadbová ve svých článcích (1981, s. 398-415; 1989, s. 110-113) upozorňuje na důležitost těchto povídek, neboť se v nich odráží spisovatelčin literární vývoj. V článcích se B. Svadbová zaměřila na sociální povídky *Lojzicka Hendrychová*, *dívka z lidu*, *Drobová polévka*, *Dvě stařenky*, a soubor *Úlomky žuly*, ve kterých podle této autorky našla Nováková svá životní témata (ibid.). Na základě analýz, které B. Svadbová provedla, vyplývá, že ve spisovatelčiných venkovských povídkách z přelomu století Nováková užívá realistické metody, kterou důkladně rozpracovala ve své románové tvorbě.

Ačkoliv B. Svadbová poukazuje na četné realistické prvky Novákové v pozdější spisovatelčině povídkové produkci, jiní literární badatelé (Chaloupka, 1963; Nejedlý, 1978; Pražák, 1940; Fučík, 1951) poukazují na počáteční spisovatelčiny povídky, v nichž je patrný příklon Novákové spíše k romantismu. V následující kapitole zaměříme pozornost právě k této skutečnosti a pokusíme se vykreslit cestu Novákové od romantismu směrem k realismu.

3.3.2.3 Mezi romantismem a realismem

Literární badatelé (Majerová, 1912; Šalda 1950; Nejedlý, 1978; Chaloupka, 1963; Svadbová, 1989) nalézají ve spisovatelčině tvorbě nejen romantické, ale i realistické prvky. V této kapitole se tedy pokusíme analyzovat celou literární produkci Novákové, zařadíme spisovatelčiny beletristické práce mezi tyto dva umělecké směry, přiblížíme stanoviska literárních odborníků k této problematice a zaměříme se na charakteristické prvky spisovatelčina romantického a následně realistického stylu.

Pokud nebudeme věnovat pozornost spisovatelčině prvotní básnické sbírce, kterou zaslala do časopisu *Květy* a následně cestopisné próze zaslané do časopisu *Lumír*, nalezneme spisovatelčiny první pokusy o literární tvorbu v 70. letech (Chaloupka, 1963, srov. 15-22). Ačkoliv Nováková začala beletristicky pracovat od roku 1876, vstoupila do literárního povědomí na přelomu osmdesátých a devadesátých let (Menclová, 2000, srov. 483-484). Počáteční tvorba Novákové je literárními badateli (Majerová, 1912; Šalda, 1950; Nejedlý, 1978; Chaloupka, 1963) označována za romantickou, sentimentální, plnou snů a idealismu. Ve spisovatelčiných prvotinách spatřují odborníci romantické rysy především ve vykreslování idylického prostředí, ve vytváření fantazijních postav (romantické sentimentální dívky toužící po lásce) a ve snaze vylíčit ideální vizi vlastenectví.

Literární badatelé (Hrabák, 1984; Nejedlý, 1978; Svadbová, 1989) shledávají ve spisovatelčině rané produkci několik beletristických prací, ve kterých zcela dominují romantické prvky. Mezi tyto práce řadí povídkové prvotiny, ve kterých Nováková vzpomíná na mladá léta strávená v Praze (*Klepy z plesů, Z mého rodného domu, Laura, Z dívčí školy, atd.*) a povídky, v nichž zpracovává tematiku Litomyšle a okolí (*Zasněžen, U dědků, V zákoutí*). Podle J. Hrabáka (1984, srov. 374-380) se jedná o romantické novely s milostnými a vlasteneckými motivy, které jsou protknuté myšlenkou opravdového boje za českou národní společnost. Literární badatelé Z. Nejedlý (1978, srov. 177-206) a J. Hrabák (1984, srov. 374-380) upozorňují na bezpočet romantických prvků, které se v těchto pracích vyskytují. Především zdůrazňují motivy idylického prostředí, fantazijních hrdinů, romantické lásky a ideálního vysněného vlastenectví. Jak upozorňuje B. Svadbová, společností byla Nováková vnímána jako autorka povídek a novel z pražského, měšťanského a maloměšťanského

prostředí, nebo dokonce za autorku „*próz o dívkách a lyrických, baladických a pohádkových příběhů*“ (Svadbová, 1989, s. 110).

Ačkoliv literární odborníci shledávají v počáteční spisovatelčině tvorbě romantické prvky, které zřetelně dominují, upozorňují i na prvotní pronikání realistických prvků. Literární analytici spisovatelčiny produkce (Svadbová, 1986; Nejedlý, 1978) a autoři doslovů (Ort, 1978; Honzík, 1957) považují za zřetelný realistický rys především spisovatelčin kritický pohled na maloměšťanskou společnost, který autorka ve svých pracích vyjadřovala. J. Ort (1978, srov. 376-393) upozorňuje na povídky s nešťastně zamilovanou ústřední hrdinkou, která vzdoruje společnosti vyzdvihující podřadné postavení ženy (*Démon, Sfinx, Laura, V lázních pohorských, Orlando Ferro, Sny a skutečnost*). Ačkoliv spisovatelka podléhala doznívajícímu romantismu osmdesátých let, který zdůrazňoval národní myšlenku, je podle J. Orta v těchto pracích místy již patrný příklon k realistické metodě – „*zejména tam, kde přistupovala k vyobrazení mravních postojů měšťanstva, jejich sobectví a hmotných zájmů*“ (Ort, 1978, s. 385-386).

Podobný názor zastává i J. Honzík (1957, srov. 423-425), který ve spisovatelčiných prvotních pracích (*Z mého rodného domu, Z naší národní společnosti, Dva obrazy staropražské*) vidí počáteční snahy Novákové o realistické zachycení společnosti. Přestože jsou její prvotní soubory nesené v romantickém vlastenectví a myšlence boje za českou národní společnost, shledává v nich realistické prvky především ve spisovatelčině kritickém hodnocení maloměšťanské společnosti. Celkově pojmají literární odborníci tyto práce Novákové kriticky hodnotící odnárodnělou společnost jako první spisovatelčiny počiny, v nichž se objevuje posun Novákové od zcela romantických děl směrem k realistickému pohledu na svět.

Po těchto povídkách vznikly prózy *Z jarních dob* (1881) a *Z jeslí* (1883), které „*vyjadřují potřebu (Novákové) ujasnit si přítomnost prostřednictvím důvěrně známých událostí z minulosti, v nichž právem spatřovala kořeny současných problémů*“ (Svadbová, 1989, s. 110). Tyto povídky považuje B Svadbová za první hodnotnější spisovatelčiny práce a vidí v nich specifické umělecké rysy, které jsou prostoupeny i ve spisovatelčině pozdější tvorbě: „*obraz světa nikoli harmonického, ale naplněného problémy, pojetí ženy jako aktivní realizátorky nejen rodinného štěstí, ale i národního programu, pojetí muže jako národnostně uvědomělé osobnosti, přístup k postavám založený na sloučení aspektu národního, sociálního a etického*“ (Svadbová, 1989, s. 111).

Další posun od romantismu směrem k realismu spatřuje J. Honzík (1958, srov. 417-420) ve dvou pracích inspirovaných jižními Čechami (*Na saních*, 1885; *Železný kříž*, 1885). Podle J. Honzíka se Nováková v těchto povídkách přiblížila k realismu především objektivním vykreslením přírody a přiblížením psychologické stránky hrdinů (ibid.).

Podle literárních badatelů (Honzík, 1958; Vrzalová, 1974; Šalda, 1950) jsou 80. léta ve spisovatelčině tvorbě charakterizována značnými změnami a posunem směrem k realismu především ve zpracovávané tematice a ve způsobu zobrazování prostředí. Literární odborníci upozorňují na vzrůstající zájem Novákové o jedince z nižších společenských vrstev a na snahu o vykreslení sociálních podmínek chudých, utlačovaných a ponižovaných lidí na okraji společnosti. Odklon od romantismu směrem k realismu spatřují především v sociálních povídkách *Dorotka* (1889), *Lojzička Hendrychová, dívka z lidu* (1889); *Dva Duškové* (1891), v *Maloměstském románu* (1890) a především v povídkové sbírce *Úlomky žuly* (1902) (*Drobová polévka* (1893), *S nůši* (1894), *Z rána před svatbou* (1896), *Před pohřbem* (1899), *Halouzky* (1907), *Na faře* (1911—1912)). Podle autorů odborných studií (H, Hrzalová, 1973; B. Svadbová, 1986) a autorů doslovů knih (V. Vrzalová, 1974; J. Honzík, 1957) přibližuje Nováková v těchto beletristických dílech život sociálně slabých jedinců na venkově, realisticky vykresluje tamní přírodu, postoj společnosti k sociálně slabým jedincům a především se zaměřuje na duševní a psychologickou stránku svých hrdinů.

Podle J. Orta (1978, srov. 376-393), V. Vrzalové (1974, srov. 261-266) a J. Honzíka (1957, srov. 423-425) je především v povídkách *Drobová polévka*, *Dorotka* a *Lojzička Hendrychová, dívka z lidu* znatelné stylistické zrání autorky. J. Ort považuje *Drobovou polévku* „za první důsledně realistické a objektivní vylíčení drsné skutečnosti a sociální rozlišenosti na českém venkově v druhé polovině devatenáctého století“ (Ort, 1978, s. 386). Celkově se literární odborníci shodují v četných realistických rysech, které tyto sociální povídky přinesly do literární produkce Novákové. Ústřední zlomový rys spatřují v postavách, neboť Nováková se začala odvracet od vyobrazování romantických fiktivních postav a zaměřila se na skutečnou realitu a skutečné jedince, kteří opravdu žili. Literární badatelé oceňují odklon od povrchního popisování maloměstské společnosti k realistickému zachycení venkovských lidí, kteří žijí v ústraní a jsou smířeni se svým nezměnitelným osudem, a k objektivnímu vykreslení venkovského prostředí a krajiny. Dále zdůrazňují zájem Novákové o sociální

problematiku, kladně hodnotí vykreslení fyzického i duševního stavu sociálně slabých jedinců na okraji společnosti a kritický přístup ke společnosti.

Literární kritici J. Honzík, Z. Nejedlý a B. Svadbová zabývající se produkcí Novákové spatřují četné realistické rysy v *Maloměstském románu*. J. Honzík (1957, srov. 423-425) a Z. Nejedlý (1978, srov. 177-206) oceňují přesné vykreslení maloměšťanské společnosti a kritické zhodnocení základních otázek tehdejší české situace. Posun směrem k realismu spatřují v jeho kritickém postoji ke společnosti a v realistickém vyobrazení života skutečné osoby (dcery Karla Havlíčka Borovského). B. Svadbová (1986, s. 208) jde ve své studii ještě hlouběji a v románu spatřuje především snahu Novákové zapůsobit na nečinnost a ignoraci národa při budování národního uvědomění.

Autoři odborných studií (M. Majerová, 1912; H. Hrzalová, 1973; B. Svadbová, 1986) a autoři doslovů knih (V. Vrzalová, 1974; J. Honzík, 1958) upozorňují na soubor *Úlomky žuly*, který označují za zlomový bod mezi romantismem a realismem, v němž evidují značnou převahu realistických prvků. Literární badatelé v tomto povídkovém souboru oceňují realistické vykreslení přírody a života skutečných jedinců a na vrchol staví důkladné vylíčení duševní stránky hrdinů. Podle B. Svadbové (1986, s. 208) a J. Honzík (1958, srov. 417-420) jsou *Úlomky žuly* svou tematikou i zpracováním velmi blízké spisovatelčiným venkovským románům, jejichž vznikem se Nováková zařadila mezi významné představitele venkovského kritického realismu konce 19. a začátkem 20. století.

Literárněvědné publikace spatřují ve venkovských románech Novákové (*Jan Jílek, Jiří Šmatlán, Na Librově gruntě, Děti čistého živého, Drašar*) vrchol realismu. Spisovatelčiny romány patří k vrcholům české realistické prózy z několika důvodů. Syntetické literární dějiny od A. Nováka (1995, srov. 789-792) spatřují vrchol těchto románů především ve venkovské tematice a v románové formě. Podle A. Nováka splnila Nováková svým realistickým vylíčením venkova a tamějších obyvatel důležitý požadavek realismu, neboť ústředním tématem realistické beletrie na přelomu 19. a 20. století byl život na venkově (ibid.).

Jiní literární odborníci (srov. Nejedlý, 1978, 177-206; Jeřábek, 1994, 44-46; Galík, 1994, 153-158; Hrabák, 1984, 374-380;) staví spisovatelčiny venkovské romány na výlučnou pozici především kvůli autorčině dokumentárně realistické literární metodě. Tato metoda zaručila Novákové realistické zachycení venkovského prostředí, na jehož

základě Nováková vytvářela spíše objektivní dokumenty daného prostředí nezátížené nadměrným popisem ovšem doplněné o kritické postoje ke společnosti.

Autoři dalších literárních publikací (srov. Haman, 2007, 309-320; Lehár, 1998, 351-370; Polák, 1990, 223-228) spatřují nejvyšší kvalitu spisovatelčiných románů nejen v realistickém vyobrazení venkova, ale především ve výběru hlavních hrdinů a v jejich literárním zpracování. Nováková se nevěnovala ve svých románech nešťastným hrdinkám neschopným se postavit společnosti a svému osudu, jak to činila ve svých prvotinách, nýbrž se zaměřila na skutečné reálné postavy, resp. na jednu ústřední výraznou a silnou osobnost, typickou pro určitý dobový úsek našich dějin a jednu společenskou vrstvu českého národa. Vyobrazovala vyhraněný a výrazný mužský typ, na němž mohla osvětlit otázky celonárodní závažnosti. Výjimku tvoří *Děti čistého živého*, kde se autorka zaměřila na kolektiv, spjatý společným náboženstvím, nikoliv na silného jedince. Tyto postavy důkladně vylíčila a přiblížila nejen jejich tělesnou stránku, ale především vykreslila jejich duševní stav, myšlenkové pochody, pocity a strasti.

Zařazení spisovatelky Terézy Novákové mezi romantismus a realismus se může jevit jako zcela jednoznačné. Pokud budeme akceptovat literárněvědná hodnocení o Novákové, nalezneme ve spisovatelčině tvorbě zřetelnou představu o lineárním vývoji autorky od subjektivních a romantických próz k realistické tvorbě a ke kritickému názoru na společnost. Podle literárněvědných publikací se Nováková poprvé vzdaluje romantismu především svým kritickým zobrazováním společnosti a následně realistickým vyobrazováním sociálních podmínek jedinců na okraji společnosti. Literární badatelé zařazují autorku bezvýhradně mezi autory realistické venkovské prózy a upozorňují, že svého úplného realistického vrcholu dosáhla Nováková svými posledními rozsáhlými díly *Děti čistého živého* a *Drašar*, v nichž vyvrcholil spisovatelčin umělecký vývoj.

Toto začlenění Novákové do kategorie realistických autorů je ovšem ošidné z několika důvodů. Zaprvé literárněvědné práce zařazují Novákovou mezi realisty na základě několika málo děl, která autorka vytvářela ke konci svého života. Ačkoliv tato realistická díla zřetelně umělecky převyšují celou literární produkci Novákové, převážná část spisovatelčiny tvorby se ubírala spíše romantickým směrem. Tyto spisovatelčiny prvotiny jsou v literárněvědných publikacích marginalizovány a na základě této skutečnosti je zřetelný příklon Novákové k romantismu zcela opomenut.

Pro naši diplomovou práci je velice podstatné vysvětlit, z jakého důvodu Nováková začala tvořit své prvotiny v romantickém duchu. Tuto skutečnost nám pomůže objasnit následující kapitola, která nám přiblíží mladistvý pohled Novákové na romantismus, v jehož středu spatřovala Nováková svou oblíbenou spisovatelku K. Světlou.

3.3.2.4 Karolína Světlá a Teréza Nováková: literární vzor nebo paralela?

Vztah mezi K. Světlou a T. Novákovou se dá nahlížet z několika odlišných rovin. Na jedné straně se může K. Světlá jevit jako hlavní vzor pro literární tvorbu Novákové, neboť četné literárněvědné publikace (Havel, 1964; Pešat, 1973; Lehár, 1998; Galík, 1994; Novák, 1995; Hrabák, 1984) spojují počáteční snahy Novákové právě s romantickými tendencemi v literární tvorbě K. Světlé. Dalo by se tedy hovořit o Novákové jako o pokračovatelce K. Světlé. Literární studie (Majerová, 1912; Šalda, 1950) spatřují jejich vztah na přátelské úrovni a shledávají vliv K. Světlé na Novákovou především v osobním životě. Podle analytiků byla K. Světlá pro Novákovou důležitý zdroj podpory a spojnice proti nepříznivé společnosti a vlně kritiků. K. Světlá totiž podle I. Štěpánové (2008, srov. 34-50) oceňovala i spisovatelčiny beletristické prvotiny a podporovala ji v další literární činnosti. Většina literárněvědných publikací se zaměřují na vrcholovou tvorbu Novákové, ve které spatřují zcela odlišné rysy, než jaké jsou typické pro literární díla K. Světlé. Tito autoři považují Novákovou za protiklad K. Světlé a neshledávají v jejich literárních počinech žádné podobné prvky. V této kapitole se tedy pokusíme stanovit, jak je vztah mezi K. Světlou a Novákovou pojímán mezi literárními badateli a upozorníme na společné a odlišné jevy, které tyto spisovatelky buď začleňují do stejné kategorie, nebo je od sebe oddělují.

Teréza Nováková je v literárněvědné publikaci O. Chaloupky (1963, srov. 97-106) označována za teprve čtvrtou uznávanou spisovatelku na našem území. V četných literárních studiích (srov. Chaloupka, 1963, 97-106; Ort, 1978, 376-393) je postavena na úroveň B. Němcové, K. Světlé a E. Krásnohorské. Podle J. Orta navázala Nováková svým beletristickým dílem „*na odkaz B. Němcové, ještě však pevněji na vesnické povídky a romány K. Světlé, k níž se od svého vstupu do literatury programově hlásila*“ (Ort, 1978, s. 391). K. Světlou považovala Nováková za svůj vzor a ve svém životopise ji označila za svého miláčka mezi českými spisovateli (Vrzalová, 1961, s. 10).

Nováková byla Světlou okouzlena natolik, že v roce 1882 o ní přednášela v Litomyšli. Svůj oddaný vztah ke spisovatelce vyjádřila v knize *Maloměstský román*, který jí věnovala a následně o ní napsala publikaci *Karolína Světlá, její život a spisy* (1890) (Štěpánová, 2008, srov. 62-92).

Spisovatelky Nováková se Světlou se shodovaly v názorech na problémy tehdejšího kulturního dění, na reformaci, národní obrození i ve způsobu, jak osvětlovat důležité otázky ve prospěch českého lidu (Majerová, 1912, srov. 31-38). „*Podobně jako Světlá chtěla i Nováková dát své literární tvorbě poslání národní a společensko-kritické, zaměřit celou svoji uměleckou činnost k odstranění těch nedostatků národní společnosti, které ohrožují její zdárný vývoj*“ (Jeřábek, 1994, s. 45). Po vzoru K. Světlé věnovala Nováková mnoho pozornosti ženskému hnutí, otázkám feminismu v Čechách a navazovala na její počiny (Chaloupka, 2005, srov. 651-653).

Podle J. Poláka (1990, srov. 223-228), M. Pohorského (1972, srov. 3-8) a B. Svadbové (1988, srov. 391-404) byla Nováková od svých literárních počátků ovlivněna romantickou tvorbou K. Světlé, takže její první práce byly psány v podobném duchu, v jakém K. Světlá tvořila svá díla. První spisovatelčiny práce byly subjektivní, ovlivněné romantismem, zdůrazňující myšlenku národa a idealizující vlastenectví české inteligence (M. Pohorský, 1972, srov. 3-8). Po vzoru K. Světlé pracovala Nováková ve svých romantických povídkách s fiktivními ženskými hrdinkami toužícími po lásce a překonávající nepřejícnost společnosti.

Velký vliv na spisovatelčin posun v literární tvorbě měla právě K. Světlá. Podle J. Honzika (1961, srov. 387-413) způsobila K. Světlá svým příznivým hodnocením spisovatelčiných děl odklon Novákové od pojmání své tvorby jako soukromé záliby, a tím začala Nováková tvořit své první práce věnované svému dětství strávenému v Praze, vlastenectví a maloměstskému prostředí. J. Honzík vyjádřil spisovatelčinu změnu následujícími slovy: „*(Nováková) přestala svou literární činnost pojímat jen jako soukromou zálibu a útěchu, obracela se do dob svého pražského dětství, k postavám ideálních vlastenců a vlastenek, aby mohla oživit a vyzvedat ušlechtilé podněty šedesátých let, aby je přímo i nepřímo mohla konfrontovat s mnohem méně lákavou realitou současné Prahy i maloměsta, a tak jejich jménem oslavovat věrné, burcovat vlažné a pranýřovat zpronevěřilé*“ (Honzík, 1961, s. 392). Nováková se tedy odprostila od svých počátečních subjektivních prací psaných v duchu romantismu a v další tvorbě se zaměřila na vlasteneckou výchovu národa.

Tento posun byl nejvíce patrný v *Maloměstském románu*, ve kterém Nováková navazovala na snahy K. Světlé. Podle B. Svadbové (1986, s. 220-225) se obě spisovatelky pokoušely upozornit na problémy ve společnosti, vyzvat národ k činnosti, předložit možnosti k nápravě a svou literární práci podporovat národní uvědomění. Román byl zcela odmítnut veřejností a negativně ohodnocen kritikou. V této době lze spatřit hlavní podporu K. Světlé, která na rozdíl od ostatních současníků *Maloměstský román* ocenila, snažila se Novákovou podporovat v psaní a byla jí hlavní oporou proti nepříteli kritiky (Vrzalová, 1961, srov. 355-385).

Podle J. Honzika (1961), B. Svadbové (1989) a J. Orta (1978) lze první posun Novákové od romantické tvorby K. Světlé spatřit na konci 80. let, kdy se Nováková začíná aktivně zajímat o prostředí východních Čech. V této době jsou evidovány ve spisovatelčině tvorbě značné změny, které podle B. Svadbové (1989, s. 111) souvisejí s odklonem Novákové od svého literárního vzoru K. Světlé. B. Svadbová upozorňuje, že pro Novákovou bylo velmi důležité odpoutání se od próz K. Světlé, které ji vázaly k romantickému vyjadřování, a zdůrazňuje, že k posunu v literární tvorbě Novákové došlo až pod vlivem litomyšlských zkušeností, kdy se Nováková přimkla k venkovu a začíná se „*emancipovat od pouhého záznamu prožitého a vzdává se romantických hrdinek ve prospěch ženských postav pevně zakotvených v sociální skutečnosti*“ (ibid.).

J. Honzík (1961, srov. 387-413) upozorňuje již na první práce ze souboru povídek *Úlomky žuly*, v nichž nalézá zcela jiný způsob zpracování, než jaký používala K. Světlá. Podle J. Honzika nezpůsobila spisovatelčinu změnu „*sama venkovská, ba ani sama východočeská tematika, ale především zcela neromantický, vlastně přímo protieromantický, ke krajní střízlivosti a věcnosti tíhnoucí způsob zpracování*“ (Honzík, 1961, s. 395). Podle J. Orta (1978, s. 376-393) upustila Nováková od romantického vyobrazování svých hrdinů i prostředí a přiklonila se k realistickým názorům a ke kritickému pohledu na společnost s jejími sociálními a mravními otázkami. J. Ort ovšem záhy dodává, že ačkoliv se Nováková ve svém psaní přiklonila k realismu, „*nikdy, ani ve svých románech a nejlepších povídkách, nepřekonala zcela romantické zaujetí ve výběru tragických postav, výjimečných hrdinů, snílků, samotářů a rebelů*“ (Ort, 1978, s. 385).

Na problematiku postav upozorňuje i J. Janáčková (1994, srov. 112-118), která se ve své práci zaměřila na hlavní rozdíly v dílech Novákové a K. Světlé. K. Světlou vidí jako autorku zamilovaných příběhů, která používá zcela minimálně nářeční a lidové výrazy a když je použije, tak je ihned vysvětlí. Naopak romány Novákové jsou podle J.

Janáčkové plné dialektismů a nevyprávějí o lásce, nýbrž o výjimečných osobách (o mudrlantech, o náboženských sektářích a hledáčích pravdy), kteří debatují a hledají spravedlnost či boží pravdu. Dále upozorňuje na hlavní postavy jejich děl: „*Zatímco v ještědských románech Světlé ideální hodnoty zosobňovaly ženy, hlavními hrdiny v románech Novákové jsou muži*“ (Janáčková, 1994, s. 114).

Na základě zjištěných skutečností lze shledávat automatické, resp. stereotypní srovnávání s Karolinou Světlou, které přináší literárněvědné publikace, za neobjektivní až zmatečné. Ačkoliv jsou v literární počáteční tvorbě Novákové patrné romantické prvky, které Nováková čerpala ze sentimentálních literárních prací K. Světlé, ve venkovských románech Novákové dominují zcela realistické prvky, v nichž nejsou žádné stopy po romantismu K. Světlé. V literárněvědných publikacích je Nováková představována jako paralela ke K. Světlé záměrně. Literární badatelé představovali Novákovou jako následovnici K. Světlé, aby dokázali plynulé vytváření genetické linie ženské literární tvorby 19. století. Zároveň tím chtěli upozornit na zřetelný vývojový posun od romantických snah směrem k realistické metodě jako progresivní umělecké tendenci.

3.3.3 Teréza Nováková ve školní praxi

3.3.3.1 Hodnocení Terézy Novákové ve středoškolských učebnicích

Pro stanovení objektivního postavení a hodnocení pozice Terézy Novákové v českém literárním kánonu je stěžejní nejen hodnocení Novákové v literárněvědných publikacích, ale také ve středoškolských učebnicích. V naší práci se zaměříme na sedm středoškolských učebnic (B. Balajka, *Přehledné dějiny literatury I.*, 1997; V. Forst, *Přehled dějin literatury pro střední odborná učiliště*, 1991; V. Forst, *Literatura pro 2. ročník středních škol*, 1980; E. Hánová, *Odmaturuj! z literatury*, 2002; V. Prokop, *Literatura 19. a počátku 20. století (od romantiků po buřiče)*, 2000; M. Sochrová, *Literatura v kostce pro střední školy*, 2007; B. Svozil, *Česká literatura ve zkratce*, 2000), v nichž se pokusíme stanovit, zdali je v těchto publikacích přejímán stereotypní

literárněvědný názor na Novákovou jako na autorku realistických venkovských románů, resp. zdali je Nováková řazena do jiné literární oblasti.

Ve většině výše zmíněných učebnicích je literární obraz Novákové téměř identický. Nováková je vřazena mezi autory venkovské prózy a na malém úseku je postihnuta stručný popis jejího života a zredukovaný úsek její tvorby. Spisovatelce je v učebnicích vyhrazena většinou jedna strana formátu A4. Nejméně prostoru (stručný odstavec) je jí věnováno v učebnicích od V. Prokopa (2000) a M. Sochrové (2007), které téměř vůbec neinformují o autorčině životě. Naopak rozsáhlejší výklad obsahuje učebnice *Literatura pro 2. ročník středních škol*, která zahrnuje jak spisovatelčin život, stručné informace o národopisné činnosti, tak i zájem o ženskou otázku. V této publikaci je vylíčen literární vývoj Novákové od spisovatelčiných prvních prací po venkovské romány.

Informace vztahující se k autorčinu životu jsou ve středoškolských učebnicích velice stručné a nevystihují dostatečné množství faktů pro vytvoření adekvátního pohledu na Novákovou. Ve většině středoškolských učebnic je zdůrazněn spisovatelčin poloněmecký původ, mládí strávené v Praze, vlastenecké nadšení, tragický osud jejich dětí a vliv Litomyšle na spisovatelčinu literární tvorbu. V. Forst (1991, srov. 75-76) okrajově zmiňuje národopisnou činnost a zájem o ženskou otázku. B. Svozil (2000, srov. 28-30) zahrnul do své práce spisovatelčiny pobyty v Budislavi, na jejichž základě získala Nováková cenné informace o životě tamějších obyvatel, kteří jí byli inspirací pro venkovské romány. O spisovatelčině životě se nezmiňuje učebnice od B. Balajky (1997, srov. 226-227) a M. Sochrové (2007, s. 76)

Ústřední bod v učebnicích zaujímají venkovské romány *Jan Jilek*, *Jiří Šmatlán*, *Na Librově gruntě*, *Děti čistého živého* a *Drašar*. Těmto pracím je věnován značný prostor, ve kterém se autoři snaží vylíčit hlavní hrdiny a přiblížit v čem spočívá velikost těchto románů. Učebnice především zdůrazňují, že hrdinové Novákové jsou reálné postavy bojující za společenský pokrok. V. Forst (1980, srov. 158-162) ve své práci řadí tyto romány k vrcholům realistické prózy především pro realistické vykreslení prostředí a postav.

Jiným literárním dílům Novákové se středoškolské publikace věnují jen okrajově. B. Balajka (1997, srov. 226-227) zmiňuje bez bližšího rozboru národopisné studie, drobnější prózy (příklady neuvádí) a *Maloměstský román*. V. Forst (1980, srov. 158-162) je ve své publikaci důslednější. Upozorňuje jak na první spisovatelčiny prózy líčící maloměstské prostředí, tak na *Maloměstský román*, sociální povídky sebrané do souboru *Úlomky žuly*, monografii o Karolině Světlé a i na spisovatelčinu poslední

povídku *Na faře*. Spisovatelčina počáteční sentimentální tvorba a národopisné a feministické práce jsou v učebnicích zcela opomenuty.

V učebnicích je Nováková zařazována do kategorie české literatury 2. poloviny 19. století (Svozil, 2000; Balajka, 1997; Forst, 1991; Forst, 1980; Hánová 2002; Sochrová, 2007), do kategorie realismu (Svozil, 2000; Forst, 1991; Sochrová, 2007) a mezi autory venkovského románu (Balajka, 1997; Prokop, 2000; Forst, 1980; Forst, 1991; Hánová, 2002; Sochrová, 2007). Literárními odborníky je Nováková stavěna na stejnou úroveň s K. V. Raisem, bratry Mrštíky, J. Holečkem, A. Staškem, J. Herbenem. B. Svozil hovoří o Novákové jako o autorce žánrového realismu náročnějšího typu, jehož základem je tzv. drobnokresba: „*Při zobrazování člověka se většinou žánrový realismus nedopracovává velkoryseji pojatých postav a typů, přináší zajímavé až kuriózní postavičky, figurky*“ (Svozil, 2000, s. 23, 24). Méně často je Nováková v učebnicích (Prokop, 2000; Forst, 1980) začleňována do kategorie kritického realismu, neboť v jejích dílech najdeme realistický obraz krajiny, kritický pohled na společnost a vylíčení typického jednotlivce, na kterém lze charakterizovat určitý kolektiv lidí.

Ve středoškolských učebnicích lze nalézt stejná hodnocení Terézy Novákové jako v literárněvědných publikacích. Autoři středoškolských učebnic považují Novákovou stejně jako literární odborníci za autorku venkovských realistických románů, zařazují ji mezi kritické realisty a autory 2. poloviny 19. století. Středoškolské učebnice stejně jako literárněvědné publikace opomíjejí spisovatelčinu počáteční tvorbu a zdůrazňují tvorbu vrcholovou, resp. venkovské romány. V jejích vrcholových pracích vyzdvihují vykreslení hlavních postav, realistické vylíčení prostředí a kritické hodnocení společnosti. Na základě výše uvedených skutečností lze tedy zkonstatovat, že ve středoškolských učebnicích se odráží literárněvědné pojetí Novákové. Autoři středoškolských učebnic přejímají názory svých literárních odborníků, a tím je potvrzována významná pozice Novákové mezi kritickými realisty, autory 2. poloviny 19. století a mezi autory venkovských románů.

3.3.3.2 Vliv středoškolského hodnocení Terézy Novákové na čtenářskou veřejnost

S vyobrazováním Novákové ve středoškolských učebnicích souvisí zařazování Novákové do literárního kánonu, neboť podle toho, jak je představena studentům, se odvíjí celý společenský zájem, resp. nezájem o spisovatelčinu literární produkci. Tímto problémem se zabývá především V. Vrajová ve svém článku *Dílo Terézy Novákové v kontextu diskuze o českém literárním kánonu* (2014) a B. Svadbová ve svém článku *Povídkářka Teréza Nováková* (1989). Podle B. Svadbové (1989, s. 110-113) je ústředním problémem Novákové skutečnost, že ačkoliv je Nováková známá, v literárněvědných syntézách je uváděna jako autorka realistické prózy a venkovských románů, tak není čtena. Ve svém příspěvku o Novákové tvrdí, že se jedná o „spisovatelku paradoxně málo čtenou a opomíjenou naší literární historie“ (Svadbová, 1989, s. 110).

V. Vrajová (2014, srov. 105-110) upozorňuje především na nesprávné, neúplné a scestné informace, které jsou ve středoškolských publikacích o Novákové uváděny. V. Vrajová zdůrazňuje, že zájem o spisovatelčinu tvorbu jednoznačně upadá, když se o literárních dílech Novákové studenti dočtou demotivující informace, jaké přinášejí učebnice. Například ve středoškolské učebnici V. Proppa upozorňuje na větu: „aktuálnost jejího díla je dobově omezena a dnešní čtenář k ní bude nacházet cestu jen stěží“ (Propp, 2000, s. 48). Podle mého názoru mají na nepříliš pozitivní přijetí Novákové mezi studenty vliv i nejasné informace, které autoři ve svých učebnicích prezentují. V několika učebnicích se vyskytuje věta: „Kruté tragédie ve vlastní rodině ji učinily vnímavou pro cizí bolest“ (Hánová, 2002, s. 76; Forst, 1991, s. 75; Forst, 1980, s. 158), ovšem, co si pod tímto schématem má student představit, není jasně vysvětleno. Zájem studentů o četbu spisovatelčiných děl nepodporují ani různá vyjádření autorů o jejích dílech. V. Forst (1980, s. 158) uvádí větu: „První práce Novákové, které vznikají kolem autorčiných třiceti let, líčí nepříliš úspěšně maloměstské prostředí a především osudy vlasteneckých, ale také značně exaltovaných a s vlastním osudem nespokojených žen“. Autor ve svém tvrzení snižuje kvalitu spisovatelčiny tvorby a úroveň jejího vylíčení maloměstského prostředí.

Spisovatelčiny romány nejsou pro současnou čtenářskou obec zajímavé z několika důvodů. Časové ukotvení románů spadajících až do pobělohorské protireformace a

pronásledování protestantů není pro větší část čtenářů přijatelné. Současnému čtenáři brání správnému pochopení spisovatelčiných děl i jazyk, kterým jsou díla napsána. Autorka často používá autentické dialogy, které mohou být často nesrozumitelné a brání správnému pochopení děje. V nezájem o literární práce Novákové svědčí i samotná tematika románů zaměřená na různá náboženství, náboženské sekty, socialismus, obrozeneckého kněze, českobratrského emigranta a hledání pravdy boží, která v dnešní deistické společnosti jen těžko nalézá kladného přijetí. Ke změně vnímání spisovatelčiny tvorby nepomáhá ani vyobrazení Novákové ve středoškolských učebnicích, kde je předkládána jako autorka zabývající se hloubavými venkovskými snílky bojující podle svých možností za společenský pokrok.

Závěr

Cílem naší diplomové práce bylo stanovit, jakou pozici zaujímala Teréza Nováková v kánonu české literatury 19. století. Pro naši práci bylo podstatné vysvětlit si nejprve samotný pojem literární kánon. Během analyzování odborných studií jsme narazili na problematiku vymezování pojmu „kánon“ a nejednotné nahlížení na zařazování uměleckých děl do literárního kánonu. Zjistili jsme, že pojem kánon neoznačoval pouze seznam umělecky hodnotné literatury, který pomáhá orientovat se v nadměrné nabídce literární produkce, jako tomu je dnes, nýbrž v minulosti mohl znamenat různé skutečnosti (př. třtina, hůlka, měrný prut, norma, pravidlo, vzor atd.). Pro naši práci bylo přínosné zpracování kapitoly o pronikání ženských autorek do literárního kánonu, v níž jsme přiblížili prvotní impulsy, které vedly feministickou kritiku k zájmu o literární kánon a následně k důkladné reinterpetaci mužských kanonických textů. Svými snahami feministická kritika rozbourala mužské ovládnutí kánonu a podílela se na vytvoření ženské literární tradice, jejíž vznik byl podnícen objevením, přezkoumáním a přehodnocením zapomenutých textů ženských spisovatelek.

Pro správné definování postavení Terézy Novákové v literatuře 19. století jsme museli přiblížit celkové nazírání společnosti na ženy a ženské spisovatelky v průběhu tohoto období. Zjistili jsme, že se v průběhu času pojmání ženských autorek proměňovalo. Na počátku pronikání ženských autorek do literatury se musely často potýkat s negativním přijetím jak ze strany spisovatelů, literárních kritiků, tak ze strany veřejnosti. Tyto negativní ohlasy na literární tvorbu žen byly podníceny ustrnulými předsudky, které přisuzovaly ženám pouze roli matek a manželek. Druhým důležitým činitelem, který vystupoval proti ženské tvorbě, byl tradiční pohled na autora knih, za něhož byl označován jedině muž. V průběhu literárního vývoje, v době národního obrození, se postavení žen v literatuře proměňuje. Spisovatelkám byla přisouzena zásadní role v literárním a společenském dění, prostřednictvím jejich tvorby se vlastenci snažili dokázat, že i české prostředí se může pyšnit dokonalou a vyspělou českou literaturou.

Hlavním cílem diplomové práce však bylo analyzovat dostupné literárněvědné práce, odborné monografie a sekundární texty a na základě zjištěných informací popsat dynamiku utváření pozice díla Terézy Novákové v kánonu české literatury 19. století. Zjistili jsme, že Teréza Nováková je v analyzovaných pramenech hodnocena nejen jako

autorka realistických venkovských románů, ale také jako spisovatelka romantických povídek s vlasteneckou a milostnou tematikou, cestopisných črt, dále jako překladatelka z němčiny a angličtiny, publicistka, literární kritička, žena aktivně činná v ženském hnutí, feministka a sběratelka národopisné kultury.

Důležitým poznatkem pro utváření obrazu o postavení Terézy Novákové v literatuře bylo zjištění, že existuje značný rozpor v hodnocení Novákové v průběhu jejího života a následně po její smrti. Četné analyzované zdroje ukázaly, že Nováková byla za svého života brána především jako aktivní bojovnice za ženská práva, sběratelka národopisného materiálu, kreslířka východočeského kraje, znalkyně venkovského lidu a regionalistka. Četné dobové kritiky, které jsme během psaní práce zpracovaly, vyzdvihovaly ve větší míře právě feministickou a národopisnou činnost Terézy Novákové a upozadovaly činnost spisovatelkou. Tento náhled na literární tvorbu Novákové byl způsoben především spisovatelčinými prvními pracemi plnými idealismu, romantismu a sentimentalismu, na základě kterých byla začleněna do kategorie ženské literatury. Dlouho na ni bylo nahlíženo jako na druhotnou spisovatelku bez větších uměleckých kvalit, takže nemohla zaujímat v literárním kánonu žádné místo. Změnu přinesly až venkovské romány, které napsala Nováková na konci svého života. Těmito romány na sebe upoutala pozornost veřejnosti i kritiky, byla vymaněna z kategorie ženské produkce a včleněna mezi významné představitele venkovské realistické prózy.

Pokud nebudeme brát ohled na dobové kritiky, které se pozitivně vyjadřovaly o pozdějších jednotlivých literárních dílech Novákové, tak prvního kladného ohodnocení se Nováková dočkala až po své smrti. Na počáteční proniknutí uměleckých děl Terézy Novákové do literárního kánonu měly vliv četné pozitivní nekrology a jubilejní texty publikované v časopisech po smrti autorky. Autoři těchto prací analyzovali literární produkci Novákové a poprvé ji začleňovali mezi autory realistických venkovských románů. V těchto pramenech byla vyzdvihována spisovatelčina románová tvorba (*Jan Jílek*, *Jiří Šmatlán*, *Na Librově gruntě*, *Děti čistého živého*, *Drašar*) a spisovatelčina schopnost realistického vyobrazení přírody a podrobného vyličení duševního stavu postav. Hodnocení, která byla v četných nekrologích a jubilejních textech Novákové přiřčena, se odrazila i v pojmání Novákové v literárněvědných publikacích a v současné době je stejným způsobem charakterizována i ve středoškolských učebnicích.

Při analyzování literárněvědných publikací jsme zjistili, že tyto práce pojmají Terézu Novákovou jako autorku výlučně venkovských románů, přestože v literární tvorbě Novákové převažují jiné žánry (povídky, cestopisné črty) i jiná tematika (městská tematika, cestopisné poznatky). Na základě našich tabulek jsme dokázali, že v literární tvorbě Novákové nebyl ústřední motiv venkova ani románový žánr. Došli jsme k závěru, že v literární produkci Novákové je tematika venkova a románová forma vyzdvižována na základě tradičního principu pojmání Novákové především jako autorky venkovských románů, které jsou považovány za tvůrčí vrchol této autorky.

Dalším důležitým poznatkem bylo zjištění, že četné literárněvědné práce ve svém výkladu zcela opomíjejí autorčiny jiné menší literární útvary (povídky se sociální tematikou, cestopisné črty, národopisné studie atd.). Při naší analýze jsme ovšem shledali v této spisovatelčině tvorbě důležité skutečnosti, které se odrážejí v hodnocení literární produkce Novákové. Za prvé byla počáteční tvorba této autorky důkazem o plynulém literárním vývoji Novákové od prvotních romantických prací s vlasteneckou a milostnou tematikou k venkovským románům. Svědčí o tom četné dobové kritiky, kterými byla tato literární produkce Novákové podstatně hodnocena a sledována. Dále jsme zjistili, že jsou tyto kratší útvary důležité z hlediska zařazování Novákové mezi romantické a realistické spisovatele, protože zpochybňují výklad Novákové jako realistické autorky. V těchto pracích jsou zřetelné romantické tendence (fiktivní prostředí, nereálné bytosti, motivy lásky a vlastenectví atd.), které jsou zcela v rozporu s realistickým přístupem, ke kterému je Nováková v literárněvědných pojednáních přiřazována.

Na úplný závěr lze říci, že ačkoliv četné literárněvědné práce nahlízejí na Terézu Novákovou ne zcela adekvátním způsobem a vyobrazují ji jen jako autorku realistických venkovských románů, zaujala důležité postavení v českém literárním kánonu 19. století především na základě jejich pozitivního hodnocení. Postavení Terézy Novákové v literárním kánonu se prohlubovalo vznikem dalších a dalších literárněvědných publikací, které Terézu Novákovou povýšily na jednoho z největších představitelů kritického realismu a zařadily ji mezi nejvýznamnější autory realistických venkovských románů. V každém případě spatřují literární badatelé v osobě Terézy Novákové významnou literární osobnost, bez které by realistická venkovská próza nedokázala dojít svého vrcholu.

Seznam použité literatury

AUTOR NEZNÁMÝ. Jan Jílek. *Besedy Času*. 1904, roč. 9, č. 41, s. 321-322.

AUTOR NEZNÁMÝ. Bez názvu. Nekrolog o Teréze Novákové. *Zvon*. 1913, roč. 13, s. 139-140.

AUTOR NEZNÁMÝ. Za Terézou Novákovou. *Besedy Času*. 1912, roč. 17, č. 1, s. 379-380.

AUTOR NEZNÁMÝ. Z naší národní společnosti. *Čas*. 1888, roč. 2, č. 1, s. 9-10.

AUTOR NEZNÁMÝ. Železný kříž. *Národní listy*. 1887, roč. 27, č. 5.

BABÁKOVÁ, V. Teréza Nováková. *Přehled*. 1912-1913, roč. 11, č. 8, s. 133-134, 146.

BALAJKA, B. *Přehledné dějiny literatury I.*, Praha: Fortuna. 1997.

BÍLEK, K. *Arne Novák, Teréza Nováková*. Praha: Památník národního písemnictví, 1997.

BÍLEK, P. Kánon. *Host do školy*. 2007, č. 4, s. 22-23.

BÍLEK, P. *Literatura a kánon*. Praha: Ústav české literatury a literární vědy FF UK, 2007.

BLOOM, H. *Kánon západní literatury: knihy, které prošly zkouškou věků*. Praha: Prostor, 2000.

BLOOM, H. *The Anxiety of Influence: A Theory of Poetry*. New York: Oxford University Press, 1973.

BRABEC, J. a kol. *Dějiny české literatury III. Literatura druhé poloviny devatenáctého století*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961.

ČERVINKA, V. Z literárního trhu. Recenze na: Děti čistého živého. *Zlatá Praha*. 1908-1909, roč. 26, č. 42, s. 503-504.

ČERVINKA, V. Bez názvu. Recenze na: Drašar. *Zlatá Praha*. 1914-1915, roč. 32, č. 10, s. 119-120.

ČERVINKA, V. Literatura. Recenze na: Jan Jílek. *Zvon*. 1905, roč. 5, s. 204.

ČERVINKA, V. Teréza Nováková: Jiří Šmatlán. *Zlatá Praha*. 1906-1907, roč. 24, č. 4, s. 52.

ČERVINKA, V. Teréza Nováková: Na Librově gruntě. *Zlatá Praha*. 1907-1908, roč. 25, č. 3, s. 34.

ČERVINKA, V. Teréza Nováková. *Zlatá Praha*. 1912-1913, roč. 30, č. 11, s. 131.

FIEDLER, Leslie A. – BAKER, Houston A. *English Literature: Opening Up the Canon*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1979.

FORST, V. Jedna pozapomenutá práce Terézy Novákové. *Česká literatura*. 1965, roč. 13, č. 2, s. 146-154.

FORST, V. *Literatura pro 2. ročník středních škol*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, n. p. 1980.

FORST, V. *Přehled dějin literatury pro středná odborná učiliště*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, n. p. 1991.

FUČÍK, J. *Stati o literatuře*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1951.

GALÍK, J. a kol. *Panorama české literatury: Literární dějiny od počátků do současnosti*. Olomouc: Rubico, 1994.

GAMMELGAARD, K. Kánon – literární, nebo textový? In: FEDROVÁ, S. *Otázky českého kánonu: sborník příspěvků z III. kongresu světové literárněvědné bohemistiky Praha 28.6.-3.7. 2005*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2006, s. 26-35.

GUILLORY, J. Kanonické a nekanonické: současná diskuse. *Česká literatura*. 2007, 55(2), s. 184-216.

HAMAN, A. *Trvání v proměně: česká literatura devatenáctého století*. Praha: ARSCI, 2007.

HÁNOVÁ, E. *Odmaturuj! z literatury*. Brno: Didaktis, 2002.

HARTMAN, Geoffrey H. *Criticism in the Wilderness: The Study of Literature Today*. New Haven: Yale University Press, 1980.

HAVEL, R. a kol. *Slovník českých spisovatelů*. Praha: Československý spisovatel, 1964.

HEYDUK, J. Jedna z velkých žen. *Lidová demokracie*. 1972.

HIKL, K. Teréza Nováková. *Přehled*. 1912-1913, roč. 11, č. 9, s. 151-152.

HIKL, K. Z nejnovější beletrie. Recenze na: Z lidu a pro lid. *Přehled*. 1912-1913, roč. 11, č. 36, s. 604.

HOLUB, D. Doslov. In: NOVÁKOVÁ, T. *Na Librově gruntě*. Praha: Mladá fronta. 1957, s. 177-183.

HONZÍK, J. Doslov. In: NOVÁKOVÁ, T. *Drobné prózy I*. Praha: SNKLHU, 1957, s. 423-425.

HONZÍK, J. Doslov. In: NOVÁKOVÁ, T. *Drobné prózy II*. Praha: SNKLHU, 1958, s. 417-420.

HONZÍK, J. Závěrečná studie. In: NOVÁKOVÁ, T. *Roztroušené kapitoly IV*. Praha: SNKLHU, 1961, s. 387-413.

HOVORKA, K. Teréza Nováková. *Rozhledy*. 1933, roč. 2, č. 12, s. 84, 94-95.

HRABÁK, J. Doslov. In: NOVÁKOVÁ, T. *Jiří Šmatlán*. Praha: Orbis, 1951, s. 174-178.

HRABÁK, J. a kol. *Průvodce po dějinách české literatury*. Praha: Panorama, 1984.

HRZALOVÁ, H. Dílo, které se čte a bude číst. *Rudé právo*. 1973, s. 5.

HÝSEK, M. Venkov u Terézy Novákové. *Věstník Československé akademie zemědělské*. 1933, roč. 9, s. 607-611.

CHALOUPKA, O. *Příruční slovník české literatury od počátků do současnosti*. Brno: Centa, 2005.

CHALOUPKA, O. *Teréza Nováková a východní Čechy*. Havlíčkův Brod: Východočeské nakladatelství, 1963.

CHVATÍK, K. Význam literárního kánonu. In: FEDROVÁ, S. *Otázky českého kánonu: sborník příspěvků z III. kongresu světové literárněvědné bohemistiky Praha 28.6.-3.7. 2005*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2006, s. 36-39.

JANÁČKOVÁ, J. 1994. *Česká literatura 19. století: od Máchy k Březinovi*. Praha: Scientia, 1994.

JEŘÁBEK, D. *Česká literatura od konce národního obrození do roku 1918*. České Budějovice: PF JU, 1994.

JURČÍNOVÁ, E. Teréza Nováková. *Lumír*. 1928-1929, roč. 55, č. 5, s. 210-215, 260-266.

KELLNEROVÁ, A. První národopisné studie Terézy Novákové a její účast na Národopisné výstavě československé. *Český lid*. 1971, roč. 58, č. 5, s. 291-294.

KONRÁD, J. D. Teréza Nováková: Jiří Šmatlán. *Máj*. 1905-1906, roč. 4, s. 720.

LECLAIR, T. *The Art of Excess: Mastery in Contemporary American Fiction*. Urbana: University of Illinois Press, 1989.

LEHÁR, J. a kol. *Česká literatura od počátku k dnešku*. Praha: Lidové noviny, 1998.

LENDEROVÁ, M. *K hříchu i k modlitbě: žena v minulém století*. Praha: Mladá fronta, 1999.

LIDMILOVÁ, L. *Karolina Světlá, Eliška Krásnohorská, Teréza Nováková: ženská problematika v próze a veřejné činnosti českých spisovatelek*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2012.

MAJEROVÁ, M. Teréza Nováková. *Naše doba*. 1914, roč. 21, s. 31-37, 132-141.

MARKIEWICZ, H. O literárních kánonech. *Aluze*. 2007, č. 3, s. 63-73.

MENCLOVÁ, V. a kol.: *Slovník českých spisovatelů*. Praha: Libri, 2000.

MOLDANOVÁ, D. Chvála nekanonických autorů. In: FEDROVÁ, S. *Otázky českého kánonu: sborník příspěvků z III. kongresu světové literárněvědné bohemistiky Praha 28.6.-3.7. 2005*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2006, s. 40-48.

MOLDANOVÁ, D. *Na písčítých půdách: české spisovatelky na přelomu 19. a 20. století*. Praha: Agentura Pankrác, 2011.

MOLDANOVÁ, D. Ztěžklá křídla snů. In: *Ztěžklá křídla snů: ženy v české literatuře*. Literární archiv. 2004, roč. 35-36, s. 175-187.

MORRIS, P. *Literatura a feminismus*. Brno: Host, 2000.

MUKAŘOVSKÝ, J. *Dějiny české literatury IV*. Praha: Victoria Publishing, 1995.

MÜLLER, R. Literární kánon: modely (dis)kontinuity. *Česká literatura*. 2007, roč. 55, č. 2, s. 167-175.

NEJEDLÝ, Z. *Osudová setkání*. Hradec Králové: Kruh, 1978.

NOVÁK, A. a kol. *Přehledné dějiny literatury české: od nejstarších dob až po naše dny*. Brno: Atlantis, 1995.

NOVÁK, J. V. Přítel domoviny. Recenze na: Maloměstský román. *Literární listy*. 1890, roč. 11, č. 21, s. 359-361.

NÜNNING, A. a kol. *Lexikon teorie literatury a kultury: koncepce / osobnosti / základní pojmy*. Brno: Host, 2006.

NÝVLTOVÁ, D. *Femme fatale české avantgardy: Marie Majerová – česká komunistka ve víru feminizmu: s doprovodnou antologií*. Praha: Akropolis, 2011.

OPELÍK, J. a kol. *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*. Praha: Academia, 2000.

ORT, J. Doslov. In: NOVÁKOVÁ, T. *Kamenité stezky*. Brno: Kruh, 1978, s. 375-393.

PAPOUŠEK, V. Restylizace kánonu. In: BÍLEK, P. *Literatura a kánon*. Praha: Ústav české literatury a literární vědy FF UK, 2007, s. 31-42.

PAPOUŠEK, V. Spontánnost, manipulace, literární kánon a dobový horizont. *Česká literatura*. 2006, roč. 54, č. 2-3, s. 103-117.

PEŠAT, Z. *Čeští spisovatelé 19. a počátku 20. století*. Praha, 1973.

POHORSKÝ, M. Medailon o Teréze Novákové. In. NOVÁKOVÁ, T. *Jiří Šmatlán*. Praha: Československý spisovatel. 1972, s. 3-8.

POLÁK, J. *Česká literatura 19. století*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1990.

PRAŽÁK, A. *Míza stromu*. Praha: Topičova edice, 1940.

PROKOP, V. *Literatura 19. a počátku 20. století (od romantiků po buřiče)*. Sokolov : O.K. – Soft, 2000.

REICH-RANICKY, M. Potřebujeme literární kánon? *Host*. 2004, č. 6, s. 9-12.

RUSS, J. *How to Suppress Women's Writing*. Austin: University of Texas Press, 1983.

SEZIMA, K. Z nové české beletrie. Recenze na: Děti čistého živého. *Lumír*. 1909-1910, roč. 38, č. 7, s. 318-325.

SCHAUER, H. G. Maloměstský román. *Čas*. 1890, roč. 4, č. 37, s. 584-585.

SOCHROVÁ, M. *Literatura v kostce pro střední školy*. Havlíčkův Brod: Fragment, 2007.

STRÁNÍKOVÁ, J. Proměny postavení spisovatelek v literatuře národního obrození. In: *Ztěžklá křídla snů: ženy v české literatuře*. *Literární archiv*. 2004, roč. 35-36, 2004, s. 39-61.

SVADBOVÁ, B. Od regionu k národu. In: NEJEDLÝ, Z. *Osudová setkání*. Hradec Králové: Kruh, 1978.

SVADBOVÁ, B. Povídkářka Teréza Nováková. *Literární měsíčník*. 1989, č. 3, s. 110-113.

SVADBOVÁ, B. Praha a Litomyšl v rané tvorbě Terézy Novákové. *Česká literatura*. 1986, roč. 34, č. 3, s. 208-225.

SVADBOVÁ, B. a kol. Teréza Nováková a její národopisné akce. *Český lid*. 1993, roč. 80, č. 2, s. 109-117.

SVADBOVÁ, B. Teréza Nováková, povídkářka venkova. *Česká literatura*. 1981, roč. 29, č. 5, s. 398-415.

SVADBOVÁ, B. *Z lidské sonáty: Teréza Nováková: Korespondence*. Praha: Odeon, 1988.

SVOZIL, B. *Česká literatura ve zkratce 3*. Praha: Brána. 2000.

ŠALDA, F. X. *Duše a dílo*. Praha: Melantrich. 1950.

ŠERLAIMOVA, S. Český román a evropský kánon. In: FEDROVÁ, S. *Otázky českého kánonu: sborník příspěvků z III. kongresu světové literárněvědné bohemistiky Praha 28.6.-3.7. 2005*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2006, s. 60-66.

ŠŤASTNÁ, J. Litomyšlsko a národopisná činnost Terézy Novákové. *ČSPS*. 1959, s. 27-32.

ŠTĚPÁNOVÁ, I. *Teréza Nováková*. Praha: Mladá fronta, 2008.

THEER, O. Teréza Nováková: Děti čistého živého. *Přehled*. 1908-1909, roč. 7, s. 627-628.

TICHÝ, A. F. Z naší národní společnosti. *Literární listy*. 1887, roč. 8, č. 22, s. 367-368.

VALDROVÁ, J. *Gender a společnost*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, 2006.

VÍTĚZNÝ, V. Přítel domoviny. Recenze na: Železný kříž. *Literární listy*. 1887, roč. 8, č. 10, s. 173-174.

VLAŠÍN, Š. *Slovník literárních směrů a skupin*. Praha: Panorama, 1983.

VODÁK, J. Drašar Terézy Novákové. *Čas*. 1914, roč. 28.

VODÁK, J. Teréza Nováková: Jiří Šmatlán. *Čas*. 1906, roč. 20, č. 138, s. 2-3.

VODÁK, J. Teréza Nováková: Úlomky žuly. *Čas*. 1902, roč. 16, č. 288, s. 3-4.

VOISINE-JECHOVÁ, H. Hledání identity. In: *Ztěžklá křídla snů: ženy v české literatuře*. *Literární archiv*. 2004, roč. 35-36, s. 155-175.

VRAJOVÁ, V. Dílo Terézy Novákové v kontextu diskuze o českém literárním kánonu. *Český jazyk a literatura*. 2013-2014, roč. 64, č. 3, s. 105-110.

VRZALOVÁ, V. Poznámka závěrem. In: NOVÁKOVÁ, T. *Úlomky žuly*. Praha: Odeon, 1974, s. 261-266.

VRZALOVÁ, V. Vysvětlivky. In: NOVÁKOVÁ, T. *Roztroušené kapitoly IV*. Praha: SNKLHU, 1961, s. 358-385.

VYKOUKAL, F. V. Výpravná prósa. Recenze na: Drašar. *Osvěta*. 1915, s. 220-222.

VYKOUKAL, F. V. Nové písemnictví. Recenze na: Jan Jílek. *Osvěta*. 1905, s. 168-171.

VYKOUKAL, F. V. Nové písemnictví. Recenze na: Jiří Šmatlán. *Osvěta*. 1906, s. 753-757.

VYKOUKAL, F. V. Nové písemnictví. Recenze na: Na Librově gruntě. *Osvěta*. 1908, s. 69-72.

VYKOUKAL, F. V. Nové rovy. *Osvěta*. 1913, s. 231-235.

VYKOUKAL, F. V. Výpravná prósa. Recenze na: Úlomky žuly. *Osvěta*. 1903, s. 471-472.

WENIG, J. Spisovatelka a matka. *Svobodné slovo*. 1973.

WOOLF, V. *Vlastní pokoj: esej*. Praha: Marie Chřibková, 1998.